

**MATERIALS
OF THE XVIII INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND
PRACTICAL CONFERENCE**

**MODERN EUROPEAN SCIENCE -
2022**

June 30 - July 7 , 2022

Volume 2

SHEFFIELD
SCIENCE AND EDUCATION LTD
2022

SCIENCE AND EDUCATION LTD

Registered in ENGLAND & WALES Registered Number: 08878342
OFFICE 1, VELOCITY TOWER, 10 ST. MARY'S GATE,
SHEFFIELD, S YORKSHIRE, ENGLAND, S1 4LR

Materials of the XVIII International scientific and practical Conference
Modern european science - 2022 , June 30 - July 7 , 2022: Sheffield. Science
and education LTD -164 p.

Date signed for printing ,
For students, research workers.
Price 3 euro

ISSN 2312-2773

© Authors , 2022

© SCIENCE AND EDUCATION LTD, 2022

ECONOMIC SCIENCE

Accounting and auditing

Евгеньева Анна

Карагандинский университет Казпотребсоюза

УЧЕТ ЗАТРАТ НА ПРОИЗВОДСТВО, КАЛЬКУЛИРОВАНИЕ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ

Производственные затраты организации включают расходы основного и вспомогательных производств.

К основному относят производства, предназначенные изготавливать продукцию, для выпуска которой создано предприятие, а также полуфабрикаты, предназначенные для реализации и внутризаводского потребления.

Вспомогательные производства непосредственно не участвуют в изготовлении продукции основного производства, но обслуживают его и все предприятие, оказывая услуги и производя отдельные работы.

Побочные цехи заняты утилизацией отходов основного производства.

Подсобные цехи производят продукцию не из основного материала, но используемую в основных и вспомогательных производствах.

Экспериментальные цехи изготавливают опытные образцы и выполняют различные экспериментальные работы.

Кроме того, предприятия имеют обслуживающие производства и хозяйства, которые удовлетворяют бытовые нужды коллектива предприятия; они могут также изготавливать продукцию, выполнять работы и услуги для основного производства и на сторону.

Во всех производствах имеют место накладные расходы.

К накладным расходам относятся расходы, связанные с управлением и обслуживанием производства, в частности: оплата труда работников аппарата управления цехов, участков, амортизация производственных основных средств

и нематериальных активов, затраты на содержание и ремонт производственных зданий, сооружений и инвентарь общепроизводственного назначения; затраты на оплаты, исследования, рационализацию и изобретательство производственного характера.

Для любого предприятия весьма важна четкая организация производственного учета, во многом определяемая типом производства. Различают три основных типа производства: индивидуальное, серийное и массовое.

Индивидуальное - такой тип производства, при котором продукция изготавливается отдельными экземплярами или небольшими повторяющимися заказами.

Серийное производство характеризуется периодической повторяемостью изготовления и выпуска одинаковых изделий, которые образуют их серию.

В зависимости от размеров серий различают три вида производств:

крупносерийное;

мелкосерийное.

Массовое производство характеризуется непрерывностью и относительно длительным периодом изготовления ограниченной номенклатуры однородной продукции в больших количествах. К предприятиям с массовым выпуском продукции, например, можно отнести заводы автомобильного, тракторного и сельскохозяйственного машиностроения.

Организации массового производства присущи следующие особенности:

- строго установленный выпуск небольшой номенклатуры изделий в огромном количестве;

- специализация рабочих мест для выполнения, как правило, одной закреплённой операции; расположение рабочих мест в порядке следования операций;

- большой удельный вес специального и специализированного оборудования и технологического оснащения;

- высокий процент комплексно-механизированных, автоматизированных технологических процессов;

Перечень производств, которые выделяются при планировании и учете затрат, определяются учетной политикой субъекта;

- по видам продукции, работ и услуг; затраты на производство включаются в себестоимость отдельных видов продукции или групп однородной продукции;

- по способу включения в себестоимость продукции затраты подразделяются на: прямые, связанные с производством отдельных видов продукции, которые могут быть прямо и непосредственно включены в их себестоимость, и косвенные, связанные с производством нескольких видов продукции, включаемые в их себестоимость путем распределения.

Перечень статей калькуляции:

1. исходное сырье и материалы;
2. топливо и энергия для технологических целей;
3. начисленная заработная плата производственным рабочим;
4. страховые взносы с заработной платы производственных рабочих;
5. общепроизводственные расходы;
6. общехозяйственные расходы;
7. прочие производственные расходы;
8. [коммерческие расходы](#).

Статьи калькуляции с пункта 1 по пункт 7 являются расходами на производство, так как эти затраты прямо связаны с осуществлением производственных процессов. Сумма всех расходов на производство равна производственной себестоимости готовой продукции.

Статья «Коммерческие расходы» из пункта 8 перечня статьей калькуляции – это понесенные расходы, которые связаны с отпуском (реализацией) готовой продукции. К таким коммерческим расходам относятся затраты на хранение, на рекламу, на упаковку, транспортные расходы и прочие расходы.

Сумма производственных и коммерческих расходов в итоге составляет полную себестоимость созданной продукции.

Для учета затрат на производство применяют комплексную систему счетов в которую входят счета 8110 «Основное производство», 8210 «Полуфабрикаты собственного производства», 8310 «Вспомогательные производства» 8410 «Накладные расходы».

Аналитический учет затрат на производство ведут в калькуляционных карточках или ведомостях по установленной номенклатуре объектов калькуляции и статей затрат по цехам, производствам.

Для установления принадлежности затрат к тем или иным объектам калькуляции или учета на всех документах, содержащих затраты на производство, указывают коды объектов учета, статей затрат и накладных расходов. Это позволяет правильно группировать затраты по объектам калькуляции и статьям накладных расходов.

Объекты калькулирования являются носителями затрат. Для каждого объекта выбирается калькуляционная единица, это, как правило, натуральные и условно натуральные единицы, исчисленные с помощью коэффициентов.

На практике нередко объекты учета затрат и калькулирования между собой совпадают. В этом случае для исчисления себестоимости единицы продукта общая сумма затрат по объекту учета делится на количество изготовленных изделий. Если же они не совпадают, затраты по объектам учета суммируются, и полученный результат делится на количество изготовленной продукции. В этом случае объекты учета затрат являются частью (долей) объекта калькулирования.

При исчислении себестоимости продукции важно установить калькуляционную единицу.

Калькуляционная единица — это измеритель объекта калькулирования. Ее выбор зависит от особенностей изготовления продукции, обширности номенклатуры, применяемых единиц измерения, действующего стандарта и технических условий на вырабатываемые изделия.

На предприятиях для калькулирования себестоимости из всего комплекса калькуляционных единиц предпочтение отдается одному измерителю, который рассматривается как основной. Как правило, он совпадает с единицей измерения объема продукции (работ).

Мы исследовали организацию учета производственных затрат в ТОО «Hot Bread», основным видом деятельности которого является производство и реализация хлебобулочных изделий. В рабочий план счетов ТОО «Hot Bread» включен раздел «Учет производственных затрат», содержащий перечень производственных счетов с детализацией их на ряд субсчетов первого и второго порядков (например, счет 8110.12 «Затраты по выпечке хлеба Сельского без дрожжевого»). Нами обращено внимание на массив корреспонденции счетов по отражению затрат, связанных с выпечкой указанного хлеба (таблица 1):

Таблица 1

Отражение на счетах бухгалтерского учета затрат по выпечке хлеба Сельского без дрожжевого в ТОО «Hot Bread»

№	Статьи затрат	Корреспонденция счетов		Сумма
		Дебет	Кредит	
1	По лимитно-заборным ведомостям списывается стоимость использованных материалов	8110.12	1310	284560
2	По нарядам на сдельную работу отражается начисленная заработная плата рабочим	8110.12	3350.26	198500
3	По расчету определена и списана сумма социального налога	8110.12	3150.26	10342

4	По расчету определена и списана сумма социальных отчислений	8110.12	3210.26	6253
5	Отражены затраты по исправлению брака	8110.12	8110.50	2000
6	По накладной сданы на склад используемые отходы (мучной смет, мучной подмет)	1350	8110.12	800
	Итого затрат			246355

Следует сделать вывод, что предприятие использует типовые проводки для отражения затрат основного производства. Но в ТОО «Hot Bread» не уделяется должного внимания учету расходов, связанных с приобретением материалов, то есть в состав производственных затрат списываются использованные материалы по стоимости приобретения а не по себестоимости (как требует МСФО 2 «Запасы»). Это несколько искажает себестоимости производимой продукции. На наш взгляд в ТОО «Hot Bread» необходимо ежемесячно собирать транспортно-заготовительные расходы и распределять их пропорционально учетной стоимости израсходованных материалов. Кроме того следует внедрить основные элементы нормативной калькуляции, что позволит ежемесячно определять и причины, и возможных виновников перерасхода производственных ресурсов.

Литературы:

1. Журнал «Управленческий учет»
2. Никитина, О.Г. Методика учета и распределения косвенных расходов в управленческом учете / О.Г. Никитина // Научно-аналитический экономический журнал. – 2017.
3. Журнал «Международный бухгалтерский учет» рубрика «Управленческий учет»

PHYSICAL CULTURE AND SPORT

Physical culture and sport: problems, researches, offers

Магистр, аға оқытушы Қазақбаева Г.И.

П.ғ.к., аға оқытушы Көкебаева Р.С.

Магистр, оқытушы Жұмағұлов А.А.

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы*

СПОРТШЫНЫҢ ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Адамды белгілі бір іс-әрекетке дайындау - бұл сол іс-әрекетке жемісті қатысуға дайындықты қалыптастыру үрдісі деген сөз. Осы дайындық ішінде бірқатар құрауыштарды атап көрсетуге болады: олар-бұлшықеттік, функционалды, операциялы, психологиялық және т.б. Кез-келген іс-әрекетке адам психологиялық жағынан дайын болуы керек. Әсіресе, өзгермелі жағдайларға, мақсатқа жету кезеңдерінде, қажеттіліктер секірулерде және құнды бағыт-бағдар қажет. Спортшы іс-әрекеті дәл осындай белгілерге ие.

Спортшының тактикалық дайындығының психологиялық негізі «тактика», «міндет», «міндетті шешу» түсініктерімен қатар жүреді және осы түсініктермен бірге қарастырылады.

Спорттағы тактикаға толыққанды талдау жасай отырып, біз оның негізгі 3 түріне тоқталамыз: 1) жеке дара тактика; 2) топтық тактика; 3) ұжымдық немесе командалық тактика;

1) Жеке-дара тактика спорттың жеке түрлерінде айқын көрініс табады. Бокс, күрес, теннис т.б. спорттың жеке түрінде сол спорт түрінің барлық тактикасын

қамтыса, ал командалық ойындарда немесе жарыстарда олар тактикалық элемент түрінде көрінеді.

Жеке дара тактиканы таңдау уақытында спортшы өзінің мүмкіншіліктерін (дене және психикалық сапалары, техникалық арсенал, тактикалық дайындық), қарсыласының мүмкіншілігі, тактикалық ситуацияның барлық сипатын ескереді.

2) Топтық қарым-қатынасты ұйымдастыру уақытында командадағы кіші топтарды есепке алу қажет. Топтық тактикада негізгі орынды үлкен спорттық ұжымдардағы ішкі микро - коллективтердің өзара байланысы негізгі орын алады.

Топтық тактика 2 ойыншының ойынымен сипатталады. Мысалы: теннис ойынында екі ойыншы ойыны арнаулы спорттық шеберлігінің деңгейі топтық тактиканы суреттемейді, ал онда екі ойыншы әрқайсысының өздеріне тән психологиялық ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Топтық тактика уақытында спортшы тек өзінің және қарсыласының мүмкіншілігін ғана ескеріп қоймай серіктерінің де әрекетіне болжау жасауы қажет.

3) Ұжымдық немесе командалық тактика әртүрлі факторлардың негізінде жасалады. Бұл тактиканың жалпы суреті тек бір-екі оперативтік әрекет негізінде топтық немесе жеке-дара тактика негізінде айқындалмайды, бұл жалпы әрекет мозаикасы ретінде беріледі. Ұжымдық немесе командалық тактика тікелей команда лидерінің ойлау ерекшелігіне байланысты болады [1].

Командалық тактика ойынының жемісті болуы алдын-ала дайындалған немесе жаттықтырылған тактикалық комбинацияға және жарыс уақытында пайда болған тез шешім қабылдауды талап ететін кездейсоқ міндеттерді шешуден тұрады. Ал кездейсоқ міндеттерді шешу спортшының жоғарғы тактикалық қабілетінің даму дәрежесіне және тактикалық дағдысына байланысты. Ұжымдық немесе командалық тактикалық міндеттің негізі бұл жеке дара ойлау, сондықтан да тактикалық дайындық негізінде әрбір ойыншының іскерлігінің дамуынан, жеке дара ойын тәсілдерін дұрыс

тандаудан тұрады. Тактикалық міндетті шешу процесінде негізгі орынды сөз атқарады.

Сөздің қызметі жарысқа дайындық уақытында тактикалық әрекетті жоспарлау барысында басталады. Спорттық жарыстағы болашақ ситуацияларды суреттеу, міндетті дұрыс атқаруды таңдау- бұның бәрі сөз формасы ретінде беріледі. Дәл, анық сөз формасы ретінде берілген анықтама, дәлелдеу, түсініктемелер негізінде міндетті меңгеру дәрежесі мен жоспарланған әрекет нақты түрде анықталады.

Жарыс уақытында және жарысқа дайындықта сөз мынандай функцияларды атқарады:

- бағыттаушы қызмет;
- нақтылаушы қызмет;
- бағалаушы қызмет.

Бағыттаушы қызмет жағдайға тікелей байланысты және нақты жағдайды бағалайды. Спортшы ситуацияны тек ішкі сөйлеу көмегімен ғана емес, сонымен бірге серіктесімен қысқа сөздермен де алмасады. Мысалы: «Сен ойыннан шығып калдың», «Допты оңға карай соқ» т.б. Бұл жағдайда сөз ситуацияны дәл анықтап, қажетті жағдайларды бөліп көрсетуге көмектеседі.

Бағыттаушы қызмет тактикалық ситуацияны кезінде нақты, анық қабылдау, баға беруге көмектеседі. Спортшы кей уақытта кездейсоқ ситуацияларда спорттық әрекетті бағалап үлгермей, жағдайға байланысты әрекет жасайды.

Нақтылаушы қызметтің негізінде спорттық жарыс уақытында спортшы өзіне бұйрық, нұсқау беріп, өзінің әрекетін бақылайды және керекті қимыл реакцияларын анықтайды. Нақтылаушы қызметтің ролі мынандай уақытта көрінеді, алдын- ала жоспарланған операция жүзеге аспай, шұғыл түрде шешім қабылдау. Бұл кезде немесе сәтте спортшы жағдайдың барлық элементтерін анықтамай, алдын-ала дайындалмаған әрекет жасап қарсыласының

варианттарын пайдаланады. Осы жағдайда спортшы жедел, бір-екі сөз алмасу арқылы тактикалық шешім қабылдайды.

Сөздің бұл қызметі өткен әрекетке бақылау жасайды және осының негізінде алдағы тактикаға өзгеріс енгізеді. Сонымен бірге бағалаушы қызмет қарсыластың әрекетіне және тәртібіне баға береді, өткенге өзінің эмоционалдық қарым-қатынасын білдіреді. Бұл баға жағымды, мысалы, серіктесінің әрекетін қолдау, мақтау немесе жағымсыз, бұл жерде, серіктесінің әрекетіне көңілі толмау болуы мүмкін. Сөздің бұл формасы командада өзара қатынасты жақсартады және тактикалық әрекеттің жаңа мүмкіншіліктерін ашады, жақсартады.

Спорттағы тактикалық қозғалыстар спортшының кешенді қызметінің бір бөлігі болып табылады. Тактикалық қозғалыстың құрылымына мыналар жатады: спорттық жағдайларды қабылдау; тактикалық есептерді ойлау арқылы шешу; тактикалық есептерді психологиялық тұрғыда іске асыру.

Спорттық жағдайларды қабылдау - тактикалық қозғалыстардың бірінші фазасын құрайды. Спортшының тактикалық қозғалыстары оның алған толық және нақты мағлұматына қатысты. Осы фазада назар аударғыштық тұрақтылығы үлкен мағына білдіреді. Тактикалық есептерді ойлау арқылы шешу - бұл күрделі үрдіс, ол үшін:

- қарсыластың қозғалыстарын үзбей қабылдау арқылы осының негізінде екінші жақта қалыптасқан жағдайды бағалап, соған сәйкес шешім қабылдайды;
- тек ойлау операциясы негізінде шешім қабылдамай, оны талдау, қорыту және ойлауды түйіндеумен қатар, қарсыластың қозғалыстарын және келесі оқиғаларды болжау арқылы осының негізінде оның іс-әрекетін ойлап табу. Бұл фазада спортшының ойлауы негізгі роль атқарады. Мәселені анықтауда есте сақтау және шығармашылық ойлау көп көмегін тигізеді.

Тактикалық есептерді психологиялық тұрғыда іске асыру - қозғалыстар арқылы жүзеге асырылады. Бұл фазада сенсомоторлық (лат.сөзі – сезім,

сезіну, қозғалысқа алып келу, сезімдік-қозғалыстық) координацияның, қимыл-қозғалыстың жылдамдығы мен нақтылығына байланысты. Алғашқы кезде спортшының еріктік дайындығының мәселелері шапшаң психодигностикалық тұрғыдан қарастырылады. Одан кейін спортшының дене тәрбиесі, психикалық және тактикалық дайындықтарының психологиялық ерекшеліктері зерттелінеді.

Қабылдау қозғалыстары - спорт қимылдарының әр түрлі формаларын орындауда ерекше көрінеді. Уақытты қабылдау - спортшының уақытқа қатынасын күрделі формалар арқылы анықтайды. Ол темп пен ырғақты қабылдау. Темпті қабылдау - бұнда бұлшық етті қабылдау темп арқылы орын алған. Ырғақты қабылдау - бұнда қимыл-қозғалыс және оның түрлерінің керектігін анықтау орын алған, осылардың нәтижесінде қалыптасады.

Есте сақтау мен назар аудару ерекшеліктері. Назар аударудың мына түрлерін ажырата білу қажет:

- шоғырлануы - бұл саналы және барлық спорт түрлеріне тән;
- бөлінуі - бұл бірнеше объектілерге назар аудару, қиын техникалық қимылдарды орындағанда қажет;
- қайтадан назар аудару, бірінші қозғалысты тоқтатып, екіншісіне назар аудару;
- тұрақты назар аудару – ұзақ уақыт бойы күрделі тактикалық қимылдарды орындағанда нақтылық пен бірорындылықты қамтамасыз етеді [2].

Спортшының тактикалық дайындығында қимыл-қозғалыстарды есте сақтау маңызды роль атқарады. Қимыл - қозғалысты есте сақтауды дамыту кеңістіктегі және уақыттық қатынастағы қозғалыстардың өзара байланысын және кейбір қозғалыстарды ерекшелендіруге ықпал жасайды. Спортшының қимыл әрекетінің дәлдігі психикалық үрдістердің және олардың қызметтерінің даму деңгейіне байланысты. Мысалы: түйсіну, қабылдау, ойлау, ес, зейін. Дене шынықтыру жаттығуларының техникасы түйсінумен байланысты. Мысалы:

бұлшық ет - қимыл түйсігі қимыл координациясының дұрыс орындалуында үлкен роль атқарады. Сипай сезу түйсігі заттардың кеңістіктегі қатынасын жақсы қалыптастырады. Мысалы: спорттық құралдардың салмағы, формасы, көлемі. Органикалық түйсік жұмыс істеп отырған органның негізгі жағдайын көрсетеді. Мысалы: спорт жаттығуларының сапалы орындалуы көңіл-күйге, өзін-өзі сезінуге байланысты. Сонымен бірге дене шынықтыру жаттығуларын орындау барысында есту және көру түйсіктері ерекше роль атқарады. Спорттық әрекетті орындау кезінде қимылды қабылдаудың үлкен маңызы бар. Мысалы: әрекеттің сипаты, формасы, бағыт амплитудасы, ұзақтығы, жылдамдығы, күштілігі, дененің жеке және жалпы мүшелерінің жағдайы. Қимылды қабылдауда және техникалық әдістерді шешуде сенсомоторлық координация үлкен роль атқарады. Мысалы: спортшы ойын кезінде көз мөлшері арқылы доп беретін қарсыласының арақашықтығын өлшейді, оның қимылын бағдарлайды. Спортта қозғалыс дағдылары мынандай психологиялық ерекшеліктерімен көрінеді:

- Әртүрлі элементтерден құралған қимыл әрекетінің тұрақтылығы.

Мысалы: жүгіріп келіп ұзындыққа секіру.

- Жетілдіру.
- Автоматизм.
- Саналылық.

Қимыл техникасы туралы түсінік спорттық-техникалық ойлаудың негізін құрайды. Дене шынықтыру жаттығуларының әртүрлілігі және спорттық шеберліктің деңгейі қозғалыс жаттығулары туралы түсінікті жан-жақты игеруге байланысты

Бұлшық етті қозғалыстар - дене жаттығуларын дұрыс орындаудағы шешуші сезімдер болып табылады.

А.Ц. Пунидің жүргізген тәжірибелік зерттеулері нәтижесінде «бұлшық етті - қозғалыс сезімдерін жақсы дамыта отырып, біз спорттың техникалық жаттығуларын тезірек үйренеміз» деген болжау жасады. Сонымен бір мезетте

жетілген техникалық жаттығулар бұлшық етті - қозғалыстық сезімдердің әрі қарай дамуына үлкен әсер етеді. «Бұлшық етті сезімдер» дамуы дәрежесі мен спорттық шеберлік дәрежесі арасында тікелей байланыс бар екенін ғалым И.М. Сеченов көрсеткен болатын. Көрсетілген сезімдер қозғалыстарды дұрыс орындауда үлкен роль атқарады. Вестибулярлық сезімдер - тез қимылдау, тез айналу, аяқ астынан жылдамдықты күшейтуде ерекше қажет. Тәжірибелік жолмен зерттеу арқылы көрсеткендей, вестибулярлық аппараттағы арнайы жаттығулар көптеген спорт қызметі түрлерінде оның тиімді нәтиже беретінін көрсетті. Олар мынадай спорт түрлерінде: гимнастика, әртүрлі спорт ойындары, акробатикада тиімділігі аңғарылды. Сезіммен қабылдау - бұлшық етті сезімдермен бірігіп, заттарды қабылдауда көп қызмет атқарады. Ол заттардың түрі, формасы, көлемі, салмағы, каттылығы, жұмсақтылығы және оның кеңістікте орналасуы. Міне осының бәрі спорт ойындарындағы қажетті жағдайлар.

Әдебиеттер:

1. Ильин Е.П. Психология спорта.- СПб.: Питер, 2010.- 352 с.
2. Алексеев А.В. Преодолей себя! Психическая подготовка в спорте / А.В. Алексеев; худож.-оформ. А. Киричёк. –5-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 352 с.
3. Журавлев Д.В. Психологическая регуляция и оптимизация функциональных состояний спортсмена: метод. пособие / Д.В. Журавлев. – М., 2009. – 116 с.

Магистр, аға оқытушы Қазақбаева Г.И.

П.ғ.к., аға оқытушы Көкебаева Р.С.

Магистр, оқытушы Жұмағұлов А.А.

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы*

СПОРТ ЖӘНЕ ТҰЛҒАНЫҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ

Көптеген ғасырлар бойы көшбасшылық жеке адамдар мен тұтастай қоғамның өмірінде маңызды рөл атқарды. Дене шынықтырумен және спортпен айналысатын әлеуметтік субъектілердің мақсатты дамуы спортшылардың басқа адамдарға, қоғамға және өздеріне деген көзқарасын анықтайтын әлеуметтік маңызды жеке қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған.

Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, «көшбасшы» ұғымын түсіндіруде көптеген тәсілдер бар. Ең қарапайым түрде, көшбасшы термині тұтастықтың белгісі және бүкіл топтың рөлдік үлгісі болып табылады. Тұжырымдаманың барлық түсіндірмелерінде ортақ мағына бар, бірақ «көшбасшы» ұғымының негізгі мағынасын беретін сөздер жетіспейді, әсіресе жастар арасындағы көшбасшылық тақырыбы қозғалған кезде. Біздің ойымызша, жастар арасындағы көшбасшылықтың маңызды ерекшелігі-көшбасшы инновацияларды басқа топтарға қарағанда жақсы қабылдайтын ізбасарларын серпінді дамытуға және жақсартуға бағытталған тек алдыңғы қатарлы идеяларды қамтуы керек. Бұл команда көшбасшыны өз мүшелерін бірлескен іс-шаралар үшін ұйымдастыра алатын тұлға ретінде қабылдайтындығына байланысты.

Көшбасшының өзі, әдетте, салыстырмалы түрде қолайлы жағдайларда ғана емес, сонымен қатар өмір мен денсаулыққа қауіпті, кәсіби қызметте орын алатын жағдайларда бірлескен қызмет үшін топ мүшелерін ұйымдастыру мүмкіндігіне сенімділікпен ерекшеленеді. Шетелдік психологтардың зерттеулерінің нәтижелері бойынша адамдардың шамамен он пайызында туа біткен ұйымдастырушылық қабілеттер бар. Егер ресми көшбасшылар

көшбасшылық қасиеттері жоқ адамдарды тағайындаса, онда ұжымда жанжал жағдайларының пайда болуының алғышарттары жасалады [1].

Сонымен бірге, егер сіз көшбасшылық мәселелерімен саналы түрде айналыспасаңыз, онда ұйымдастырушылық қабілеті әлсіз адамдар көлеңкеде қалады. Мұның бәрі қазіргі уақытта маңызды және бұған жас ұрпақтың жастар ұйымдарына қатысуы арқылы қол жеткізуге болады. Осының бәрімен олардың мәдениет деңгейін арттыру, құндылықтарды дұрысына қайта бағдарлау, оның ішінде әдебиет оқу, зияткерлік және кәсіби өсу, ұрпақтар сабақтастығын дамыту, оқуға ынталандыру, спортпен айналысу қажет.

Біздің ойымызша, көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыруда дене шынықтыру және спорт маңызды рөл атқарады. Осы баяндама біз көшбасшылық, ұйымдастырушылық, коммуникативтік, ерік-жігер, адамгершілік-эстетикалық сияқты жеке қасиеттерді қалыптастырудағы спорттың рөлін, сондай-ақ салауатты өмір салтын жүргізудің маңыздылығын талдауды жоспарлап отырмыз. Мұның бәрі адамға тұлға ретінде қалыптасуға, заманауи адамның келбетін табуға және қиындықтарды жеңуге, проблемаларды шешуге, өмірде өз орнын табуға мүмкіндік береді. Спорт-қазіргі адамның қалыптасуының ажырамас бөлігі.

Дене шынықтыру және спортпен жүйелі айынлаысу адамға өмірге дайындалуға, денесін қатайтуға және денсаулығын нығайтуға мүмкіндік береді, сонымен қатар жан-жақты үйлесімді дамуға ықпал етеді, болашақ мамандарға қажетті жеке қасиеттерді, моральдық және физикалық қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді.

Бүгінгі таңда дене шынықтыру туралы идеялар оны жалпы мәдениеттің өзіндік бөлігі ретінде бағалаумен байланысты. Жалпы қоғам мәдениеті сияқты, дене шынықтыру әртүрлі процестер мен құбылыстардың кең спектрін қамтиды: оның сипаттамалары бар адам денесі; адамның физикалық жағдайы; оның физикалық даму процесі; моториканың белгілі бір түрлерімен айналысу; жоғарыда аталған біліммен, қажеттіліктермен, құндылық бағдарларымен,

әлеуметтік қатынастармен байланысты. Жоғарыда айтылғандардың әрқайсысы мәдениет әлеміне адамның әлеуметтік қалыптасқан физикалық қасиеттерін ғана емес, сонымен қатар мінез-құлық нормалары мен ережелері, түрлері, формалары мен құралдары сияқты әлеуметтік қызмет элементтерін қамтитын кең жүйенің элементтері ретінде енеді. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, дене шынықтыру-бұл күрделі әлеуметтік құбылыс, ол физикалық даму мәселелерін шешумен шектелмейді, сонымен қатар құлық, тәрбие және этика саласында қоғамның басқа да әлеуметтік функцияларын орындайды деп қорытынды жасауға болады. Қазіргі кезеңде Қоғам физикалық дамыған, дені сау, көңілді-жарқын болып өскен жас ұрпаққа қызығушылық танытады.

Қазіргі әлемде қауіпсіз өмір сүру - тез өзгертін және күрделі-бұл ерекше ырғаққа сай болу. Қазіргі заманғы "жасөспірім" адам белсенділік, шығармашылық, өзіне және өзіне деген сенімділік, шыдамдылық, айқындық, оптимизм сияқты қасиеттерді қаншалықты ертерек дамыта бастаса, оның қазіргі қоғамға енуі соғұрлым тегіс болады [2].

Осыған байланысты жасөспірімдер арасындағы көшбасшылықты зерттеу ерекше мәнге ие, өйткені дәл осы жаста көшбасшылық әлеуеттің негіздері қаланады және қалыптасады, ол кейіннен ересек өмірде ашылады. Көшбасшылық қабілеттердің қалыптасуы мен дамуына әсер ететін факторлардың ішінде мыналарды бөлуге болады: отбасылық тәрбиенің ерекшеліктері, адам кіретін іс-әрекеттің ерекшелігі, оның қарым-қатынас ортасының ерекшелігі, бос уақытының ерекшеліктері және т. б. Сондай-ақ, біздің ойымызша, жасөспірімдер спорттық ұйымдарда, секцияларда, мектептерде және т.б. спортпен шұғылданса көшбасшылық қабілетін қалыптастыруда жағымды әсерін тигізуі әбден мүмкін.

Жасөспірімдік кезең - бұл адам өміріндегі ең маңызды кезең: адамға өзін-өзі құрметтеу, өзін-өзі бағалау, айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жолдары, және өзара әрекеттесу тәсілі. Оның өзін-өзі жүзеге асыруы, мансабы,

өмірде кім болатыны, не нәрсеге қол жеткізетіні және ол ақыр соңында бақытты болуы мүмкін бе, сынды жасөспірімде мәселелер мен жағдаяттар туындайды

Қазіргі әлемде қарым-қатынас дағдылары, ұжымға үйлесімді түрде қосылу және құрдастарының арасында өзара әрекеттесу, қиын өмірлік жағдайларға тез бейімделу қабілеті және т.б. сияқты қасиеттерге ие адамға өзін-өзі тану әлдеқайда оңай. Әрине, біздің ойымызша, осындай қасиеттердің бірі-көшбасшылық қасиеттер. Әр спорт командасының өз Көшбасшысы бар. Бұл адам айналадағыларға үлгі көрсетеді, алға ұмтылады және оған деген сенімділік артады.

Спортпен шұғылдану барысында ерік-жігер, мінез шыңдалады, өзін-өзі басқару, әртүрлі қиын жағдайларда тез және дұрыс жүру, уақтылы шешім қабылдау, тәуекелге бару немесе қауіп-қатерден аулақ болу қабілеті жақсарады. Демек, қазіргі қоғамда замаунаи адам осындай болу керек.

Спортпен шұғылдану арқылы адам ең алдымен дене бітімін, тұла бойын, қимылдары мен моторикасын басқару қабілетін жетілдіріп, күшейтетіні анық.

Спорт кескіндеме, мүсін, музыка және балетпен қатар біртіндеп жалпы адамзатты жеке адами кемелділік өмірдің ең әдемі құндылықтарының бірі екендігіне сендіреді. Тіпті философтар да осылай дейді және олардың сөздері спорттық қоғамның пікірлерімен үйлеседі. Демек, спорттың ең жоғары мәні адамның қабілеттерін ашуда деген тұжырымдар кездейсоқтық емес. Спорт адамды табиғи, идеалға жақындатады, өйткені табиғаттың даналығымен қатал қарама-қайшылық тегістеледі, ол барлық тірі өмірді қуанышқа бөлейді. Бұл тұжырым адам өмірін философиялық жалпылауға жақын [3].

Ғылыми әдебиеттерді талдауға және зерттеуге сүйене отырып, жеке тұлғаның жағымды қасиеттерін қалыптастырудағы спорттың рөлі туралы қорытынды жасауға болады.

Белгілі бір спорт түрімен түрімен айналысқан жасөспірімдер болашақта өздерін еркін және сенімді сезінеді, қоғамға жаңа жағдайда бейімделу оңайырақ болады. Өмірде олар өздеріне лайықты орын табады, жұмыста үлкен

нәтижелерге қол жеткізеді. Тәжірибе көрсеткендей, салауатты өмір салтын оқыту процесі баланың интеллектуалды және эмоционалды дамуының қуатты және ынталандырушы факторы ретінде моторикамен тығыз байланысты. Балалардың дене шынықтыру іс-әрекетіне деген қызығушылығының негізінде салауатты өмір салтын қамтамасыз ету дағдылары мен денсаулыққа деген ынтасын қалыптастыру қажет.

Қорытындылай келе, бұл ұйымдардың рөлі, жастардың өмірінде елеулі орын алады. Жастар ұйымы әлеуметтік топ ретінде жастардың әлеуметтік бастамасын көрсетудің бір түрі болып табылады, бұл олардың әлеуметтік-трансформациялық қызметке деген қажеттілігін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Олар әлеуметтік қызмет үшін полигон құрып қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік және азаматтық сезімдерді, жалпы тәжірибелерді, өзгеруге деген ұмтылыстарды көрсету мүмкіндігін жасайды.

Осылайша, жастар ұйымы жастардың көшбасшылық әлеуетін іске асыруға үлкен серпін береді. Қорытындылай келе, салауатты өмір салтын қалыптастыру белсенді, басқарылатын сипатқа ие болуы мүмкін, егер оның бастапқы жағдайы қамтамасыз етілсе, балалардың іс-әрекетінің мотивтерін қанағаттандыру үшін жақсы, жағымды жағдайлар жасалады, балалардың мотивтері мен құндылықтарын іске асыру эмоционалды күшейтіледі, жасөспірім оның білім беру іс-әрекетіндегі субъективті жағдайын біледі. Сондықтан жасөспірім кезеңінде балалардың денсаулығына деген ынтасын тәрбиелеу, олардың өмірлік мүдделерін салауатты өмір салтына бағыттау міндеттері басым болып табылады.

Спорт адамның өзіне деген сенімін, басым позитивті және стеникалық эмоционалды фонын, оптимизмін қалыптастыруға көмектеседі.

Спорттың көптеген басқа іс – шаралармен салыстырғанда ерекшелігі-спорт әрқашан белгілі бір қиындықтарды жеңуді қажет ететін қызмет болып табылады. Сондықтан спортшының көшбасшылық қасиеттерін тәрбиелеу оның жалпы психологиялық дайындығына кіреді. Спортшының жалпы психологиялық дайындығының негізгі міндеті келесі қасиеттерді дамыту және

жетілдіру болып табылады: мақсаттылық, тәртіп, сенімділік, бастамашылық, пәуелсіздік, батылдық, табандылық, өзін-өзі бақылау, табандылық.

Спорттық іс-шаралар нақты перспективалы және аралық мақсаттар қоюға, қозғалысты бақылауға, аралық мақсаттарға жету мерзіміне және перспективалық деңгейге байланысты олардың қызметін бағалауға мүмкіндік береді. Спорттың бұл ерекшелігі адамның мінез-құлқы мен жеке басының ерекшеліктерін қалыптастыруға белгілі бір әсер етеді, олар әдетте адамдар ескермейді, кәсіптің ерекшелігі бойынша спорттың адамның қалыптасуына қалай әсер ететінін ойламайды. Бұл адамның өзіне және өзіне деген сенімділігін дамытуға, мақсатқа жету мүмкіндіктерін дамытуға қатысты.

Әдебиеттер:

1. Карделл Ф. Психотерапия и лидерство. – СПб., 2000
2. Акимова Л.Н. Психология спорта: курс лекций. – Одесса, 2004.
3. Горская Г.Б. Ресурсы поддержания психического здоровья одаренных школьников в условиях ранней профессионализации. – Москва, 2010.

м.п.н., С.Қ. Бейсенбаев

ст.преподаватель кафедры ФиС

Аркалыкский педагогический институт им. И Алтынсарина

г. Аркалык, Казахстан

м.п.н., А.Б. Байзаков

ст.преподаватель кафедры ФиС

Аркалыкский педагогический институт им. И Алтынсарина

г. Аркалык, Казахстан

м.п.н., Ж.М. Атыгаев

ст.преподаватель кафедры ФиС

Аркалыкский педагогический институт им. И Алтынсарина

г. Аркалык, Казахстан

м.п.н.Расулов С.М.

КУ общеобразовательная школа № 4 им.Кейкі батыра,

г.Аркалык, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ НА УРОКАХ ФИЗКУЛЬТУРЫ

XXI век - век высоких компьютерных технологий. Это значит, что использование **ИКТ**(информационно-коммуникационных технологий) в школе - процесс объективный и вполне закономерный. Компьютер дома, в школе, в настоящее время, уже не роскошь, а средство для работы. Нужно ли использовать средства ИКТ на уроках физической культуры.

Использование ИКТ на уроках физической культуры - это полезная и интересная форма работы и для ученика, и для учителя. Думаю, интересна для творческих педагогов, которые готовы "добывать" необходимую информацию, систематизировать и наглядно достойно представлять её. Учащиеся лучше воспринимают эту информацию: "Лучше один раз увидеть, чем 100 раз услышать!". Ведь, согласитесь, навыки, приобретённые нами в молодости, теряют в качестве исполнения, если ты не занимаешься видом спорта систематически. Поэтому показать видеофрагмент, фотографию, схему иной раз бывает полезнее корявого показа двигательного действия! Учащиеся же, уже подготовлены к созданию презентаций и по заданию учителя делают их быстро. Интерес (нашего времени), считаю, состоит в том, чтобы от умения создавать

нами и учащимися презентации перейти к "осмысленному и глубокому" проектному методу, что предполагает затрату времени, творческую направленность, последовательность действий по перспективному плану, организационную работу в группах.

Специфика каждого предмета разнообразна, но общий принцип, задача учителя состоит в том, чтобы создать условия практического овладения знаниями. Применяя этот принцип к уроку физической культуры, можно отметить, что задача учителя, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому ученику проявить свою активность, своё творчество, активизировать двигательную и познавательную деятельность учащегося.

Одним из приоритетных направлений работы учителей физической культуры является повышение качества образования через использование информационных технологий на уроках и внеклассных занятиях наряду с традиционными формами обучения[1].

Уроки физической культуры включают большой объем теоретического материала, на который выделяется минимальное количество часов, поэтому использование электронных презентаций позволило мне эффективно решить эту проблему. Используя компьютерные технологии в образовательном процессе, урок проходит более интересным, наглядным и динамичным. Многие объяснения техники выполнения разучиваемых движений, исторические документы и события, биографии спортсменов, освещение теоретических вопросов различных направлений не могут быть показаны ученикам непосредственно. Поэтому необходимо использовать различные виды наглядности. Сам факт проведения урока физической культуры в кабинете, оснащённом компьютерной техникой, интригует детей, у них появляется внешняя мотивация. Компьютерная поддержка позволяет вывести современный урок на качественно новый уровень, повысить статус учителя, использовать различные виды деятельности на уроке, эффективнее организовать контроль и учёт знаний учащихся. За использованием информационных технологий будущее. Рано или поздно использование компьютера в учебной деятельности станет массовым, обыденным явлением[2].

Литература:

1. Дядюшкина Т.С. «Использование информационных технологий на уроках физической культуры» ИТО – Ростов -2010
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М.1999г.

PHILOLOGICAL SCIENCES**Language, speech, speech communication**

**Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті ф,ғ,д Даутова
С.Б.**

**Баспаға Батыс Қазақстан инженерлік-гуманитарлық университеті ф.ғ.д.
Сабыр М. Б**

**Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті ф,ғ,к
Оспанова Б.Р.**

ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІНДІК ЖӘНЕ ЭТНОМӘДЕНИ БЕЙЕСІНІҢ ӘДЕБИ ЖӘНЕ ТІЛДІК СИПАТТАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Алтын Орда әдебиетінің ментальдық, этномәдени ерекшелігіне және оның көркем әрі тілдік бейнеленуіне талдау жасау бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Жалпы қазақ жазба әдебиетінің дамуында Алтын Орда дәуірінде дүниеге келген "Нахдж-эл Фарадис", "Махаббатнаме", "Гүлстан", "Хұсрау мен Шырын" сияқты шығармалардың орны ерекше. Мұрағаттар тілі өте бай, ақыл-нақыл, қанатты сөздерге, мақал-мәтелдерге толы, тақырыптары да сан-алуан. Лексика-семантикалық сипаты күрделі. Жалпы жазба ескерткіштер тіліндегі мақал-мәтелдерді саралап зерттеудің, жинастырудың игі бастамасын бастаған профессор Ә.Құрышжанов болатын. Аға ғалым "...осыдан барып мақал-мәтелдер көбінесе "халық даналығы" деп аталады. Ежелгі түркі тілдерінде "аталар сөзі" деп те аталады, яғни бұл – "атадан мирас болып келе жатқан қазына" деген сөз" – дейді [1, 208]. Осы алтын қазынаның бір көмбесі Алтын Орда дәуірі жазба жәдігерліктерінде жатыр. Ұлы Абай даналығының бір тамыры осы асыл арна. Білім тақырыбы XIV ғасыр жазбаларындағы ең келелі мәселе. Сейф Сарайдидің «Гүлстан бит-түрки» шығармасына жүгінейік: илм икки жәхан көрки [Г,463]. Білім – екі дүниенің көркі; амалсыз алим балсыз занбурға охшар [Г,173а9]. Еңбегі жоқ ғалым балсыз араға ұқсайды. Құтыптың «Хұсрау мен Шырын» поэмасында: Ариф билә олтурмақ жахилгә ерур зиндан, Жахил билә олтурмақ арифгә жәхәннәмдур [XIII, 11965]. Наданға ғалыммен бірге отыру – зындан, ал ғалымға наданмен бірге отыру – тамұқ. Бұл мақалдарда білім әрдайым надандыққа қарама-қарсы қойып нәтижелі ой түйіледі. Ұлы Абай да өмір бойы надандықпен күресті. «Ақыл сенбей сенбеңіз, Бір іске кез келсеңіз...Надандарға бой берме, шын сөзбенен өлсеңіз»,-деді.

Орта ғасыр ғұламалары жас ұрпақ тәрбиесіне өте көңіл бөлген. Сымға тартқан күмістей терең ой бүгінге дейін жалғасын тауып жатыр. Мысалы, Махмуд бин Алидің «Нахдж әл-Фарадис» атты прозалық шығармасында: Ақил

вә адәб билән тирикгил [НФ, 142a1]. Ақыл және әдеппен өмір сүр. Ал«Гүлстан бит-түркиде:»

Кичикликда адәб өгрәнмәгән ер улу болса, Бил андан хаир келмәс [Г, 442a1]. Бала кезде әдепке үйренбеген ерден. Өскенде еш хаир болмас. Ұлы Абай да ұлт тәрбиесіне баса назар аударды, жас ұрпақтың әдепті, инабатты болып өскенін қалады. «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» шығармасында жастарға «керек іс бозбалаға – талаптылық, әр түрлі өнер, мінез, жақсы қылық» деп ақыл айтады.

Жас өскіннің адами тұлғасының қалыптасуында ұстаздың рөлі ерекше екенін байырғы түркілер жақсы білген:

Ата михриндән уста жәври йахшы [Г, 141b5). Ата мейірімінен ұстаздың қаталдығы жақсы. Абай атамыз да «Ұстаздық қылған жалықпас, Үйретуден балаға, ақырын жүріп анық бас, еңбегің кетпес далаға»-дейді. Рухы күшті, дені сау, білімді ұрпақ - ел келешегі, келбеті», - деген Елбасы Н.Ә. Назарбаев сөзінің мәні ерекше. Тәрбие тал бесіктен басталады десек те, Егемен еліміздің зияткер ұрпағын тәрбиелеуде ұстаздардың орны қашан да зор. М.Әуезовке жүгінсек «Абай адамгершілікті моральдық философияда барлық жайдан жоғары қояды». Толық адам ілімін ұсынады. «Әуелде бір суық мұз-ақыл зерек» өлеңінде: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста Сонда толық боласың елден ерек» ,-деп, өзгелерден жоғары тұру үшін ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұстау керектігін ескертеді. Бұл үшеуі бір-бірінен сүйенсе кемелдікке кенелері хақ. «Абайдың толық адам туралы ілімінің өзегі-ақыл, әділет, рахым деген терең ғылыми мағына беретін, тереңіне құрық бойлай бермейтін ой-пікірлерінің мән-мағынасы аса зор күрделі мәселелер», -дейді абайтанушы М.Мырзахметұлы [2]. Бұлардың түп-төркіні ежелгі және орта түркілік ойшыл, даналық әдеби мұраларды жатыр.

Жақсылығың жамандық болып қайтса ер жігіт тәубасынан жаңылады емес пе. Тап осы кемеңгер, тағдырлы танымның ой көшінің керуен басын орта ғасыр жазбаларынан да көреміз:

Оң илмин өгрәниб кеткән, ақибат
қылды нишана мәни [Г, 39a1].

Менен мылтық үйренді, кейін
мені нысана қылды.

Мақал-мәтелдер – түркі халқының даналық шыңы. Бабадан қалған ескі сөздің, есті сөздің тарихта пайда болу, қалыптасу кезеңі бүгінгі дәуірден қанша алыс кетсе, Ұлы Абайдың кемеңгер ойшылдығы, ой зергерлігі, сөз көсемдігінің қайнар көздері де соншалық тереңде жатыр. Даналық өлең жолдарын сиқыр сөзбен әдіптеген Абай поэзиясы шеберліктің, көркемдіктің тың үлгісі болды. Өлең сөздің патшасын алтын тағына отырғызды. Қазақ ғалымы А.Ибатовтың пікірінше: "Абай поэзиясының көркемдік шеберлігін байыту ісіне тек қазақ халқының өзіндік мол туындылары мен шығыс әдебиетін қазақша қайта жырлау ғана емес, XII-XVI ғасырларда Орта Азия мен Қазақстан, Египет жерлерінде пайда болған сан алуан жазба ескерткіштердің өзіндік үлесі,

игілік әсері болған". XIII-XIV ғасырлардағы түркі халықтары әдебиетінің озық үлгісі Хорезмидің «Махабатнаме» дастаны. Мазмұнында қайта өрлеу дәуірінің идеялары бар жәдігерліктің Абай шығармашылығына ықпалы болмады деп айта алмаймыз. Алма Қыраубаева «Хорезми жер бетіндегі қызықтың бәрі о дүниелік өмірдің қасында түк емес деп уағыздамайды, қайта мұнда адамның қасиетті сезімін, адамгершілікті, асыл махабатты ардақтап, сүю бақытын басқа қияли қызықтарға айырбастамайтынын жыр етеді», - дейді [3]. Шайыр адамның ішкі жан дүниесін, махабатты, сұлу қыздың бейнесін еркін суреттейді: Күлгенінде оймақ ернің үлбіреп, Сонда сені пері көрсе, ол да мендей телміреп.

Бұл дәстүр Абай поэзиясында жаңа қырынан жарқырады. Ақын махабатты, сұлулықты жырлауда адамның ішкі жан дүниесімен астастырып, тағдырмен, адам өмірімен сабақтастырып жырлады. Оның махабат лирикасы бұрын соңды түркі, шығыс әдебиетінде болмаған ерекше дүниелер. «Қақтаған ақ күмістей кен мандайлы», «Білектей арқасында өрген бұрым» өлеңдер сұлу қыздың бейнесін жасаудың озық үлгісі. Абайдың эстетикалық идеалы тән сұлулығы мен жан сұлулығы бір бойынан табылған жандар. «Қызарып, сұрланып», «Көзімнің қарасы», «Сен мені не етесің» өлеңдері ғашық жанның ішкі психологиялық жан дүниесін бере білуімен, Аллатағаланың адамзатқа берген сыйы сүйіспеншілікті, асыл сезімді бейнелеуімен аса құнды. Абайдың жазба ақын ретінде қалыптасуына игі әсер еткен жәдігерліктің бәрі Құтыптың "Хұсрау мен Шырын" поэмасы. Жас кезінен Фирдоуси бастаған шайырларына табынып, өлеңдерін тұшына оқып өскен Абай "Хұсрау мен Шырын" поэмасын білмеді деп айту қисынсыз. Себебі "Хұсрау мен Шырын" оқиғасын алғаш жырлаған Фирдоуси болатын. XI ғасырда Низами "Хұсрау мен Шырын" поэмасын парсы тілінде жырлады. XIV ғасырда Құтып бұл поэманы өз халқының тұрмыс-дәстүріне лайықтап қыпшақ тілінде жазып шықты. Поэманың мазмұны Хұсрау деген жігіт пен Шырын есімді қыздың арасындағы сүйіспеншілік, шынайы махабат тақырыбында құралған. Онда арамдық пен зұлымдық та, қастандық пен сатқындық та, өсек те, өтірік те жырланады. Ақырында әділдік пен таза сезім үстемдік болады. Бір жағынан Абай поэмаларымен үндесіп жатады. Ал екі ақынның тіліне үңілсек, екеуінің поэзиясында да ұшырасатын ортақ фразеологиялық оралымдарды айқын көреміз. Фразеологиялық оралым деп кемінде екі сөздің тіркесуінен жасалған, мағынасы біртұтас, құрамы мен құрылымы тұрақты, даяр қалпында қолданылатын тілдік единицаны айтамыз.

"Хұсрау мен Шырын" поэмасында екі жүзге тарта фразалық оралымдар бар. Олардың ішінде эпостық және тұрмыс-салт жырларында жиі кездесетін "сұлу" деген сөздің баламасы ретінде айтылатын *ай йүзім* (ай жүзім), *толун ай* (толған ай), немесе *ністе ағыз* (оймақ ауыз) деген сияқты фразалар жиі кездеседі. Ескерткіштегі осында қолданыстар Абай поэзиясында да өте жиі ұшырайды. Мысалы, Құтыпта: Көңіл қушы бу ғашық отында учар, Хайалы ол Шырын Хусрауыны кучар. деп, *көңіл құшы* туралы айтылса, Абайда, Көңіл құсы құйқылжыр шар тарапқа, Адам ойы түрленіп алған шақта деген сияқты *көңіл құсы* түрінде мағыналық тұлғалық жағынан дәлме дәл келіп, Құтыпта да, Абайда да бұл фраза "өткір қиял" деген мағынада айтылып отыр. Немесе: *сынық көңіл*

оралымы Құтыпта: Мені қадғуымда аз хор қылғыл, Сынуқ көңілүмні бәс азар қылғал түрінде айтылса, Абайда: Сынық көңілім көп кешер, Майда қолмен ұстасаң, деп келеді. Осындай *сынық көңіл* деген фраза Құтыпта да, Абайда да жабырқаңқы, қайғылы көңіл күйді білдіреді. Кей кезде Абай Құтып қолданған кейбір фразеологиялық оралымдарды түрлендіріп, құлпырта пайдаланады. Мәселен, Құтыпта *көңул соңқуры*(көңіл сұңқары) деп айтылса, Абайда "көңілдің жайлауы", "көңілдің күні" болып баяу қаныққан, жаңаша өсіп жетілген оралымдар арқылы беріледі. Лай суға май бітпес қой өткенге, Күлеміз қасқыр жалап дәмектенге. Сол қасқырша алақтап түк таппадым, Көңілдің жайлауынан ел кеткен бе? немесе: Көңілімнің күні өткен соң, Жалғанда болмас жұбаныш. Әдетте, тіл білімінде фразеологиялық оралымға өте-мөте тән, басты белгі-оның даяр қалпында жұмсалуды. Бірақ, поэзияда мұндай оралымдарды ақындар өз қалауынша иіп әкеп, өзгертіп те қолданады. Мысалы, Құтыптың: Біліліг һәм көріші йінчкә қылты, Сөзічрә қыл йарар елі ошол бег, деген бәйітінде *қыл йарар*(қыл жарар) фразасы білімді адамның көргіштігі қылдай болса, бектің бірлілігі сол қылдың өзін жарып тастағандай еді деген мағынаны білдіру үшін айтылып тұр. Қазақта әділ адамды «қара қылды қақ жарған» деп айтатыны білеміз, ал Абай осы фразаны өзінше қолданған. Мысалы: Ақылды қара қылды қырыққа бөлмек, Әр нәрсеге өзіндей баға бермек,-дегенде Құтып сияқты білгірлікті дәріптеп отыр. Бірақ, фразаның құрылыс жағынан екеуінде екі түрлі қолданыс бар. Құтыпта "қыл йарар" болы екі сөзден құралса, Абайда "қылды қырыққа бөлмек" түрінде айтылып үш сөзбен беріліп тұр. Екі дәуір ақындарының поэзиясына тағы бір үңілсек, Абайдағы:

Жас жүрек жайып саусағын, Талпынған шығар айға алыс-дегендегі *айға талпыну* фразасы Құтыптың: Еліг көндені айға сунса болмаз, Аңар қодырлайлық етіб мүнсе болмаз-дегендегі "елігі айға сунса" деген фразасымен мағыналы жағынан өзектес келеді. Мінеки, бұл оралымдар-орта ғасырлық жазба әдебиеттің мұрасының мөлдір тұнығын қанып ішкен Абайға ғана тән, жаңа үлгілер, екеуіне ортақ, жазба әдебиетке ғана тән сөз қолданыстары. Демек, Абай орта ғасырлық түркілік жазба әдебиетпен, Алтын Орда мұраларымен жақсы таныс болған. Тек танып, біліп қоймай тереңдей оқып, меңгерген. Даналық бұлағынан қанып ішкен. Көне түркі дәуірінен тамыр алып, орта ғасырларда, Алтын Орда әдебиетінде жан-жақты жетілген, түркі дүниесінің рухани ұстанымына айналған мәдени-көркемдік кодтар ұлы Абай поэзиясында жаңаша өріс тапты, көркем сөзбен өрнектелді. Тереңнен тартылған алтын тамыр, өнер, дәстүр сабақтастығы, мәңгілік елдің өшпес рухы- осы. Жалпы осы кезеңдегі түркі сөздеріне келетін болсақ, «Хұсрау мен Шырын» поэмасы аралас тілде жазылған. Көптеген ғалымдардың пікірінше XI–XV ғасырларда түркі тіліндегі әдебиеттер аралас тілде жазылғаны белгілі. Бұлай болуы заңды құбылыс. Ол дәуірде қазіргі ұлт тілдерінің ара-жігі ажыратылмаған еді. Тайпа тілдерінің өз ерекшелігі болғанымен, бір-бірімен тығыз байланыста болып, мидай араласып жататын. Сондықтан аталмыш жазба жәдігерлік тілінде оғыз-қыпшақ және қарлұқ-ұйғыр элементтерінің жарыса қолданылған .

Проф. Б.Сағындықұлы орта ғасыр жазба ескерткіштерінің лексикасындағы түркі сөздерін архаизмдер және қазіргі тілдерде сақталған сөздер деп екіге бөліп қарастырады [4]. Бізде осы жолмен, яғни қазіргі қазақ тілі тұрғысынан «ХШ» поэмасындағы түркі сөздерін екіге бөліп қарастырдық. Ескерткіште көне сөздер өте көп. Оларды мағынасына, фонетикалық сипатына қарай екі топқа жіктеп зерделеуге болады: 1. Қазіргі түркі тілдерінде мағынасы мен тұлғасы ішінара өзгеріске ұшырап сақталған көне сөздер. 2. Қазіргі тілдерде мүлде кездеспейтін көне сөздер.

Бірінші топқа тоқталатын болсақ, ескерткіш лексикасының түркі бөлімінің өте күрделі екендігі аңғарылады. Мұнда түркі тілдерінің белгілі бір диалектісіне тән сөздерде, екі-үш диалектіге ортақ сөздер де әр түрлі фонетикалық, семантикалық өзгеріске ұшыраған күйде кездеседі. Басты фонетикалық ерекшеліктерінің бірі ,з (ʒ) белгісі. Э.Наджиптің пікірінше “Значительное количество слов, не будучи архаическим, несет на себе какие-либо архаические признаки [4, 89].

«ХШ» да көптеген сөздер ,з белгісі бойынша көне сөздер болып есептеледі. Мәселен, а,зақ (аяқ), а,зыр-(айыр-), ба,зүк (биік), кә,зик (киік), кә,зим (киім), у,зы (ұйықта-), ы,зла - (жұл) т.б. Әсіресе көзге түсетін құбылыс – д мен й дыбыстарының жарыса қолданылуы: адақ ~ аяқ (аяқ), адрыл ~ айрыл, кәд~кәй (ки), бод ~ бой т.б. Кейде ,з~д~й сәйкестігі де байқалады: қа,заш~қадаш-қайаш (туыс) и,зи – иди – ийи (құдай) т.б.

– Үкуш сувсалы сағымны сувсаныб, олар сусуз йүгүрмәкдин усаныб ”шөлдеген адам сүтті су деп ойлайды, олар сусыз жүгіруден шаршаған” (42б14). Нечә ким мәйвә хам ерсә улалур, әгәр көб бишсәтөклу оқ йоқалур “піспеген жеміс жетілер, ал піскендер төгіліп түсер(105а15). Осы сөйлемдердегі сувсалы, улал сөздері көнелігімен ерекшеленеді. Соңында ғ дыбысы сақталған көне тұлғалы сувсағ (шөлдеу) сөзі де осы жәдігерлікке тән. Бірқатар сөздердің соңында ғ дыбысы сақталған: йапурғақ (жапырақ), йоғурған (көрпе), отағ (отау), сылтағ (сылтау), бойағ (бояу) т.б.

Қазіргі түркі тілдерінде мүлде кездеспейтін көне сөздерді екінші топқа жатқызамыз. Ескерткіш тілінде қолданылып, бірақ біздің заманымызға жетпеген бұл сөздердің көпшілігінің төркіні ескі ұйғыр тіліне барып тіреледі. Ескі ұйғыр тілінің өмір сүрген дәуірі мен таралған аймағының көлемі туралы әр түрлі пікірлер бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Құрышжанов Ә. Сөз атасы. –Алматы.:Жазушы,1987ж.

2 Мырзахметұлы М. Абайтану. – Астана.: Interactiv Kazakhstan,2014ж.

3 Сағындықов Б. Сравнительный анализ лексика-тюркоязычных памятников XIV века. Автореф. дисс... канд. филол. наук. Алма-Ата, 1977.

4 Наджип Э.Н. Историко-сравнительный словарь XIV века. На материале “Хусрау уа Ширин” Кутба и его язык. - Москва, 1979. - 478с.

5 Қайдаров А. Т. Развития современного уйгурского литературного языка. Ч.І. – Алма-Ата: Наука, 1962.

MEDICINE

Гавриков И.К.

резидент 1-го года обучения, специальности 7R019117 «Анестезиология и реанимация, в том числе детская»

(ПФ НАО «МУС» г. Семей Республика Казахстан)

Научный руководитель: к.м.н. Мамыров Д.О.

(ПФ НАО «МУС» г. Семей, Республика Казахстан)

СРАВНЕНИЕ МОДЕЛЕЙ СИСТЕМ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РАЗЛИЧНЫХ СТРАН С СИСТЕМОЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Здравоохранение является наиболее важной и в большей мере первостепенной отраслью развития государственного управления. От успешной реализации и применения планов развития здравоохранения напрямую зависит здоровье и благосостояние каждого гражданина Республики Казахстан. В современных реалиях система здравоохранения Республики Казахстан должна быть готова качественно, своевременно и в полном объеме оказывать соответствующую помощь своим гражданам. Наша Республика является относительно молодым государством, после развала СССР произошла прогнозируемая смена устройства системы здравоохранения. Поэтому нам необходимо плодотворно сотрудничать с нашими коллегами из разных стран, перенимать их опыт в устройстве системы здравоохранения, чтобы прийти к максимально эффективному результату в построении новой, качественной и действенной системы здравоохранения.

Экспертами Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ) (S. Nakansson, B. Majnoni, D'Intignano, G.H. Mooney, J.L. Roberts, G.L. Stoddart, K.S. Johansen, H. Zollner) предложена классификация, по которой различается три первичных типа систем здравоохранения: Современное медицинское страхование Германии в целом сохранило основные принципы бисмарковской организации системы здравоохранения.

Финансирование осуществляется путем консолидации средств из различных источников: 60% средств, поступающих в ЛПУ, - это средства обязательного медицинского страхования (ОМС), из них 25% - это страхование членов семей трудящихся; 10% - средства добровольного медицинского страхования (ДМС), 15% - государственные средства за счет налогообложения, 15% - личные средства граждан.

В свою очередь, фонды ОМС формируются за счет трех источников: государственного бюджета, взносов работников и работодателей. Средний размер взносов на медицинское страхование в 90-ых годах составлял 13% по отношению к фонду оплаты труда (ФОТ). Выплачиваются взносы работодателями и работниками равными долями, т. е. по 6,5%.

Денежные средства производителям медицинских услуг в Канаде поступают из одного источника - системы национального страхования, которая аккумулирует средства

трех фондов: федеральных фондов и фондов провинциальных бюджетов; фондов частных страховых компаний; добровольных пожертвований.

Сфера деятельности частных страховых компаний ограничена, им позволяется страхование лишь тех услуг, которые не включены в планы обязательного медицинского страхования (ОМС), например, частные больничные палаты, услуги косметической хирургии.

В основном провинции аккумулируют свои фонды для здравоохранения из общих провинциальных налогов, но в ряде провинций (Альберта, Британская Колумбия) жители выплачивают специальный страховой взнос, а в провинции Квебек работодатели и работники выплачивают специальный налог на заработную плату для целей медицинского страхования.

В Канаде существует два плана медицинского страхования. Первый охватывает стационарные услуги, второй - услуги врачей.

Большинство стационаров и врачей в Канаде являются частными, врачи оплачиваются на основе гонорара - за услугу. Однако, тарифы на медицинские

услуги регулируются правительством и ежегодно пересматриваются. Государство не заинтересовано в увеличении тарифов на медицинские услуги, так как рост стоимости лечения потребовал бы увеличения размеров государственного финансирования, а, следовательно, повышения налогов, что является непопулярной мерой. В Канаде предусмотрено финансовое наказание для провинций, лояльно относящихся к врачам, взимающим со своих пациентов дополнительные сборы сверх установленных тарифов. Здравоохранение Японии представляет большой интерес в связи с тем, что этой стране удалось в сравнительно короткий срок достигнуть самых высоких показателей здоровья населения, хотя, не в последнюю очередь, это связано с условиями и образом жизни. Япония является первой страной Азии, где в 1961 г. было введено страхование здоровья в общенациональном масштабе, хотя ряд законов о страховании, частично компенсировавших расходы на медицинское обслуживание, был принят намного раньше: в 1922 г. - об обязательном страховании служащих, в 1938 г. - о национальном страховании здоровья, в 1939 г. - о страховании моряков, в 1953 г. - о страховании поденных рабочих. В настоящее время в Японии сложилась общественная система охраны здоровья, включающая общественную гигиену, социальное обеспечение, медицинское страхование, медицинское обслуживание некоторых групп населения за счет средств государства. Национальная система страхования здоровья охватывает в основном мелких собственников и членов их семей, инвалидов и других неработающих лиц (всего около 45 млн. человек). Страховой взнос с них взимается местными органами самоуправления или Ассоциацией национального страхования здоровья. Этот взнос зависит от места жительства, дохода, недвижимого имущества, размера семьи. 40% суммы пособий по временной нетрудоспособности составляют дотации государства. Пособия предоставляются в виде денежных выплат и льготной медицинской помощи. Максимальный размер льгот может составить до 90% стоимости лечения (10% платят сами пациенты). Льготы для иждивенцев

не превышают 70% стоимости медицинского обслуживания. Пребывание в больнице как самих застрахованных, так и их иждивенцев страховые органы оплачивают на 70%, остальную сумму пациент выплачивает наличными деньгами при получении медицинских услуг. При очень высокой стоимости лечения пациенту возмещаются расходы сверх установленного максимума. Полностью за счет пациента оплачиваются лекарства, пост частной медицинской сестры, пребывание в отдельной палате. Оплата медицинской помощи производится по счетам медицинских учреждений, ежемесячно предоставляемым по линии социального страхования. Предварительно эти счета проверяют консультанты-медики для установления рациональности оказанных услуг. Расчет производится по тарифам на медицинские услуги и лекарства, утвержденным Министерством здравоохранения и социального обеспечения.

В отличие от других стран, казахстанская медицина на сегодняшний день имеет бюджетную модель с относительно слабыми элементами добровольного медицинского страхования. Качество медицинских услуг с введением ОСМС однозначно повысится. Для этого будет реализован комплекс мер: – создана Объединенная комиссия по качеству; – перераспределение функций в сфере управления качеством, включая расширение привлечения НПО; – усиление функции экспертизы оказанных услуг со стороны Фонда, а также привлечение иностранных специалистов в данной области; – обеспечение условий для дальнейшего развития конкуренции среди поставщиков медицинских услуг; – включение индикаторов качества в договора между Фондом и поставщиками медицинских услуг и их увязка с уровнем финансирования и другие эффективные инструменты. Согласно законопроекту гражданам будет предоставляться 2 вида пакетов медицинских услуг: Первый – базовый пакет представляет собой гарантированный государством объем медицинской помощи, финансируемый из республиканского бюджета. Этот пакет будет доступен всем гражданам Казахстана. Он включает скорую помощь и санитарную авиацию, медицинскую помощь при социально-значимых

заболеваниях и в экстренных случаях, профилактические прививки. Для непродуктивно самозанятого населения до 2020 года предусмотрено предоставление амбулаторно-поликлинической помощи с амбулаторно-лекарственным обеспечением за счет средств республиканского бюджета. Второй – страховой пакет, предоставляемый из вновь создаваемого Фонда медицинского страхования. В него входит: амбулаторнополиклиническая помощь, стационарная помощь (за исключением социально-значимых заболеваний), стационарозамещающая помощь, восстановительное лечение и медицинская реабилитация, паллиативная помощь и сестринский уход, высокотехнологическая помощь. Право на получение данного пакета предоставляется гражданам, иностранцам и лицам без гражданства, постоянно проживающим на территории РК, за которых перечислялись взносы. При этом государство будет осуществлять взносы за экономически неактивное население. Работодатели будут перечислять средства за наемных работников. Работники и самозанятые граждане, зарегистрированные в налоговых органах – за себя. В дополнение к этим пакетам, граждане, при участии в добровольном страховании, могут получить медицинские услуги на договорной основе.

Выводы: Сравнивая опыт наших зарубежных коллег и партнеров, можно прийти к выводу что системе здравоохранения Республики Казахстан потребуется много времени и ресурсов, а также определенного рода реформ для успешной реализации намеченных планов и эффективной работы. Необходимо грамотно структурировать систему в целом, начиная от самых рядовых работников и заканчивая высшими чиновниками системы здравоохранения, необходимо исключать на всех уровнях систематические ошибки и умышленные правонарушения, и преступления различного рода, так как они рушат всю систему в целом. Необходимо повышать уровень образования и квалификации каждого медицинского работника, так как именно они являются структурными единицами системы. Нужно обеспечить полную материально-техническую базу для каждого медицинского предприятия, так как это на прямую влияет на

качество оказываемых медицинских услуг. По моему мнению министерство здравоохранения Республики Казахстан выбрало правильный вектор развития системы здравоохранения. Нужно привлекать инвестиции из вне, а не складывать всю материальную ответственность на плечи государства. При грамотном менеджменте в системе здравоохранения можно добиться больших успехов в сохранении и поддержании здоровья и благополучия каждого гражданина Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Системы здравоохранения: время перемен, Том 14 (4) ISSN 2072-3555
2. Внедрение обязательного социального медицинского страхования в Республике Казахстан Г.Н. Изимбергенова, Г.Ж. Гумарова УДК:614.2 (574)
3. Agency of Statistics (2018). Accessibility of health care services survey. Astana, National Statistical Agency.
4. Agency of Statistics (2016). Kazakhstan in 2018. Annual report. Astana, Agency of Statistics. Agency of Statistics (2016).
5. Analytical report: the population's incomes and expenditures in 2017 by oblasts. April. Astana, Agency of Statistics (http://www.stat.kz/publishing/Pages/UZHN_2017.aspx, accessed 17 July 2017).
6. Кульжанов М., Healy J (2019). Системы здравоохранения: время перемен. Казахстан. Копенгаген, Европейская обсерватория по системам здравоохранения.

MUSIC AND LIFE

Music: learning and teaching

Аға оқытушы Карсыбаева А.М

ОҚМПУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚТЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ФОЛЬКЛОРЫНЫҢ ЖИНАҚТАЛУЫ

Өткен ғасырда өмір сүрген халық музыка өнерінің өкілдері жан-жақты қабілетті, көпшілігі өз уақытының білімді де білгір адамдары болды, бәрі дерлік сауатты еді, ал, кейбіреулері басқа да халықтардың тілін білді. Алайда нота жазу жүйесінің болмауы олардың өз шығармасын қағазға түсуіне мүмкіндік бермеді. Композиторлар, ақын, әнші әрі халық аспаптарында ойнаудың профессионал шеберлері бола отырып, көркемдік жағынан жетілген әндері мен күйлерін ауызша түрде шығарды. Халық олардың шығармаларын сүйіп тыңдады және тез жаттап алды, себебі ол шығармалар халықтың эстетикалық көзқарасына сәйкес келетін, олардан халықтың күнбе-күнгі өмірінің, күресінің, келешек туралы ой-армандарының көркем суретін табуға болатын еді.

Қоғам өміріндегі маңызды оқиғалар халық музыкасын жасаушылардың шығармаларына негіз болып, әрдайым жұртшылықтың шынайы ілтипатына бөленіп отырды. Сондықтан композиторлардың шығармашылық өмірбаяны көрініс тауып, шығармаларына талдау берілетін, оның қоғамдық ортаға деген қарым-қатынасына байланысты басқа да мәселелер туралы еңбектер жазу музыкатану ғылымы алдында тұрған міндеттердің бірі еді. Алайда бұл жұмыста едәуір қиындықтар да болды. Өйткені халық өнерінің қайраткерлері жеке басы және қоғамдық маңызы бар үлкен оқиғаларға толы өмірлері жайлы естеліктер қалдырған жоқ, олардың шығармалары шәкірттері мен ізін қушылардың репертуарында, ал өмірбаяндық деректер халық аузында әр түрлі нұсқаларда сақталды. Олар туралы сирек те болса архивтерде кездесетін құжаттарда композиторлардың өмірі немесе олардың маңайындағы адамдар жайлы жанама деректер ғана табылатын. Сондықтан революцияға дейінгі өнер қайраткерлерінің өмірі мен қызметін зерттеушілер, негізінен, халық аузында айтылып жүрген мәліметтерге, әңгімелерге сүйенді. Ал уақыт өткен сайын көптеген ауызша фактілер өзгерістерге ұшырап, басқаша баяндалып отырды. Сол себепті де ғалымның міндеті бар автордың шығармасын тауып қана қою емес, сонымен бірге оны білетін адамдарды анықтау, олардың әңгімесін жазып алу, шындыққа сәйкес келетін деректерді іріктеу және архивтік деректермен салыстыру, музыкалық шығармаларды талдау арқылы автордың өмір жолын баяндау, шығармашылығына сыни көзқараспен баға беру болып табылады. Міне, дәл осылай аса күрделі жұмысты А.Жұбанов атқарып еді.

А.Жұбановтың «Замана бұлбұлдары», «Құрманғазының өмірі мен творчествосы», «Ғасырлар пернесі», «Ән, күй сапары», сондай-ақ «Құрманғазы Сағырбаев. Күйлер», «Дәулеткерей Шығаев. Күйлер» атты монографиялық зерттеу еңбектері оның ғылыми қызмет ауқымын айқындайтын дәлелдер болып саналады.

Қазақтың музыкалық фольклорының жазылу, жинау, зерттелу тарихын сөз еткенде, есімін үлкен мақтанышпен ауызға алатын білікті ғалым, көрнекті музыка қайраткері Борис Григорьевич Ерзакович. Шығармашылық жолын сонау отызыншы жылдары бастаған музыканттың еңбектері республикада ғана емес, бұрынғы Одақ көлеміне де кеңінен танылды. Ол, жоғарыда атап өткен А.В.Затаевич, А.Қ.Жұбанов сияқты, халықтың музыка мұрасын көздің қарашығындай сақтаған қамқоршы жан екендігін танытты. Көп жылғы ізденістердің нәтижесінде ғалым қазақ музыка тарихы мен теориясын, оның эстетикалық құндылығы жайында баяндайтын бағалы еңбектерін жариялады. «Абайдың музыкалық мұрасы» (1954), «Кенен Әзірбаевтың әндері» (1955), «Қазақтың лирикалық әндері» (1955), «Қазақтың советтік халық әндері» (1959), «Қазақ халқының ән мәдениеті» (1966), «Біржан сал» (1982), «Ақан сері» (1962), «Мұхит әндері» (1960) және басқа этнографиялық жинақтары мен зерттеулері-Б.Ерзаковичтің халықтың ән, күй байлығын игеруге атсалысып, бұрын қағаз бетіне түспеген неше алуан фольклорлық озық үлгілерді айтулы музыканттардың орындауынан жазып алған еңбегінің жемісі. Соның арқасында оқырман қауым қазақтың классик әнші, күйші, композиторларының өмірімен тереңірек танысуға мүмкіндік алды.

1960-1970 жылдары Қазақстанда халық музыкасын жинау, олардың үздік үлгілерін музыкалық-этнографиялық жинақтарда жариялау жөнінде елеулі жұмыстар жүргізілді. Жаңа басылымдарға әндер мен күйлер өздері тараған аймағына, жер жағдайына емес, жанрына қарай жүйеленді. Бұлай жүйелеу белгілі бір жанрға жататын шығармалардың идеялық мазмұнын толығырақ ашып, олардың музыкалық тілінің стилі туралы мол мағлұмат береді. Бұл ретте Т.Бекхожинаның «Қазақтың 200 әні» атты музыкалық-этнографиялық жинағын ерекше атаған жөн. Мұнда Қазан төңкерісіне дейінгі дәуірдегі эпикалық, тұрмыс-салттық жырлар мен тарихи аңыздардың, ертегілер мен мысалдардың тақырыбы мен сюжетіне жазылған әндер, сондай-ақ кеңес заманында жарық көрген әндер топтастырылған. Т.Бекхожинаның қазақ және орыс тілдерінде жарық көрген бұл жинағы мамандардың жоғары бағасына ие болды.

«Өнер» баспасы шаңырақ көтергелі бері халық музыка мұрасын жарыққа шығаруды айтарлықтай жұмыстар атқарды. Бұл арада олардың бәріне талдау жасау мүмкін болмағандықтан, ән жинақтарының кейбіреулеріне ғана тоқталып, шолып өтуді жөн көрдік.

«Қаратау шертпелері» (1975) аталатын күйлер жинағы – Оңтүстік Қазақстан өңірі аспапты музыкасының қырыққа жуық үлгісінің басын біріктірген тұңғыш кітап. Күйлерді нотаға түсірген – домбырашы Мұхит Айтқалиев, құрастырған және алғысөзін, түсініктерін жазған – Жаулыбай Иманалиев. Мұнда Сүгір, Төлеген, Барқы, Майлықожа және Ф.Үрмізовтың

бұрын баспа бетін көрмеген шертпе күйлері орын алған. Атап, айтқанда, Төлеген Момбеков, Генерал Асқаров және Сейтқан Әлімбековтың орындауындағы Сүгірдің «Қосбасар», «Шалқыма», «Бес жорға», «Аққу», «Жолаушының жалды қоңыры», «Майда қоңыр», «Телқоңыр» атты күйлері, сондай-ақ Т.Момбековтың «Қат-қабат», «Асу», «Қаратау шертпесі», «Толқын», «Мыңжылқы», «Бозінген», Бапыштың «Ыңғайтөк», Ф.Үрмізовтың «Шертпе», «Тепеңкөк» басқа да күйлері шығу тарихымен қоса берілген.

Екі ішекті алма-кезек іліп-қағып тартатын шертпе күйлерді нотаға түсіру кез келген күйшінің қолынан келе бермейтін өнер десек, бұл орайда сан алуан қағыста келетін, неше түрлі иірімдерге толы күйлерді жазуда М.Айтқалиевтің білімді, тәжірибелі музыкант екендігі бірден аңғарылады.

Жинақтағы «Жеке күйлер туралы түсініктер», «Сүгір және оның орындаушылары», «Төлегеннің күйлері», «Қыз туралы аңыз», «Сейфолла шерткен екі күй» дейтін түсініктерінде күйлердің белгілі оқиғаларға байланысты туған әңгімелері де қызғылықты. Ең алдымен күй оқиғасын айтып алып, содан соң шығарманы орындау тыңдаушысына өзгеше әсер қалдыратыны белгілі. Бұл қазақ күйлеріне ғана тән нәрсе. Осыған қарағанда Сүгір Әлиевтің «Жолаушының жалды қоңыры», «Аққу», «Шалқыма», «Бес жорға» мен «Қосбасар» күйлеріне байланысты тарихи деректер келтіруі ұтымды. Сүгір күйлерінің майталман орындаушысы, өз жанынан күй шығаратын халық композиторы Т.Момбековтың шығармашылығы да оқушыларды сөзсіз қызықтырады.

Қазақ музыка фольклорын өзінің композиторлық қызметінде білгірлікпен қолданып, артына «Біржан –Сара» операсы тәрізді өшпес мұра қалдырған музыка қайраткері-Мұқан Төлебаев. Мұқанның әр кезде қағазға түсірген әндерін ұқыптылықпен жинап алып, құрастырған, алғысөзі мен түсініктерін жазған Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясының доценті Нұрғиян Кетегенованың редакциясымен «Мақпал» атты ән жинағы 1979 жылы жарық көрді. Мұнда Абай, Біржан сал, Ақан сері, Жаяу Мұса, Қосымжан тәрізді халықтың классик әнші-композиторларының түрлі мазмұндағы шығармаларымен бірге, бірнеше халық әндері де орын алған. Бұл кітаптағы әндер үлгісі Мұқан секілді дарын иесінің қазақтың музыкалық фольклорына деген ықылас, ілтипатын ғана емес, оны қаншалықты терең меңгере білгендігін айқын дәлелдейді.

Құрастырушы жинақтағы материалдарды екі түрге бөліп сұрыптайды. Бірінші бөліміндегі шығармалар туған өлке табиғатын, қоршаған ортаны бейнелейтін, еңбек тақырыбын жырлайтын, бір сөзбен айтқанда, адамзат тіршілігімен байланысты лирикалық әндер. Ал екінші бөлімінде өндірістік және әскери патриоттық тақырыпты қамтитын әндерге орын берген. «Мақпалды» оқығанда ойды қозғайтын ұтымды біржағы жинақтағы әндердің әуендік, формалық, ладтық ерекшеліктеріне сүйене отырып, белгілі бір теориялық қорытынды жасауға болатындығы. Біздің тағы бір байқағанымыз: М.Төлебаев осы шығармаларды өзінің шығармаларында кеңінен пайдаланып қана қоймай, қиялына қанат бітірген, шабытына шабыт қосқан рухани бұлақ көзі деп таниды. Осы күнге дейін Махамбет Өтемісұлын жалынды ақын, Исатайдың сенімді

серігі, халқы үшін күрескен азамат деп келсек, соңғы жылдары оның тамаша күйші композитор, домбырашы болғандығын танып отырмыз. Ғасыр белінен асып, біздің заманымызға жеткен Махамбет күйлерін бұзбай-жармай сақтап келген – ауызша тараған күйшілік дәстүр. Махамбет күйлері 1982 жылы «Шашақты найза, шалқар күй» атты жинақта тұңғыш рет жарық көрді. Кітапқа «Қайран Нарын», «Жұмыр-Қылыш», «Исатайдың ақтабаны-ай», «Шілтерлі терезе», «Өкініш», «Жайық асу», «Қиыл қырғыны» және басқа да күйлері енген.

Жинақта бұлардың жиналу, жазылу тарихы, күйлердің белгілі бір оқиғаға байланысты шыққан аңыз -әңгімелері, оларды ұнтаспаға жазғызған күйшілер туралы мәліметтер, Махамбет күйлерін насихаттап, орындаушылардың қызметтерін қызметтерін баяндайтын түсініктер қоса берілген. Жинақтағы кіріспе іспеттес мақалаларды оқып шыққаннан кейін, күйшінің өмір сүрген дәуірі және өмірбаяндық деректерімен кеңінен танысып, күйлердің қандай жағдайда туып, нендей оқиғаларға құрылғандығы жөнінде жеткілікті мағлұматтар аламыз.

Жинақ алғысөзінің авторы жазушы Әбіш Кекілбаев пен кітапқа күйлер тарихына байланысты деректерді арқау еткен «Жебелі ақынның жеті күйі» деген мақаласы енген ғалымдар Н.Көшекбаев пен М.Ісмағұловтар күрескер композитор шығармаларының сырларынан көп мағлұматтар береді. Жинақтың соңында күйлерді нотаға түсіруде көп еңбек сіңірген домбырашы-күйші Қаршымбай Ахмедияров Махамбет күйлерін орындаушыларға көмек ретінде халық күйшісінің мұрасын үйреніп, оны ел арасынан насихаттау тәжірибесін бөліседі. Дәулескер домбырашы жинаққа енген күйлерді қарапайым қағыстармен ойнап жеткізу мүмкін еместігін, олардың орындаушыдан күрделі әдіс-тәсілдерді меңгеруді қажет ететінін айтады. Сондықтан да ол күйлерді ұнтаспаға жаздырған домбырашыны іздеп тауып, дұрыс орындаудың құпияларын меңгереді. Сол арқылы кітапта бір-біріне тақырыптық жағынан да, ішкі құрылысы тұрғысынан да ұқсамайтын туындылардың әуендік интонациялық, ырғақтық ерекшеліктерін қысқаша сипаттап береді. Қ.Ахмедияровтың күйлерді орындауға жеңіл болу үшін әрбір шығармаға тән өзіндік қағыстарды көрсетуі де құптарлық бастама, ұтымды әдіс екендігін атап өткен жөн.

Қазақстан Ғылым академиясы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми қызметкерлері дайындаған «Қазақтың музыкалық фольклоры» атты этнографиялық еңбек осылардың заңды жалғасы ретіндегі қомақты жұмыстың бірі. Мұнда екі жүзге жуық көне әндер мен күйлер түрлі жанрларға ғылыми түрде бөлініп берілген. Кітаптағы шығармалардың «Әдет-ғұрып», «Тұрмыстық ән-күйлер», «Ақындар сарыны», «Аңыз, ертегілер», «Қаһармандық эпос», «Лирикалық эпос», «Тарихи әндер мен күйлер», «Шығыс жазба әдебиетінің музыкадан көрініс табуы» сияқты тақырыптар бойынша жүйеленіп берілуі және ән мәтіндерінің орыс тіліне сөзбе-сөз мағыналық аудармасының болуы, ғылыми түсініктер мен түрлі көрсеткіштердің жасалуы жинақтың мән-мазмұнын байыта түскен. Осы тұрғыдан алғанда мұндай еңбектің алғаш рет жарық көруі деп түйіндеуімізге негіз бар. Қазақ музыка тарихындағы

осындай күрделі еңбекті дайындауда музыка зерттеушілері Б.Ерзакович, Т.Бекхожина, З.Жанұзақова, Т.Мерғалиев, Б.Қарақұловтардың қызметтері айтарлықтай. Жинақ ерекшеліктерінің бірі-революцияға дейінгі байырғы әндер мен күйлердің, толғаулар мен термелердің мол орын алуы, атап айтқанда, Байкөкшенің, Боранбайдың, Байбаланың, Кәмештің, Кемпірбайдың, Сабырбайдың, Жанақтың, Қуандықтың, Түбек пен Шақардың және басқа әнші, жыршылардың сарындары мен әндерінің алғаш рет жариялануы, ұсынылуы. Сондай-ақ мұнда өткен ғасырда өмір сүрген күйші-домбырашылар Сармалай, Тоқа, Мөңке, Ағашаяқ, Байсерке, Ақбала, Махамбет Өтемісұлының күйлері Майлықожа, Шырынқожа, Кенжеқожа, Әкімгерейдің терме саздары мен өсиеттері қазіргі кездегі орындаушылардың репертуарын байтумен қатар ғылыми тұрғыдан зерттеулер жүргізу үшін дайын тұрған материалдар болып саналады. Осындай сан-салалы ән, күйлерді бізге жеткізген сегіз қырлы, бір сырлы өнер иелері Шәкір Әбенев, Кенен Әзірбаев, Шанақ Ауғанбаев, Ысқақ Уәлиев, Құтбай Дүрбаев, Оспанғали Қожабергенев, Ғарифолла Құрманғалиев, Рахмет Мәзхожаев, Дәулет Мықтыбаев, Мұхамеджан Тілеуханов, Оразғали Сүйінбеков, Шамғон Ыбырайымов т.б. екенін мақтанышпен атап өткен жөн.

Жоғарыда аттары аталған музыка зерттеушілері сияқты, қазақтың музыкалық фольклорымен бірге профессионал композиторлардың өмірі мен шығармашылығын зерттеуде мол еңбек сіңірген В.Дернова, П.Аравин, М.Ахметова, Ғ.Бисенова, С.Күзембаева, К.Жүзбасов, А.Мұхамбетова, С.Еламанова, З.Жанұзақова, А.Темірбекова, Ж.Рсалдин, Б.Қарақұлов және басқалардың жарық көрген кітаптары да баршылық. Алайда олардың барлығына шолу жасау мүмкін емес болмады.

Ғасырлар бойы халқымыздың рухани азығы болып келе жатқан саф алтын ән, күйлер мен әнші, күйші, композиторлар жайында әлі де жазылмақ қат-қабат тарих бар. Бұларды жан-жақты терең бойлай зерттеу, жариялау мәселесі күн тәртібіндегі келелі мәселелердің бірі болмақ.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Жұбанов А. Замана бұлбұлдары.- Алматы: Білім.- 1963
2. Жұбанов А. Ғасырлар пернесі.- Алматы: Жазушы.- 1975
3. Сағырбаев Қ. Күйлер.- Алматы: Көркем әдебиет.- 1961
4. Шығаров Д. Күйлер.- Алматы: Көркем әдебиет.- 1961
5. Бекхожина Т. Қазақтың 200 әні.- Алматы: Ғылым.- 1972
6. Махамбет. Шашақты найза шалқар күй.- Алматы: Өлке.- 2004
7. Қазақтың музыкалық фольклоры.- Алматы: Ғылым.-1982

С.З. Байбатшаева ,

магистр, аға оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Шымкент, Қазақстан

ШЕРТПЕ КҮЙ ДӘСТҮРІ, ОНЫҢ ЖАНРЛЫҚ-КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Музыка табиғат сұлулығын, адамның жан тебіренісін, сыртқы сұлулық пен ішкі жарасымдылықты асқақ сезіммен суреттеп бере алатын күдіреті бар күрделі өнер. Ұлттық өнеріміздің ең бір іргелі және күрделі саласы - аспапты музыка. Дәстүрлі аспаптық музыка және күйшілік өнер қазақтың халықтық музыка мәдениетінің қос қанаты іспеттес. Қаншама ғасырлар бойы атадан балаға жалғасып келе жатқан күйшілік өнер, әсіресе бүгінгі күнге дейін шашау шықпай бізге жеткен домбыра мен қобызда орындалатын күйлер — дүние жүзінде теңдесі жоқ асыл қазына, ерекше құбылыс.

Бұл көпғасырлы көшпенді мәдениетіміздің өзі мен көзі, қайнар бұлағына айналған мәдени мұрамыздың түрі қазақ даласының қайталанбас табиғат көріністерін, бостандық сүйгіш үнін, азаттық аңсаған арманын, халық тағдыры мен тарихын, аңыз бен шындығын, жануарлар образдарын және басқа да көптеген тақырыптар мен сюжеттерде асқан көркемділікпен, нәзік те қажырлы музыка тіл-әдістермен паш етеді. Қазақтың аспапты музыкасы формасы мен композициясы жағынан өте көлемді дамыған. Мақамы ұлттық колоритке бай, нақтылы және тартымды, суреттілігі жағынан айқын болып келеді, мұнда кәсіби симфония жанрының өзегі де мол.

Күйлер өзінің дәстүрлік орындаушылық ерекшеліктеріне байланысты орындалу мәнеріне, құрылыс тәсілдеріне, қағыс түріне, саз әуені мен екпін ырғағына қарай бөлінеді. Қазақтың күйшілік өнерінің үлкен екі арнасы –төкпе және шертпе болып бөлінеді. Оның біріншісі төкпе күйлерге музыкалық образы жағынан симфониялық сипатты бейнелейтін, көбіне тез қарқында орындалатын Қазақстанның батыс өңіріндегі күйлер жатады.

Шертпе күй - аты айтып тұрғандай шертіліп тартылатын күй, мұндағы сөздің түбірі - «шерту» етістігі, кейбір зерттеулердегі «шер» сөзінен шыққан, іштегі шерді қозғайтын күй. Шертпе күйлерге құрылымы жағынан адамның ішкі жан сезімін тербететін әуендері күйдің атына сай ауызекі әңгімелеп отырғандай тыңдаушысына ұғымды, екі ішекті алма кезек сұқ саусақпен шертіп орындау түрлерімен асықпай орта екпінде баяндалатын күйлер жатады.

Шертпе күй деп ел арасында домбыраға арналған күйлердің ертеден сақталған, бірақ өте жоғары дамыған өзіндік бір ерекше мақамы бар айырықша

күйде орындалатын түрін айтады. Шертпе күйлер негізінен лирикалық сезімге бай, бұларда пәлсапашылдық — ойға шомып жан-дүниеге түрткі салатын сыршылдық басым. Шертпе күйлер ежелден Қазақстанның Шығысы Алтай, Тарбағатай, арқа елінің Шыңғыстау мен Баянтау, Қарқаралы мен Ұлытау өңірінен бастап Жетісу, Қаратау және Сыр бойына дейін ел арасында кеңінен тарап, орындалып келген. Ел арасында «Шертпе күй» деп те «Нақысты күй» депте аталған. Қазақтағы «Сыр шерту», «Көңіл күйін шерту» деген сөздерге шертпе күйлер өзінің аты жағынан ғана емес, ішкі әуендік құрылым мазмұны жағынан да үйлесіп отырады.

Шертпе күйдің атасы, бәйтерегі болып саналатын, күйші-композитор, домбырашы, шертпе күй орындаушылық мектебінің негізін қалаушылардың бірі, халық күй өнерінің классигі Тәттімбет Қазанғапұлы-Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданында туылған (1815-1862).

Тәттімбеттің күйшілік өнері-өзіндік шертпе күй дәстүрінің қалыптасуына жол ашқан, осы саладағы ең, соқталы, аса көрнекті ірі тұлға. Тәттімбет домбырада күй тартудың, оң бұрау, теріс бұрау, шалыс бұрау, қалыс бұрау, қосақ бұрау сияқты техникалық түрлерін ендіріп, өзінің сондай тәсілдермен орындалатын көптеген күйлерін үлгі-өнеге етіп шығарған. Тәттімбет күйлері қазақ халқының дәстүрлі аспаптық музыкасының алтын қорына енген. «Саржайлау» күйін қарастырсақ, күй екі ішекті жеке-жеке қағу немесе керек жерінде қос ішекті оң қолмен түйдектете қағу тәсілімен орындалады. Күй буындарының ара-арасындағы қайырымдар арқылы шығарма шумақтық түрге ойысқандай болады. Бірақ байыптай барлап қарағанда, күй сол біртұтас лирикалық бағытынан ауытқымай, дамыған түрін бейнелейді.

Шертпе күйдің Қаратау өңірі аймағындағы дәстүрі кенжелеп кейін дамыды. Оған әрине қатарлас, көршілес жатқан Арқа дәстүрінің әсері тиді және басқада дәстүрлер қобыз күйінің, кей тұста домбыра тартудың өзгеше сипаты төкпе күйлік әсеріде сезіледі. Шертпе күйлердің қаратаулық дәстүрі аты аңызға айналған ұлы Сүгір Әліұлы есімімен тығыз байланысты. Сүгірдің жолын қуған оның шығармаларының кең таралуына өз үлестерін қосқан тамаша музыкант күйші Төлеген Момбеков болды.

Шертпе - тарту техникасы көбінесе бір ішекті саумалай шерту әдісіне құралған күйлер. Мінезіне келсек – жалпы ұлтық күйшілік дәстүрге ортақ қарекеттің барлық белгілері бар, біржақты «жуас» деу жаңсақ ұғым, себебі – шертпе мектебінен шыққан екпіні төкпеге барабар әбжіл күйлер өте көп. Сондықтан, шертпе күйдің табиғатын танудың бір амалы – аймақтық мектептерін анықтау.

Әр дәуірде ғұмыр кешкен күйшілік өнердің тарлан жүйріктері мен жансыз дүниеге жан бітіріп, тілін бұлбұлша сайратқан дүлдүлдері қаншама, орындаушылық өнердің сан тарау мектептері қаншама!

Қазақтың тамаша күйшілік мектептерін орнықтырып кеткен ұлы күйшілердің шығармашылығын барлағанда - әуені мен тартысына қарап қай өлкенің тумасы екенін анықтауға әбден болады, өйткені, ғасырлар

бойы қалыптасқан белгілі бір сарындар тобы сол топырақтың ғана меншікті мақамына айналып кеткен, күй қай аймақта, қай уақытта туса да қазақтың құлағы оны жазбай танитыны содан. Әрбір аймақтың тілінде, киімінде, қолөнері мен тұтынатын заттарында сол жерді мекендеген елдің қауымдық ерекшелігіне тән айырмашылықтар болатынын этнографтар да жоққа шығармайды, алайда, бұл факторлардың ұлт мұрасының тұтастығына нұқсаны жоқ, керісінше, мәдениетіміздің байлығы мен байтақтығы болып саналады.

Қазақтың шертпе күйлерінің аймақтық ұяларын былайша тарқатуға болады:

1. Шығыс Қазақстандық (Алтай-Тарбағатай) күйшілік мектеп;
2. Арқа күйшілік мектебі;
3. Жетісу күйшілік мектебі;
4. Қаратау күйшілік мектебі.

Жеке тұлғалардың орындаушылық мектептері:

1. Байжігіт мектебі;
2. Тәттімбет мектебі;
3. Қожеке мектебі;
4. Сүгір мектебі;

Әлбетте, осы аттары аталған күйшілердің тартыс үлгілері қазақ музыкасының алтын қорында сақтаулы, кейінгі орындаушылардың шертпелік өнерде бірден-бір бағыт алар бағдары болып отыр. Оның үстіне осы үлгілерге еліктеп өскен бір қауым күйшілер буыны өсіп жетілді

Қазіргі уақытта шертпе дәстүрін дамытып, аймақтық күйшілік мектептердің салтын сақтап жүрген домбырашылардан— Мұхаметжан Тілеуханов, Таласбек Әсемқұлов, Дәулетбек Садуақасов, Білал Ысқақов, Секен Тұрысбеков, Рымхан Әбілханов, Базарәлі Мүптекеев, Саян Ақмолда, Сәрсенғали Жүзбаев, Мұрат Әбуғазин, Қайрат Айтбаев, Арман Қадырбектердің есімдерін атауға болады.

Шертпе күй туралы арнайы кітаптар жазып, ғылыми зерттеу жүргізген ғалымдарымыз—А.Жұбанов, У.Бекенов, М.Айтқалиев, А.Сейдімбек, Ә.Мұхамбетова, П.Шегебаев, Р.Малдыбаева, Т.Әсемқұлов.

Біздің көшпенді өркениетіміздің тарихында домбыраның орны мен маңызы ерекше. Домбыра қазақтың жаны мен тәні, сырын шертетін айырылмас досы. Академик Ахмет Жұбанов айтқандай, «ат жалында, түйе қомында» домбыраның үні арқылы сан-сиқырлы ойлар мен толғаныстар күмбірлеп, сөйлегендей...

Қазақ күйінің ұшан теңіз ішкі дүниесі ұлт тарихының әр кезеңінде халықтың рухани сұранысына тереңінен жауап беріп, оның өзінше найза-ұранына айналған.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. – Астана, Күлтегін баспасы, 2002.
2. Жұбанов А. Өскен өркен. – Алматы, Ғылым баспасы, 1985.
3. Жұбанов А. Ғасырлар пернесі, Дайк-Пресс, 2002.
4. Мұхамбетова Ә. Қазақ күйі.- Алматы, Дайк-Пресс, 2002.
5. ҚР еңбек сіңірген қайраткері, күйші Жанғали Жүзбай, мақала
<https://www.sites.google.com/site/kazrefa/-ner-muzyka/dombyra>

Бектұрған Н.-1403-19 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Карсыбаева А.М.-п.ғ.м., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мелекеттік педагогикалық университеті

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Қазіргі қоғам жеке адамнан прогрессивті ойлай алатын белсенді әрекетті, жан-жақты болуды талап етеді. Өйткені адамның қоғамдағы алатын орны, атқаратын қызметі сол қоғамның дамуымен тікелей байланысты.

Қоғамда «орындаушы» адамнан гөрі «шығармашылық» адамға деген сұраныстың көп екендігін қазіргі өмір талабы дәлелдеп отыр. Білім беру саласында оқушылардың эстетикалық, этикалық және адамгершілік нормаларын меңгерту міндетін жүзеге асыруда музыка пәнінің орны ерекше. Музыка тәрбиесі жастарды өнер құндылықтарын жасауға қатыстыра отырып олардың бойында белгілі адамгершілік-эстетикалық мәдениетті, көркемдік талғамды, шығармашылық қабілетті дамытады. Музыка өнері әрбір оқушыны әсемдік әлеміне үйретіп қана қоймай, оны қорғауға және рухани мәдени деңгейін көтеруге табиғи жағдай жасайды. Сол себепті әрбір қоғам мүшесін өнерпаздыққа тарту қоғамның объективті қажеттілігі және заңдылығы болуы керек.

Тәрбиедегі басты мақсат: қоғам мүшелерін әлеуметтендіру болатын, яғни өнер адамның тек қана рухани өмірінің құрамдас бөлігі болып қоймай, әлеуметтендірудің аса пәрменді құралы болды. Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келген халықтық қазынаны, оның таңдаулы үлгілерін жеткіншек ұрпақты тәрбиелеу құралына айналдыру, нақтырақ айтқанда, олардың көркемдік, музыкалық, эстетикалық талғамы мен мәдени деңгейін жоғарылату-басты міндет. [1]

Ұлы Абай өмір шындығын дәл бейнелеу жөнінде поэзия мен музыканың рөлін былайша суреттеді: әсемдік сыры, биік мұратталғандары, көркем шарттары, шығармадағы дарындылық пен шеберлік ән мен күйді орындаудағы дәстүрлер, т.б. мәселелерді көтере келіп, эстетикалық тәрбиенің негізгі өлшемдеріне ғылыми талдаулар жасады. Ғұлама ғалым Әбу Насыр әл Фараби «Музыкалық идея оны жүзеге асыратындай әрекет ету қабілетінсіз іске аспайды, музыканы көп тыңдау, жаттығу түрлерін бір-бірімен салыстыру, әуенді талдау, әрбір тонның дыбыстық әсерін мұқият есептей білу арқылы музыкалық қабілетті дамытуға болатындығын айта келіп, тәрбиелеу барысында тәжірибе жинақтаудың рөлі зор екенін атап көрсетеді», т.б. өзгерісін бақылап, сезінуге үйретеді. Оқушы эстетикалық сезім мен эмоциялық көңіл күй арқылы қоршаған ортаны әсерлене сезінеді. Оқушы өз жауабын жолдастарының жауаптарымен салыстыра отырып, пікірінің дұрыстығына немесе жаңсақтығына көз жеткізеді. Сол арқылы оның музыка жөніндегі ойы мен талғамы қалыптасады. Музыка

шығарманы талдау әңгімелесу әдісі арқылы жүргізіледі. Көркемдік құралын, көркем бейнелердің жасалу жолдарын сабақтың тақырыбы ретінде алынған белгілі бір мәселе төңірегінде талдау оқушы танымын кеңейтіп, сөздік қорының молаюына жол ашады. [2]

Музыка сабақтарында балалар жан-жақты даму барысында алдына көптеген мақсаттар қоя біледі. Дәлірек айтсақ, балаларды музыканы тыңдай білуге үйрету, оны тұтастай қабылдау, сезіну, музыкалық мәнерлікке баулу, дыбыстардың типін түсіну және музыкаға қызығушылығын арттыру. Жан-жақты музыкалық даму баланың ішкі дүниесін байытады, сонымен қатар музыка өнерін терең және толық қабылдатып қана қоймайды, айналадағы дүниеге, өмірге, адамдарға деген көзқарасын өзгертеді. Ән айту, музыка тыңдау, музыка әдебиеттерімен танысу, музыкалық сауат және қозғалыс (ырғақ) музыкаға тәрбиелеудің міндетті бөлімдері. Музыкалық шығармашылық ән айту, тыңдау, музыкалық сауаттылық және музыкалық ырғақ педагогикалық процестермен байланыста болса ғана, шығармашылық белсенділік нәтижелі болады. Үйірмелерде оқушылар музыка сабағында алған білімін кеңейтіп, орындау дағдыларын тереңірек меңгеруге мүмкіндік алады. Мектептегі бір сағаттық музыка сабағы оқушылардың музыкалық бейімділігін жете дамыта алмайды. Сондықтан сыныптан тыс жүргізілетін музыкалық жұмыстарға қатысуы арқылы олардың қабілетін дамытуға мүмкіндік туады. Бұл жұмыстардың қай түрі болсын, оқушының музыка сабағынан алған білімін толықтыруы тиіс. Сыныптан тыс жүргізілетін музыкалық-көпшілік жұмыстар оқушыларды барынша көбірек қамтуды, олардың танымын кеңейтіп, музыка өнеріне деген көзқарасын қалыптастыруды мақсат етеді. Осы мақсатқа жету үшін, баланың жас ерекшелігін ескере отырып, оны қызықтыратындай тақырып пен музыкалық материал таңдап алғаны жөн. Ұйымдастыру алдында біршама дайындық әңгіме жүргізіледі. [3]

Музыка сабағында да ойын технологиясын қолдана отырып, материалды тез меңгеруге, музыкалық шығармаларды қабылдауға, әуенді ести білуге үйретуге болады. Бастауышта оқытылатын барлық пәндер сияқты музыка сабағында да ойынның маңызы зор. Ойынды әдетте мұғалім сабақ алдында не сабақты қорытындылар сәтте пайдаланады.

Ойын-балалар әрекетінің бір түрі, оқушыларды оқыту және тәрбиелеу мақсатындағы қарым-қатынастың әдісі мен құралы. Ойын әрекеті естің, ойлау мен қиялға, барлық таным үдерісіне әсерін тигізеді.

Ойын-әрқашан білім бола отырып, баланы білім алуға, еңбекке дайындайды.

Ойын теориясы мен практикасын отандық және шетелдік педагогтар, психологтар, социологтар зерттеуде. Мысалы, жүйелі жүргізілген ойындар кезінде төмендегідей ойындар жүргізілді. Эмоцияны дамыту, қарым-қатынас, эмоционалдық дискомфорт жағдайын жақсартуға бағытталған ойындардан «Әуенді тап!», «Шатасқан ноталар», «Кім немесе не үні екенін тап», «Әуенге қозғалыс ойла да, сыйла», «Музыка арқылы менің эмоцияларым», «Көңіл-күйді көрсет», «Әнді тап», «Музыкалы-мимикалық гимнастика» т.б.

Ойындық өзара әрекет-бұл өмірдің имитациясы емес, бұл баланың қоғамда өз қабілеттерін, мүмкіндіктерін жүзеге асыруына, өзін-өзі бекітуге мүмкіндік беретін ерекше іс-әрекет түрі. Яғни, ойын бала тұлғасының әлеуметтік дамуының негізгі факторы. Музыкалық ойындар оқушының музыкаға деген құлшынысын, қызығушылығын ғана арттырып қоймай, есте сақтау, ойлай білуге, ажырата, салыстыра алуға баулиды.

Ойындық өзара әрекет-бұл өмірдің имитациясы емес, бұл баланың қоғамда өз қабілеттерін, мүмкіндіктерін жүзеге асыруына, өзін-өзі бекітуге мүмкіндік беретін ерекше іс-әрекет түрі. Яғни, ойын бала тұлғасының әлеуметтік дамуының негізгі факторы. Музыкалық ойындар оқушының музыкаға деген құлшынысын, қызығушылығын ғана арттырып қоймай, есте сақтау, ойлай білуге, ажырата, салыстыра алуға баулиды. [4]

Қорыта келе, бүгінгі таңда дидактика саласындағы негізгі мәселелердің бірі-білім берудегі ойындар технологиясы болып отыр.

Ойын өмірде ерте жасатан өзінен өзі бастала отырып, адамның кәсіпті толық меңгермегенінше жалғасады және ойын оқытуда алдыңғы технологиялардың маңызды бөлігі болып табылады. Музыкалық білім беруді ұйымдастыруда қажетті ұсыныстар:

Оқушылар өз бетімен ізденуіне, өз бетімен жұмыстануына, өз бетімен жаңалық алуына бағыт беріледі.

Оқыту үрдісіне бейімділіктер мен таңдауларды анықтау және есепке алу жүреді.

Музыка пәнінде оқышулардың танымдық стратегияларымен жұмыс ұйымдастырылады.

Оқушыларға арналған түрлі үлгілердегі музыкалық-дидактикалық материалдар қолданылады.

Оқушы оқу материалының қиындық деңгейін тандайды, мұғалім оны өзгертіп отырады.

Әрбір оқушының өзінің мүмкіншілігі мен жеке бейімділіктеріне сәйкес белсенділігі қамтамасыз етіледі.

Мұғалім оқушыға топтық немесе жеке жұмыс жасау мүмкіндігін береді.

Мұғалім мен оқушы түрлі міндеттерді бірігіп шешу барысында оның жаңа заңдары, заңдылықтар мен тәсілдері ашылады.

Таным әрекетін алдымен оқушы бағалап, содан соң мұғалім бағалайды.

Үй тапсырмасының көлемін, қиындық деңгейін, формасын оқушы өзі тандайды.

Оқушы шығармашылық жұмыс түрлерінің авторы ретінде танылып (музыка сабағында), мәдениет үлгілерімен салыстырады.

Әдебиеттер:

1. Мектептегі тәрбие жұмысы. Мектеп баспасы . Алматы 1978.
2. О.С.Богданова; В.И.Петрова. Бастауыш кластардағы тәрбие жұмысының методикасы. Алматы,Мектеп ,1980.
3. П.Сағынтаев; А.Шәндібаева. Бастауыш сыныптарда музыкалық тәрбие беру әдістері. Алматы. Рауан 1996.
4. К.Әсімбекова, Б.Мұсмафин, Т.Мұстафина, Ж.Таубалдиева. Ән сабағы Алматы

PEDAGOGICAL SCIENCES

Music: learning and teaching

Магистр пед.наук Бисембаева Ж.К., 4 курс студенті Ергазиев С.
Костанайский региональный университет им.А.Байтурсынова, Казахстан

ШЫҒАРМА БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА СӨЙЛЕУДІ ДАМУ БОЙЫНША ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІНІҢ БІРІ

Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуін дамыту мәселесі қазіргі уақытта басты назарда, өйткені адамның сөйлеуі оның ақыл - ойы мен мәдениетінің көрсеткіші болып табылады. Мектептегі оқушылардың сөйлеуін дамыту бойынша жұмыс көп қырлы. Оның бағыттарының бірі-әр түрлі шығарма жазу. Шығармалар арқылы мұғалімге баланың ішкі әлеміне ену, оны білу оңайырақ болады. Шығарма-бұл баланың айналасындағы әлемді өзінің ішкі бейнесінде білдіруге, кейбір мәселелерге көзқарасын білдіруге алғашқы әрекеттері. Шығарма оқушыны өз ойларын уақыт талабына сай реттеуге мәжбүр етеді, әдемі сөйлеуге үйретеді, сонымен қатар тілді байытады және сауаттылықты үйретеді. Өзектілікке сүйене отырып, бастауыш мектептегі тәжірибе үшін мен зерттеу тақырыбын тұжырымдадым «Шығарма бастауыш сынып оқушыларында сөйлеуді дамыту құралы ретінде».

Бастауыш мектепте шығарма ерекше орын алады: барлық басқа сөйлеу жаттығулары оған бағынады. Шығармада оқушы сөйлеу сөздерінің табиғи жағдайларына барынша жақындайды. Шығарма ақыл-ойды, эмоцияларды дамытады, балаларды өмірді түсінуге және бағалауға үйретеді, байқауды дамытады, салыстыруға, қорытынды жасауға үйретеді.[1,б.78]

Мұғалімнің шығармадағы жұмысындағы алғашқы қадам-*тақырыпты таңдау*. Тақырып-бұл шығарманың пәні, онда не туралы айтылады. Ол шығармада көрсетілген материалдарды, фактілерді, құбылыстарды, белгілерді таңдауды анықтайды. Шығарманың дұрыстығы мен толықтығы мұғалімнің тақырыпты қалай тұжырымдалығына, оқушылардың оны қалай түсінуіне байланысты. Тақырып

әрқашан идеямен байланысты. Идея-бұл жазушының көркем образдарда айтқан ойы.

Әңгіме немесе шығарма бойынша жұмыста жинақталған материалдан тақырыпқа немесе белгіленген тақырыптан байқау арқылы шығарма материалына өтуге болады. Оқушылардың үйлесімді дамуы үшін екі әдіс те маңызды. Сонымен қатар, бірінші жағдайда мұғалім дайындықты ұйымдастырады, кейде ұзаққа созылады, материалды, фактілерді, ойлауды, салыстыруды, жалпылауды, қорытынды жасауды үйретеді. Осылайша, серуендеу, экскурсия, көрген және тәжірибелі адамдардың сипаттамасы туралы шығарма бойынша жұмыс жүреді. Екінші жағдайда балаларға тақырып ұсынылады, оны ашуға дайындық жоспары жасалады, материал жинақталады, ең маңыздысы таңдалады, жүйеленеді, содан кейін балалар мәтін жазады. Кейбір тақырыптар бойынша жұмыс екі жолды да біріктіреді. Осылайша, жақсы шығарманың бірінші шарты-тақырып бойынша дұрыс жұмыс жасау, оны түсіну және ашу. [2,б.11]

Шығарма жазудағы келесі қадам-*жоспар құру*. Жоспар ауызша және жазбаша шығармалар үшін міндетті болып табылады. Бұл кез-келген сөйлеу сөзінің сатысы, оның жобасы, қаңқасы. Жоспар: жазбаша, ауызша, суретті. Бірінші сыныпта жоспар-бұл мұғалімнің сұрақтары (сұрақ жоспары), оған жауап бере отырып, балалар мағынасына байланысты бірнеше сөйлем құрайды. Екінші сыныпта мұғалім мен оқушылардың сұрақтары бойынша жоспар жасалады. Үшінші сынып балалары ұжымдық немесе тәуелсіз жоспар бойынша шығарма жазады. Төртінші сыныпта оқушылар берілген тақырыпқа өз бетінше жоспар жасайды.

Үш-бес тармақтан тұратын жоспар ұсынылады. Дайын жоспарлар берілмейді, өйткені бұл жағдайда ойлау дамымайды. Әдетте жоспар шығарма жазар алдында жасалады, бірақ кейде оны алдын-ала жасауға болады, мысалы, шығармаға ұзақ, шашыраңқы дайындықпен, содан кейін жоспар қайта құрылып, жетілдірілуі мүмкін. Жоспарды құру уақыты шығарманың түрі мен мақсатымен анықталады: мысалы, суреттегі шығарма жоспары оны жазар алдында және тіпті суретті қарастырар алдында жасалады; бұл жағдайда жоспардың екі нұсқасы болуы мүмкін: қарау жоспары (алдыңғы артқы фон, кейіпкерлер) және суреттің сюжеті бойынша

әңгіме жоспары, егер сурет осындай сюжетті ұсынса. Экскурсия бойынша шығарма жоспары экскурсияның өзі немесе бақылау жоспары негізінде жасалады. Ол шығарманы жазар алдында бірден нақтылануы мүмкін.

Материалды жинақтау-шығарма жазуға келесі дайындық кезеңі. Жинақтаудың екі арнасы мен әдісін ажырату керек: жалпы даму, эрудиция, құзыреттіліктің кең ауқымы және материалды мақсатты түрде жинау немесе таңдау, оны алу және жинақтау, нақты мақсатқа, таңдаған тақырыбына, хабарламаларға, шығармаға бағынады. Шығармаға арналған материалдар оқушылардың жадында жинақталып қана қоймайды, сонымен қатар жазбалар түрінде жазылады, эскиздер жасалады, сөздіктер жасалады, тірек сөздер (кілт сөздер) таңдалады. Материалды жинау ұзақтығы сөз сөйлеу немесе мәтін жазу уақытынан әлдеқайда асып түседі. Материалды жинау оны жүйелеумен, міндетті түрде қолданылуы керек негізгі нәрсені бөлумен, артық материалды алып тастаумен аяқталады. Материалды жинаумен қатар, оның орналасуымен тілдік дайындық жүреді: біріншіден, сөздікті таңдау және дайындау, сөздердің емлесін тексеру, екіншіден, сөз тіркестерін, сөйлемдерді және мәтін үзінділерін құрастыру, соңында эскиздердің немесе бүкіл мәтіннің ауызша немесе жазбаша жобасын жасау. [3,б.45]

Жұмыстың *шарықтау шегі*-шығарма жазу. Екінші сыныпта шығарма жазу үшін бір сабақ, үшінші сыныпта - бір сабақ, төртінші сыныпта - бір сабақ және екінші сабақтың жиырма минуты бөлінеді.

Шығарма жазу және оған дайындық әдетте басқа жұмыс түрлеріне қарағанда әлдеқайда көп уақытты алады. Сонымен, экскурсия бойынша шығарма үшін материалдың жинақталуы кейде жазудан бұрын болады; табиғат құбылыстарын бақылау бір апта, тіпті бір айға созылуы мүмкін; сурет әдетте шығарма алдында қарастырылады. Кейде жоспар алдын-ала жасалады, сондықтан шығарма мәтіні жазылған сабақ дайындық жұмысын қорытындылау ретінде қарастырылады. [3,б.45]

Егер шығарма ұзақ дайындықтың нәтижесі болса, онда шығарма жазу сабағының құрылысы дайындық жұмысының сипатына байланысты болады. Шығарма жазу сабағы кейбір негізгі кезеңдеріне бөлінуі мүмкін.

1. Шығарманың тақырыбы мен міндеттерін хабарлау, оларды оқушылармен талқылау.
2. Әңгімелесу- материалды ретке келтіру мақсатында, егер ол алдын - ала жинақталған болса-бақылау немесе оны жинақтау барысында.
3. Егер жоспар бұрын жасалған болса, жоспар құру немесе оны нақтылау.
4. Мәтінді сөйлеу дайындығы: байланыстырылған мәтіннің жеке сөз тіркестерін, сөйлемдерін немесе фрагменттерін құрастыру.
5. Қиын сөздерді жазуға орфографиялық дайындық.
6. Шығарма жазу, мұғалімнің жеке көмек көрсетуі.
7. Өзін-өзі тексеру, байқалған кемшіліктер мен қателерді түзету. [4,б.23]

Шығарма оқушыны өз ойларын уақыт талабына сай реттеуге мәжбүр етеді, әдемі сөйлеуге үйретеді, сонымен қатар тілді байытады және сауаттылықты үйретеді. Шығарманы жазу барысында баланың сөйлеуі жетілдіріліп, байып, дұрыс, мәнерлі, бейнелі, таза болады, бұл оған орыс тілі сабақтарында да, күнделікті өмірде де сәтті болуға көмектеседі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Львов М. Р. Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуін дамыту әдістемесі: Бастауыш сынып мұғалімдеріне арналған нұсқаулық. -М., 1985.
2. Сөйлеуді дамыту әдістемесі / ред.Ладыженская Т. А. – М., 1991.
3. Львова М. Е. Мазмұндама мен шығарма оқытудың өзара байланысы // бастауыш мектеп. - 1984.- № 3. –с. 32-36.
4. Политова Н. И. - бастауыш сынып оқушыларының орыс тілі сабақтарында сөйлеуін дамыту: мұғалімге арналған нұсқаулық.- М.: Ағарту, 1984.- 191с.

Пятибратова Н.А.,

учитель биологии, педагог-исследователь, школа «Абая» со специализированными классами для одаренных детей, город Кызылорда

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР САМОРАЗВИТИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Различные аспекты проблемы развития познавательной самостоятельности учащихся нашли отражение в многочисленных психолого-педагогических исследованиях. В этих работах дана общая характеристика самостоятельной познавательной деятельности (Е.Я.Голант, М.А.Данилов, Л.В.Жарова, Г.С.Закиров, Е.Н.Кабанова-Меллер, М.И.Махмутов, П.И.Пидкасистый, Н.А.Половникова и др.), разработаны классификации самостоятельных работ (Б.П.Есипов, А.С.Лында, Р.М.Микельсон и др.), выделены условия организации самостоятельной учебной деятельности (М.А.Данилов, Б.Х. Есипов, П.И.Пидкасистый), определена структура мотивации самостоятельной познавательной деятельности (В.Г.Асеев, Л.И.Божович, Д.Н.Богоявленский, И.А.Зимняя, М.В.Мапюхина, А.К.Маркова, Н.А.Менчинская, В.И. Архипов) [1].

В классической философской традиции «деятельность» является одним из фундаментальных понятий, фиксирующих в своем содержании акт столкновения целеполагающей свободной воли субъекта, с одной стороны, и объективных закономерностей бытия - с другой. Соответственно этому в структуре деятельности традиционно выделяются субъективный и объективный компоненты. В зависимости от того, каким образом они соотносятся между собой, т.е. как именно конфигурирована структура деятельности, деятельность может быть дифференцирована на различные типы. Уже в древнегреческой традиции различали «*noietis*» как деятельность по реализации привнесенной извне программы (приказа) и «*chretis*» как деятельность субъекта, выступающего одновременно субъектом целеполагания и субъектом реализации данной цели (творческая разновидность «*chretis*» осмысливалась как "*praxis*"). В рамках традиционных форм философствования принята также дифференциация деятельности по предметному критерию: материальная деятельность как реализуемая в процедурах взаимодействия человека и природы в контексте производства, социальная деятельность как разворачивающаяся в процессе влияния человека на социальные процессы и организацию общественной жизни, духовная деятельность как реализуемая в интеллектуальном или художественном творческом усилии.

Таким образом, содержание категории «деятельность» в философии является синтетичным и в силу синтетичности (амбивалентности) оно явилось исходным при построении понятийного аппарата универсальных философских моделей при различной их методологической и аксиологической ориентации [2].

Деятельность, особенно трудовая, является важнейшим качеством человеческой личности, что послужило обоснованием для развития в психологии деятельностного подхода к проблеме предмета психологической науки и соотношения практической деятельности и сознания. А.Н.Леонтьев, основываясь на взглядах ряда методистов, в частности на его положении о деятельности, вводит понятия цели, мотива и условий деятельности, дает определение понятий «деятельность», «действие» и «операция». Под *деятельностью* подразумевается всякий процесс взаимодействия субъекта с объектом, при условии, что направленность его в целом (его предмет) всегда совпадает с мотивом (побудителем), в котором конкретизирована, опредмечена потребность. Если же те или иные отрезки деятельности индивида выступают как процессы, которые отражают то или иное отношение человека к миру, но непосредственно не отвечают соответствующей потребности, то такие отрезки деятельности называются А.К.Леонтьевым *действиями*. Они становятся возможными в деятельности человека лишь тогда, когда смысл его действий осознается им, т. е. когда «сознание смысла действия и совершается в форме отражения его предмета, как сознательной цели». Таким образом, *действие* — это процесс, в котором цель (предмет) и мотив не совпадают между собой. Действия, составляя «компоненты» деятельности, характеризуются самостоятельной промежуточной целью, а их мотивы всегда совпадают с мотивами той деятельности, в которую эти действия входят [3].

Понятие «учебная деятельность» в широком смысле слова рассматривается как синоним понятия «научение», «учение», «обучение», т.е. основой этого процесса является усвоение, «представляя собой цель и результат учебной деятельности», а его механизмом является перенос, внутренний механизм которого - обобщение. И.А.Зимняя отмечает, что обобщение в процессе усвоения происходит по трем линиям - обобщение принципа действия, программы и способа действия. Согласно А.В. Петровскому, «усвоение научных знаний и соответствующих им умений выступает как главная цель и главный результат деятельности» [4].

В самом общем виде *усвоение* может быть определено как процесс приема, смысловой переработки, сохранения полученных знаний и применения их в новых ситуациях, требующих решения практических и теоретических задач, т. е. использования этих знаний в форме умения на их основе решать новые задачи. Например, усвоение грамматического правила иностранного языка означает умение в любых ситуациях иноязычного общения выразить посредством этого правила требуемую мысль. «Процесс прочного усвоения знаний — центральная часть процесса обучения. Это психологически очень сложный процесс. Он никак не сводим к памяти или прочности запоминания, В него включается восприятие материала, его осмысливание, его запоминание и то овладение им, которое дает возможность свободно им пользоваться в различных ситуациях, по-разному им оперируя и т.д». При этом подчеркивается, что новые знания, умения, операции «не переносятся из головы в голову» в готовом виде, они должны войти в личностный опыт человека, они должны быть сформированы самим субъектом научения [5].

Разделение учебной деятельности на активную и пассивную, продуктивную (самостоятельную) и репродуктивную (несамостоятельную) прослеживается с глубокой древности. Анализируя развитие идей по проблеме самостоятельной

познавательной деятельности, А.И. Лискунов выделил три направления, в рамках которых эта проблема обсуждалась мыслителями и педагогами на протяжении многих веков развития школы. Представители первого направления обосновали значимость добровольного, активного, самостоятельного овладения знаниями ребенком, самостоятельность рассматривалась ими в качестве цели обучения.

Педагоги эпохи гуманизма рекомендуют учитывать в обучении силы, интересы и потребности ребенка и требуют сознательного усвоения материала. Для этого, например, при изучении языка они используют практику в чтении, самостоятельные письменные упражнения [6].

Проблема развития познавательной самостоятельности учащихся в процессе учебной деятельности нашла отражение у педагогов второй половины XIX века. «Это была пора расцвета национальной русской педагогики, представители которой внесли достойный вклад в развитие мировой педагогической мысли». В дидактике начался поворот внимания от учета внешней природы к учету природы человека- Первые попытки описать приёмы формирования умственной познавательной деятельности, дать ей философско-психологическое, физиологическое и дидактическое обоснование предпринимаются К.Д.Ушинским, Л. Н Толстым и другими прогрессивными педагогами второй половины XIX - начала XX веков. Появляется третье направление, характеризующееся тем, что самостоятельная познавательная деятельность выступает уже в качестве предмета исследования. Оно берет начало в трудах К.Д.Ушинского и продолжает развиваться в наши дни, П.И.Подкасистый называет это направление *психолого-дидактическим*.

Великий русский педагог К.Д.Ушинский не только заявил о существовании закономерностей воспитания, но и попытался объяснить их. Вопрос о развитии самостоятельности и активности учащихся в педагогической системе К.Д.Ушинского является центральным. Изменение процесса образования в современной ему школе К.Д.Ушинский представлял в плане организации серьезной и интересной творческой работы ученика. Стремление школьника к самостоятельной познавательной деятельности играет решающую роль в учебном процессе. «Не уметь хорошо выражать свои мысли - недостаток, но не иметь самостоятельных мыслей - еще гораздо больший; самостоятельные же мысли вытекают только из самостоятельно же приобретённых знаний».

К.Д.Ушинским были выдвинуты основные идеи и условия развития познавательной самостоятельности» используемые и современными исследователями:

" Самостоятельная познавательная деятельность является «единственно прочным основанием всякого плодотворного учения», а пассивная деятельность «не есть деятельность, а претерпевание деятельности другого»;

■ «Существование препятствий - есть необходимое условие существования деятельности - такое условие, без которого сама деятельность не возможна»;

■ необходимость учета возрастных особенностей учащихся, постепенное ослабление помощи с возрастом ребёнка, «Должно всегда доставлять ребёнку

возможность деятельности, сообразной с его силами, и помогать ему только там, где ему яе хватает сил, постепенно ослабляя эту помощь с возрастом ребенка» ;

- руководство самостоятельной познавательной деятельностью со стороны педагога и обеспечение необходимым информационно-методическим материалом - «чтобы дети, по возможности, трудились самостоятельно, а учитель руководил этим самостоятельным трудом и давал для него материалы»;
- Первым в истории педагогики К.Д.Ушинский поставил вопрос о формировании научных понятий, как условия развития познавательной самостоятельности учащихся - «Главное дело вовсе не в изучении правил, а в изучении тех научных основ, из которых эти правила вытекают»;
- Построение учебного процесса на основе «свободной деятельности» школьников. «В душе дитяти, - пишет он, - сильнее всего выказывается стремление к самостоятельной деятельности». Таким образом, К.Д.Ушинским был сделан значительный шаг в развитии учения о самостоятельной познавательной деятельности учащихся по сравнению с теми положениями, которые высказывались его предшественниками и современниками [6].

Таким образом, при рассмотрении дидакто-методического аспекта познавательной деятельности активность и самостоятельность выделяются в качестве одного из ведущих принципов дидактики. В рамках обсуждаемой проблемы поднимаются практические вопросы вовлечения учащихся в познавательную деятельность, которая реализуется в самостоятельной работе, рассматривается как метод обучения и как средство развития мышления.

Резюме

В статье рассматриваются различные аспекты развития познавательной деятельности. Дано детальное понятие учебной деятельности. На ряду с этим раскрыты основные идеи и условия развития познавательной самостоятельности.

Список использованной литературы:

1. Архипов В. И. Развитие познавательной самостоятельности студентов в процессе усвоения учебных грамматических понятий. Автореферат дис. на соискание уч. ст.канд. пед. наук. Казань 2007
2. Голант Е.Л. О развитии самостоятельности и творческой активности учащихся в процессе обучения,- В кн.: Воспитание познавательной активности и самостоятельности учащихся, Ч. 1. - Казань, 1969,-164 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность, 2-е изд.-М.: Политиздат, 1977,- 304 с.
4. Возрастная и педагогическая психология. / Ред. Петровский А.В. М: Просвещение, 1979.- 108 с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2т. Т. 1-М.: Педагогика, 1989, - 328 с.
6. История педагогики. Часть 1. От зарождения воспитания в первобытном обществе до середины 17 века: Учебное пособие для педагогических институтов/ Под, ред, академика

РАО А.И.Лискунова. - М.: ТЦ «Сфера», 1998. -192 с; Часть 2. С XVII века до середины XX века.-304 с.

7. К.Д.Ушинский Теоретические проблемы воспитания и образования. О пользе педагогической литературы/ Собрание сочинений, М., 1974. Biografia.Ru

ХРУЩЕВ В.А.

*профессор кафедры педагогики и психологии
Северо-Казахстанского университета им. М.Козыбаева,
Республика Казахстан*

ФЕДЯЕВА М.В.

*старший преподаватель кафедры педагогики и психологии,
магистр педагогики, Северо-Казахстанского университета им. М.Козыбаева,
Республика Казахстан*

ОМАРОВА М.Т.

*преподаватель кафедры педагогики и психологии, магистр педагогики,
Северо-Казахстанского университета им. М.Козыбаева,
Республика Казахстан*

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У
ПОДРОСТКОВ**

Толерантность является важным компонентом жизненной позиции зрелой личности, имеющей свои ценности и интересы. В научной литературе по проблеме исследования чётко определены критерии и показатели толерантности человека: социальная активность, мобильность поведения, дивергентность поведения, эмпатия и устойчивость личности [1]. В частности, ряд исследователей в своих работах выделили и охарактеризовали следующие качества толерантной личности:

- *ориентация на себя* (толерантный человек больше ориентирован на личностную независимость, меньше - на принадлежность внешним институтам и авторитетам);
- *потребность в определённости* (признаёт многообразие, готов выслушать любую точку зрения и чувствует меньший дискомфорт в состоянии неопределённости);
- *меньшая приверженность к порядку* (толерантный человек менее ориентирован на социальный порядок, менее педантичен);
- *способность к эмпатии* (склонность давать более адекватные суждения о людях);
- *предпочтение свободы, демократии* (для него не имеет значения иерархия в обществе);
- *знание самого себя* (толерантный человек хорошо осведомлён о своих достоинствах и недостатках и не склонен во всех бедах обвинять окружающих);

- *ответственность* (развито чувство ответственности, не перекладывает ответственности на других);

- *защищённость* (ощущение собственной безопасности и убежденность, что с угрозой можно справиться) [2]

Учитывая, что толерантность во многом определяется сформированностью социальных норм и правил поведения, то можно сделать вывод о достаточно ранней возможности создания толерантной личности, так как данные нравственные ценности приобретаются еще в дошкольном возрасте с процессом социализации и адаптации в современном обществе. Но, как показывают результаты исследований последних лет, особенно благоприятен для этого подростковый возраст. В этом возрасте активизируется поиск ребенком собственной социальной идентичности, а соответственно, повышается его интерес к вопросам этнокультурной принадлежности. В этот возрастной период ребенок начинает проявлять большой интерес к другим людям, их взглядам, ценностным ориентациям, поведению. Подростки активнее начинают заявлять о своём мнении по многим волнующим взрослых, в том числе социальным, национальным и политическим проблемам. Именно в этот период подросток наиболее открыт для принятия ценностной информации, помогающей ему в раскрытии волнующих его вопросов бытия. Он достраивает фундаментальный пласт своей мировоззренческой картины, ищет новые пути и способы взаимодействия с миром, познает нового себя и определяет место в этом мире, обретает пути и способы грамотной адаптации во взрослом мире. И, хотя, мышление подростка ещё впитывает в себя всё с детской непосредственностью, но оно уже способно к грамотному анализу ситуаций и вынесению соответствующих выводов из неё. В этом возрасте особую значимость для ребёнка приобретает становление его собственной жизненной позиции. Предпосылками этому являются повышенный интерес к себе, своему внутреннему миру, развитие рефлексии, ответственности. Наконец, подростковый возраст наиболее сензитивен к усвоению социально значимых ценностей.

Всё это, однако, не означает, что воспитание толерантности у подростков является достаточно лёгкой педагогической задачей. Ведь достаточно часто в этом возрасте подросток идёт по пути наименьшего сопротивления и становится членом какого-либо религиозного течения, любительского клуба, ищет себе кумира для подражания. А подобные организации, в большинстве своём, действуют обычно нелегально и имеют своей целью деструктивное влияние на психику человека для подчинения и управления им. Все это приводит к тому, что у детей формируются деструктивные стереотипы поведения, которые, как

правило, проявляют себя в полную силу именно в период подросткового возраста [3].

Кроме этого, части подростков свойственны личное неприязненное отношение к тем или иным культурам, склонность к культураноцентризму, ксенофобии, навешиванию на людей других культур ярлыков «недостойных» и «опасных», а иногда и демонстративное презрение к ним. Во многом такую ситуацию педагоги и психологи объясняют влиянием внешних неблагоприятных факторов.

Как отмечают многие исследователи, социальный аспект проявления толерантности в школьном возрасте сопряжен как в отношениях с взрослыми, так и со сверстниками. Поэтому, при ещё слишком ограниченном опыте и стремлении к взрослости, развитие толерантности может происходить как движение от случайно-ситуативного проявления толерантности в какой-либо положительной ситуации в результате стечения обстоятельств: хорошее настроение, диалог об интересующем предмете, доброжелательный настрой другого. Данное качество может формироваться и через признание возможных толерантных отношений, предлагаемых педагогом (рамки, нормы, правила поведения, принятые в обществе). Немаловажную роль могут играть и создаваемые педагогами доброжелательные отношения в малой группе (проявление толерантности к членам своей группы на основе совместной учебной деятельности, в процессе которой учащиеся накапливают опыт толерантного отношения друг к другу) [4].

Но наиболее широкое распространение в последнее время получили методики воспитания толерантности, базирующиеся на основе использования целенаправленно создаваемых педагогических условий развития этого личностного качества у подростков. Для этого педагогами используются специально организуемые занятия, на которых учащиеся в игровой форме знакомятся с культурным многообразием мира, выявляют наиболее очевидные культурные различия, видят возникающие вследствие этих различий межкультурные конфликты. А происходящие в ходе моделируемых ситуаций предусмотренные сценарием «межкультурные» диалоги, позволяют подросткам посмотреть на привычную реальность глазами другого, увидеть оценку того или иного события с точки зрения иной культуры, услышать мнение, отличное от своего собственного [5].

Таким образом, основным условием развития толерантности у подростков-школьников должно стать использование специально организованных, педагогически целенаправленных форм работы, связанных с моделированием ситуаций, направленных на формирование толерантного сознания и проявление

толерантных взаимодействий, с целью приобретения соответствующего поведенческого опыта.

Литература:

1. Скуратова О.Б. Воспитание толерантной личности//Начальная школа. - 2017. № 4.
2. Щеколдина С. Д. Тренинг толерантности. - М., 2014.
3. Степанов П. Методика воспитания межкультурной толерантности у подростков//Воспитательная работа в школе. - 2013. № 5.
4. Бакулина, С. Д. Толерантность. От истории понятия к современным социокультурным смыслам. Учебное пособие. - М.: Флинта, Наука, 2014.
5. Вострухина, Т. Н. Воспитание толерантности у детей в условиях многонационального окружения. Опыт работы ДООУ города Москвы - М.: Школьная Пресса, **2015**.

Problems of training of specialists

Магистр, аға оқытушы Қазақбаева Г.И.

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы*

КЕМЕЛ АДАМ – ХАЛЫҚТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МАҚСАТЫ.

Кезінде қазақтың ғұлама ойшыл-ақыны Абай Құнанбаевта «Адам» ұғымына сипаттама беріп, оның қалыптасу және даму сатыларына тоқталған болатын. Онда ақын өзінің 11-қара сөзінде «Қашан бір бала ғылым білімді махаббатпен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады» деп сипаттама береді. Сонымен қатар адамдық сипаттар немесе қасиеттер ретінде өзі үшін емес халық мүддесі үшін өмір сүрудің маңызын «өзі үшін өмір сүрген адам өз бетінше оттаған хайуанмен тең, ал көпшілік үшін тіршілік ететін адам «нағыз адам» дегенді келтіреді. "Адам кемелдігі неде? Бақытқа қалай жетуге болады? деген сұраққа әл-Фараби білім мен іс-әрекет арқылы жетуге болатындығын айтады. Бақытқа жеткізетін барлық іс-әрекеттер мен қызмет әрқашан қайырымды. Әрекетшіл жанның мақсаты - әдейі көзделген ұмтылыс болуға тиіс. Оған іскерлік пен көрегендікті, яғни дүниені тану қабілетін бойына дарыту ұмтылысы ұйытқы болады. «Адам қайырымдылық, сұлулық, игілік және ұлылықты басқа адамдардан емес, өзінің жаны мен тәні арасындағы барлықтан алса, ол шынымен де қайырымдылық пен бақытқа қол жеткізеді». Қайырымды жан-ақыл-парасаттың, адам бақыты мен бақ-дәулетінің күрескері. Қайырымдылық - табиғи бейімділіктің іс-әрекетпен ұштасуы, маңызды міндет-мұрат үшін жігер мен табандылық көрсету. Ғалым Б.Кішібеков қазақ халқының мінез - құлқы оны қоршаған ортаға – кең далалық кеңістікке, географиялық жағдайға, баққан малға, оның шаруашылығына байланысты қалыптасты, - деп тұжырым жасайды [1].

Кемел адам (араб. “инсан-и камил” – толық адам) – ақыл-ойы толыққан кісі. Діни ілімде кемел адам – кісілікке жат қылықтардан әбден арылып тазарған,

ішкі жан-дүниесі ағарып, рухани қасиеті артқан, мүлтіксіздіктің қалыбы мен негізіне мейлінше жақындаған асыл адам. Кемел адамның әрбір іс-әрекеті Алла тағалаға арналады. Ол – адасқандар үшін темірқазықтай жол көрсетуші, жолда қалғандар үшін – көпір, үміті үзілгендер үшін – ашылар есік. Кемел адам ұғымы қазақ әдебиетінде кітаби ақындар мен Абайдан бастап сөз болып келеді. Бұл ұғымның арғы төркіні Жүсіп Баласағұнидің “Құтты білік” дастаны мен сопылық сарындағы туындылардан тамыр тартады. Сопылық сарындағы поэзияда Кемел адам ұғымы екі таным тұрғысынан бір-біріне тығыз байланыста жырланады. Бұл құбылыс, әсіресе, “Құдатғу білік” дастанында өзінің айқын белгісін аңғартып, ондағы Күнтуды (Әділет), Айтолды (Дәулет), Огдүлміш (Ақыл) үшеуі, яғни Әділет, Дәулет, Ақыл осы өмірге қызмет етуге ұмтылған кемел адам бейнесінде жырланады. Сондай-ақ Әл-Фарабидің «Мемлекеттік қайраткерлердің нақыл сөздері» атты еңбегінде адам бойындағы жақсы және жаман қасиеттердің бәрі жаратылысынан емес, жүре келе, өзін қоршаған қоғам өміріне сәйкес өзгеріп отыра-тынын айта келіп, төмендегідей тұжырым жасайды: «Адамның әуелден тоқымашы немесе хатшы болып тумайтыны сияқты, қайырымдылық пен жаман қылық та адамға әуел бастан жаратылысынан дарымайды. Бірақ қайырымдылықпен немесе жаман қылықпен (байланысты) күйге жаратылысынан бейім болуы мүмкін, оған қандай да болсын басқа әрекеттерден гөрі әлгі (күйден) туатын әрекеттерді істеу оңайырақ болады. Өнер біткеннің бәріне жаратылысынан бейім адамның болуы шындыққа сыймайтыны сияқты, қайырымдылықтың, этикалық және интеллектуалдық бәріне жара-тылысынан толық бейім адамның болуы шындыққа сыймайды, ол мүмкін емес». Ж.Баласағұнидің тәрбие теориясының негізін жетілген тұлғаны тәрбиелеу ілімі құрайды. Бұл ілім тәрбиенің төрт тұғыры-әділет, дәулет, парасат, қанағат арқылы адамда адамдық ізгі қасиеттерді тәрбиелеу идеясына негізделеді. Ізгілікті - адами қасиеттерді тәрбиелеуде Ж.Бала-сағұнидің ойынша, жоғары адамгершілік сана мен мінез-құлықты қалыптастыру басты роль атқарады, соның негізінде ішкі және сыртқы дүниесі бір-біріне сай, рухани және дене әсемдігі өзара үйлескен жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеуге болады [2].

VIII-IX ғасырда түрік халықтарының мінез-құлықтары, ой-танымын жолға салу әрекеті Әл-Фараби ұстанған моральдық-этикалық ілімінде парасатты адам (инани фазыл) туралы танымында жатты. Әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты философиялық трактатында «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік бере келіп: «Жүрек-басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес»-дейді. Әл-Фараби түрік әлемінде өз танымының негізі ретінде жүрекке шешуші мән беруі-Абай негізін қалаған «толық адам» ілімінің түп төркіні қайда жатқандығын білдіретін құнды дерек.

Әл-Фарабидің жоғарыды көрсетілген философиялық тұжырымы Абайдың «Он жетінші» қара сөзінде өзінің логикалық жалғасын тапқан. Абайдың осы сөзінде «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» үшеуі әрқайсысы өзін мықты санап, айтысып, таласып, ақыры «ғылымға» келіп жүгінеді. Сонда ғылым бұл үшеуінің сөзін тыңдап болып, айтыпты: -Сен үшеуіңнің басыңды қоспақ-менің ісім,-депті. Бірақ билеуші, әмірші жүрек болса жарайды. Ақыл, сенің қырың көп, жүрек сенің ол көп қырыңа жүрмейді: жақсылық айтқанына жаны-діні құмар болады. Көнбек түгіл қуанады. Жаманшылық айтқаныңа ермейді. Ермек түгіл жиреніп, үйден қуып шығар-ады. Қайрат, сенің қаруың көп, күшің мол, сенің де еркіңе жібермейді. Орынды іске күшіңді аятпайды. Орынсыз жерге қолыңды босатпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін жүрек-ке билет,-депті. Осы үшеуің бір кісідей менің айтқан-ымдай табыссандар, табанының топырағы көзге сүртерлік қасиет-ті адам сол. Үшеуің ала болсаң, мен «Жүректі» жақтадым. Құдайшылық сонда, қалпыңды сақта, құдай тағала қалпыңа әрдайым қарайды»-деген қорытынғыға келеді. «...Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек, -деп Абай айтқандай, жүректің жылуы, махаббат, ар-намыс, қайрат-жігер деген сезімдері бар рухтың мекені-тәлімгердің жүрегі болуға тиіс. Абайдың «он жетінші» қара сөз бен «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңіндегі ақыл, қайрат, әділет, шафқат (жүрек) секілді басты ұғымдардың барлығы да Жүсіп

Баласағұнның «Құтты білігіндегі» «жауанмәрттілік» (ақыл) деп аталатын төрт түрлі кейіпкерге балама ретінде суреттелетінін байқауға болады: 1.Әділет-Күнтуды 2.Дәулет (қайрат)- Айтолды уәзір 3.Ақыл-Өгдүлміш уәзір 4.Шафқат-Одғұрмыш (қана--ғат, рахым). еді Міне, Абайдың «толық адам» туралы танымы да Сократтан басталатын Платон, Аристо-тельдегі «сүюді сүйеніш еткен адам», Қытайлардың дао іліміндегі «әбден жетілген адам», Шығыс ойшылдары мен суфизмдегі «пенделіктің кәмалаттығына ұмтылған адам», атап айтар болсақ, Әл-Фарабидегі «Кемел адам», Ж.Баласағұнның дастанында көрініс тапқан «Жауан-мәрттілік» ілімі және А.Ясауи дүниетанымындағы «дертті адам», «топырақ адам», «ғарип адам» секілді тұлғаларымен сабақтасып жатыр. «Адам болу оңай іс емес. Тек ерік-жігері мықты адам ғана адамдықтың шыңына жете алады»- (Иоганн Вольфганг фон Гёте). тердің ішіндегі ең абзалы, ең биігі, ең қадірлісі деп біледі. Ал ақыл мен қайырымдылықтың адамдық болмыс пен адамгершілікті жасайтыны белгілі. Адамның ділін, болмысын құрайтын ақыл мен қайырымдылықтан өзгелердің бәрі де қосымша, жанама түрде қажет болғанымен, адамның болмысы мен қасиетін танытатын «кісілігін» қалыптастыра алмайды. Әл-Фарабидің жоғарыды көрсетілген философиялық тұжырымы Абайдың «Он жетінші» қара сөзінде өзінің логикалық жалғасын тапқан. Абайдың осы сөзінде «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» үшеуі әрқайсысы өзін мықты санап, айтысып, таласып, ақыры «ғылымға» келіп жүгінеді. Сонда ғылым бұл үшеуінің сөзін тындап болып, айтыпты: -Сен үшеуіңнің басыңды қоспақ-менің ісім,-депті. Бірақ билеуші, әмірші жүрек болса жарайды. Ақыл, сенің қырың көп, жүрек сенің ол көп қырыңа жүрмейді: жақсылық айтқанына жаны-діні құмар болады. Көнбек түгіл қуанады. Жаманшылық айтқаныңа ермейді. Ермек түгіл жиреніп, үйден қуып шығар-ады. Қайрат, сенің қаруың көп, күшің мол, сенің де еркіңе жібермейді. Орынды іске күшіңді аятпайды. Орынсыз жерге қолыңды босатпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін жүрек-ке билет,-депті. Осы үшеуің бір кісідей менің айтқан-ымдай табыссандар, табанының топырағы көзге сүртерлік қасиетті адам сол. Үшеуің ала болсаң, мен «Жүректі» жақтадым. Құдайшылық сонда, қалпыңды сақта, құдай тағала қалпыңа әрдайым қарайды»-

деген қорытынығына келеді.«...Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек, -деп Абай айтқандай, жүректің жылуы, махаббат, ар-намыс, қайрат-жігер деген сезімдері бар рухтың мекені-тәлімгердің жүрегі болуға тиіс. Абайдың «он жетінші» қара сөз бен «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңіндегі ақыл, қайрат, әділет, шафқат (жүрек) секілді басты ұғымдардың барлығы да Жүсіп Баласағұнның «Кұтты білігіндегі» «жауанмәрттілік» (ақыл) деп аталатын төрт түрлі кейіпкерге балама ретінде суреттелетінін байқауға болады:1.Әділет-Күнтуды 2.Дәулет (қайрат)- Айтолды уәзір 3.Ақыл-Өгдүлміш уәзір 4.Шафқат-Одғұрмыш (қанағат, рахым). еді Міне, Абайдың «толық адам» туралы танымы да Сократтан басталатын Платон, Аристотельдегі «сүюді сүйеніш еткен адам», Қытайлардың дао іліміндегі «әбден жетілген адам», Шығыс ойшылдары мен суфизмдегі «пенделіктің кәмалаттығына ұмтылған адам», атап айтар болсақ, Әл-Фарабидегі «Кемел адам», Ж.Баласағұнның дастанында көрініс тапқан «Жауан-мәрттілік» ілімі және А.Ясауи дүниетанымындағы «дертті адам», «топырақ адам», «ғарип адам» секілді тұлғаларымен сабақтасып жатыр. «Адам болу оңай іс емес. Тек ерік-жігері мықты адам ғана адамдықтың шыңына жете алады»-(Иоганн Вольфганг фон Гёте) [3].

Жанның ең негізгі қажет ететіні-ұждан. «Адамның нысап, әділет, мейірім-үшеуін қосып, мұсылманша айтқанда, ұждан,орысша айтқанда совесть бар» дейді.Шәкәрім ар-ұжданды адамгершілік этикалық жағынан ғана емес, оны философиялық категория, әлем құрылымының негізгі болатын субстанция ретінде жоғары қарастырған. Ол адам-ның рухани өсуіне мықты тірек болатын үш анықты атайды: Бірінші-мәңгі өзгерістегі Универсумда барлығына себепші жаратушы ие. Екіншісі – бұл жаратушы барлық тірі мен тірі емеске жан береді, адам өлген соң, одан әрі тазарып, жоғарылайды, өздігінен өмір сүреді.Үшіншісі -жанның жоғарылап, тазаруы үшін адам ұжданға сай арлы өмір сүруі керек. Шәкәрім адамдарды осыған шақырады. Абай ілімін осылай тереңдетті. Шәкәрім зерттеулері бойынша адам болмысы үш бөліктен тұрады: тән, рух және жан. Тән табиғаттың негізгі элементтері топырақ, су, ауа, от және эфирден тұрады, ол -

материалдық болмыс. Рухқа - сезім, ой-өріс, ақыл-ес, түйсік және әркімнің өзіндік «мені» жатады. Жан болса адам өмірін басқарушы, қуат көзі, тіршілік болмысы. Жан таным-білімге және рухани ләззатқа құштар. Жанның толығуы тек рухани жолмен ғана жүзеге асады. Рухани жетілген адамның бүкіл болмысы кемелді келеді. Жан тәнді тек рух арқылы билейді. Адамның материалдық болмысын жан мен рух болмысы жеңіп тұрса, нағыз жетілген адам содан шығады.

Әдебиеттер:

1. Кожухметова К.Ж. Этнопедагогика: оқулық. – Алматы, 2020.
2. Мұқанова Б., Ильясова Р. Этнопедагогика. – Астана, 2008.
3. Айджанова З.К. Этнопедагогика. – Актау, 2010.

Methodical bases of the educational process

Капышева Г.К, Ануарбекова Н.Е

Восточно-Казахстанский Университет им С.Аманжолова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ИГР В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ У УЧЕНИКОВ

Абстракт

Цель исследования состоит в том, чтобы узнать, влияют ли коммуникативные игры на обучение навыкам говорения, и описать, как коммуникативные игры влияют на навыки говорения учащихся младших средних школ в Усть-Каменогорске, Казахстан. Исследование действий в классе (CAR-Classroom Action Research) было реализовано на основе модели Kurt.L. Используемые процедуры заключались в планировании, действии, наблюдении и размышлении. При сборе данных использовались такие инструменты, как интервью, наблюдение, анкетирование и тестирование. Тест проходили только студенты. Это также подразумевает коммуникативные игры, которые, как ожидается, повысят энтузиазм и мотивацию студентов. Очевидно, что это положительно влияет на активное участие студентов, уверенность в себе и их свободное владение речью.

Ключевые слова: коммуникативная игра, речевые навыки

Введение

Разговорная речь является одним из основных языковых навыков, которые должны быть освоены изучающими английский язык иностранцами в связи с его значимостью и использованием для общения.

Исследователь обнаружил, что существует много сходств и трудностей, с которыми сталкиваются студенты при разговоре на английском языке, таких как страх ошибиться, страх быть осмеянным своим другом, поскольку они понятия не имеют о произношении и грамматике, которые они используют.

Возможно, эту проблему нельзя приравнять к состоянию студентов Усть-Каменогорска и в нескольких районах Казахстана. Исследователи считают, что должен быть способ решить трудности студентов в разговоре по-английски.

Методология

В качестве метода в этом исследовании использовалось исследование действий в классе (CAR). Участниками исследования были учителя английского языка и 36 учеников из шестого класса средней школы №42 Усть-Каменогорска, Казахстан.

После проведения исследования действий в классе у учащихся шестого класса средней школы исследователи проводили тест (посттест 1 и 2) в каждом цикле. Чтобы сравнить результат теста между предварительным тестированием и тестами каждого цикла, автор использует несколько шагов. Они вычисляют средний балл учащихся по тесту, вычисляют процент класса и вычисляют балл улучшения учащихся от предварительного теста до последующего теста 1 и после теста 2 в процентах. Также было проведено интервью с учительницей английского языка, чтобы узнать ее ответ о выполнении действия. Наконец, был проведен опрос, чтобы узнать ответы студентов на реализацию коммуникативной игры.

Результаты

1.1 Результат Постнаблюдательной записки

Несколько вещей, связанных с реализацией коммуникативных игр, были показаны наблюдательными записями. Всегда могут быть сильные и слабые стороны. Каждый из них всегда всесторонне обсуждался преподавателем и исследователем, чтобы он мог стать материалом для будущей оценки. У них все еще были трудности в выражении своих идей, мнений и мыслей, и им все еще было трудно произносить новые словари, а также они были менее мотивированы играть в игры. Эти проблемы обсуждались и анализировались, а затем коммуникативная игра стала решением, чтобы проблему можно было преодолеть. Поэтому исследователь едва ли может сказать, что коммуникативные игры оказали положительное влияние на процесс обучения.

Результат анкетирования после публикации

На основе анкеты, которая была предоставлена студентам после выполнения второго действия цикла 2 ответ представлен в следующей таблице.

Таблица 1.Результат анкетирования после публикации

Спорный вопрос	полность	соглас	Не	Полность
	ю	ен	согласен	ю не
	согласен			согласен
Заинтересованность студентов в обучении с использованием техники коммуникативных игр	55,6	8,9	5,6	0
Уверенность студентов в разговоре после обдумывания с помощью коммуникативных игр	38,9	0	8,3	2,8
Интерес студентов к разговору после размышления с помощью коммуникативных игр	7,2	4,4	5,6	2,8
Легкость, с которой учащиеся выражают и отвечают после того, как их обдумывают, используя коммуникативные игры.	30,6	2,8	1,1	5,6
Мотивация студентов привыкать говорить по-английски и усерднее учиться	50	0,6	13,9	5,6

Результат пост-теста

По результатам оценки речевых достижений студентов было установлено, что речевые навыки студентов постепенно улучшаются. Вот результаты оценки всех студентов.

Таблица2.Результат оценки устной речи студентов

ИМЯ РЕСПОНДЕНТОВ	Y	Y1	Y2
Студент 1	50	67	79
Студент2	48	60	77
Студент3	74	76	82
Студент4	70	77	89
Студент5	66	69	81
Студент6	61	62	76
Студент7	57	63	79
Студент8	45	70	77
Студент9	75	80	82
Студент10	56	60	81
Студент11	55	65	78

Студент12	53	67	80
Студент13	51	55	64
Студент14	54	65	80
Студент15	73	78	81
Студент16	76	82	81
Студент17	46	50	72
Студент18	47	55	71
Студент19	61	65	79
Студент20	63	75	83
Студент21	58	65	79
Студент22	56	64	79
Студент23	76	78	80
Студент24	53	69	76
Студент25	73	79	82
Студент26	77	83	83
Студент27	48	56	68
Студент28	55	62	79
Студент29	56	60	73
Студент30	60	75	81
Студент31	63	77	81
Студент32	47	74	80
Студент33	56	64	72
Студент34	71	79	84
Студент35	67	78	81
Студент36	78	81	86
Итого	2175	2485	2836

P =Процент, Y = предварительный балл студентов, $Y1$ = оценки студентов после теста 1, $Y2$ =посттест студентов 2 балла.

Чтобы сравнить результат теста между предварительным тестом и тестом 1 и тестом 2 каждого цикла, исследователь использует несколько шагов. Они вычисляют средний балл учащихся по тесту, вычисляют процент класса и вычисляют балл улучшения учащихся от предварительного теста до последующего теста 1 и после теста 2 в процентах. При анализе данных

предварительного тестирования первым шагом является получение среднего балла класса. Он рассчитывается следующим образом:

$$\bar{X} = \frac{\sum xi}{n}$$

Второй шаг – узнать процент баллов студентов, сдавших ККМ (75). Он рассчитывается следующим образом:

$$P = \frac{F}{N} \times 100\%$$

Чтобы найти оценку улучшения от предварительного теста до посттеста 1 и посттеста 2, используется следующая формула:

$$P = \frac{y_1 - y}{y} \times 100\%$$

Таблица 3. Оценка улучшения от предварительного теста до посттеста 1 и посттеста 2

Балл	Y	Y ₁	Y ₂
Общий Балл	2175	2485	2836
Средний балл студентов	60.42	69.02	78.77
Процентное соотношение учащихся в классе	13.9%	41.7%	83.33%

Следующие цифры являются результатом улучшения среднего балла и процента за тест.

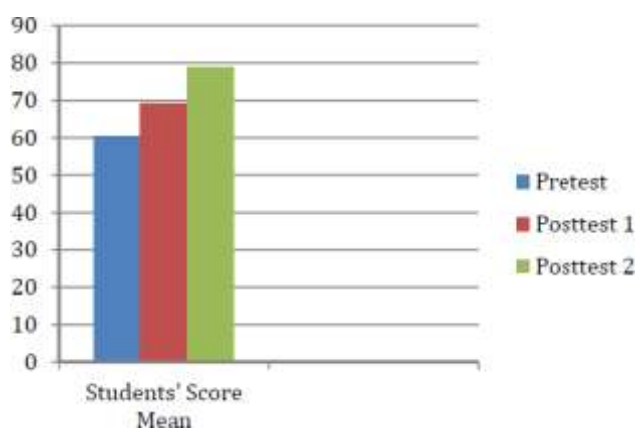

Диаграмма 1. Улучшение среднего балла студентов

Результат Постинтервью

Исследователь провел пост-интервью с учителем английского языка во вторник, 2 января 2020 года. Цель состояла в том, чтобы узнать взгляд учителя на учебно-познавательную деятельность с использованием коммуникативных игр. Согласно ответам учителей в ходе интервью, было установлено, что состояние студентов было лучше, чем раньше, с точки зрения уверенности, участия, энтузиазма и беглости.

Заключение и рекомендация

Исследование показало, что использование коммуникативной игры в качестве средства обучения улучшило успеваемость студентов и результаты владения речью. Поэтому коммуникативная игра должна применяться как целенаправленная деятельность по обучению навыкам говорения.

Литература

1. Bagarić, V. (2007). Defining Communicative Competence. *Metodika Journal*, 8(1).
2. Brown, H. D. (2000). *Teaching by Principle: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. New Jersey: Pearson Education.
3. Davinson, J., & Dowson, J. (2005). *Learning to Teach English in the Secondary School* (2nd ed.). New York: Routledge Falmer.

Асланова Е.В., Макарушко М.В., Журавлёва Е.И.

*КГУ «Специальная школа-интернат № 1 управления образования
Карагандинской области, Республика Казахстан*

РОЛЬ АДАПТИВНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР ДЛЯ РАЗВИТИЯ ДВИГАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ЗРЕНИЯ

Огромную роль в физическом развитии играют условия жизнедеятельности. В этом плане нарушения зрения выступают важнейшим фактором, оказывающим негативное влияние на состояние здоровья детей, это касается природосообразности и алгоритма хода мыслей, правильных движений, объема знаний об окружающей действительности. Как показывает практика, в последнее время состояние здоровья детей школьного возраста вызывает серьезную тревогу. Необходима разработка эффективной технологии по развитию двигательных компетенций детей с нарушениями зрения на основе адаптивных подвижных игр в условиях школьного обучения.

В данном случае мы рассматриваем двигательные компетенции как сформированные теоретические знания и практические умения реализации индивидуальной двигательной потребности школьников с нарушениями зрения через различные формы и средства физической культуры, как необходимой биологической сущности человеческого организма, что в свою очередь способствует поддержанию и укреплению здоровья школьников со зрительными нарушениями, продуктивному учебному труду и коррекционной эффективности.

Подвижные игры относятся к числу уникальных средств обучения и всестороннего развития личности с нарушениями зрения. Характерной особенностью любой подвижной игры является то, что в основе ее содержания лежит ярко выраженная двигательная деятельность. По существу, двигательная деятельность и связанная с ней педагогическая задача, касающаяся какого-либо физического качества или двигательного навыка, является в подвижной игре ведущей. Поэтому она и названа именно так. В то же время содержание двигательной деятельности в подвижной игре сопряжено с необходимостью проявления различных личностных качеств и когнитивных операций, превращая ее в универсальное педагогическое средство.

Практика работы нашей школы доказывает, что в процессе использования адаптивных подвижных игр для развития двигательных компетенций у детей с нарушением зрения им характерны инертность нервных процессов, их стереотипность и трудность переключения с одного действия на другое. Наряду с чрезвычайной медлительностью образования двигательных навыков часто такие дети могут не воспроизвести в необходимых случаях даже хорошо знакомые или недавно разученные упражнения, особенно при изменении привычной обстановки. Большинству детей присущ низкий уровень психомоторной организации организма, наличие вторичных нарушений развития и др. В связи с этим специфика содержания и методики проведения адаптивных подвижных игр для развития с учащимися требует:

планирования более длительного времени на разучивание и повторение даже простых, элементарных двигательных действий с последующим многократным закреплением этих умений в различных новых условиях и ситуациях;

постановки образовательных задач и выбора двигательного материала для разучивания или развития психомоторных качеств на основе уже закрепившихся в двигательном опыте ученика, достаточно освоенных умений и навыков;

регламентации физических нагрузок в отдельных упражнениях и всего занятия (объем, интенсивность и сложность заданий) с учетом индивидуальных возможностей и имеющих место у многих детей медицинских ограничений, связанных с вторичными нарушениями развития.

Итак, подвижные игры относятся к числу уникальных средств обучения и всестороннего развития личности. Характерной особенностью любой подвижной игры является то, что в основе ее содержания лежит ярко выраженная двигательная деятельность. По существу, двигательная деятельность и связанная с ней педагогическая задача, касающаяся какого-либо физического качества или двигательного навыка, является в подвижной игре ведущей. Поэтому она и названа «подвижной». В то же время содержание двигательной деятельности в подвижной игре сопряжено с необходимостью проявления различных личностных качеств и мыслительных операций, превращая ее в универсальное педагогическое средство. В кружковой работе развивается восприятие, мышление, мелкая моторика, зрительно-двигательная координация, внимание, память.

Интенсивное развитие приобретает речь, обогащается словарь, формируется правильный грамматический строй.

Достижение подобного единства представлений и трудовых навыков детей необходимо, поскольку оно лежит в основе гармонической социализации ребенка с ООП. У детей зарождается истинное чувство гордости за свои работы, что позволяет им испытывать ситуацию успеха и соответственно положительно влиять на личностное развитие.

Художественно-творческая деятельность обеспечивает сенсорное развитие, даёт ребенку возможность самовыражаться, расширяет общий кругозор ребенка, реализует познавательные интересы. Таким образом, творческая активность ребенка складывается из его познавательных способностей. Как показывают наши наблюдения, наиболее результативной кружковая работа может стать для детей V-VIII классов, так как они уже в определенной мере владеют необходимыми навыками коллективной работы. У этих детей более четко определить интересы и наклонности.

Занятия обычно проводятся 1-2 раза в неделю по 1-2 часа. На первых занятиях дети знакомятся с оборудованием, выполняют практические задания по образцу, чертежу. На последующих занятиях детям даются задания вносить дополнения и изменения в поделки. Когда у детей накопится достаточный материал, можно давать им задания самостоятельно изготавливать поделки.

Работа кружков проводится во второй половине дня. В зависимости от условий образовательного учреждения - наличия помещений, режима и распорядка работы - организационные формы могут быть различными. Однако следующие условия должны быть обязательны:

- занятия кружков должны проводиться не ранее чем через 2-3 часа после окончания учебных занятий;
- если занятия кружка проводятся после подготовки домашних заданий, то и здесь предварительно должно быть отведено время для отдыха;
- не проводить кружковую работу в вечерние часы. Исключение могут

составлять такие занятия, на которых дети делают какие-либо поделки, и эта работа не требует дополнительной мыслительной нагрузки и усвоения новых операций и приемов.

Весьма важное значение имеет организационная работа кружков. Она предполагает глубокий анализ способностей и склонностей детей и терпеливую деятельность педагогического коллектива, с тем, чтобы очень тактично помочь ученику или воспитаннику выбрать именно тот кружок, в котором могут наиболее полно раскрыться его способности и проявиться склонности, или тот кружок, который поможет ему в компенсации того или иного дефекта развития. Эту работу проводят без всякого нажима, не вызывая у ученика чувства протеста.

Таким образом, педагоги должны видеть в практической деятельности детей и общую пользу как огромный источник эффективного воздействия кружковой работы. В связи с этим очень важно, придавая работе общественно-полезный характер, создавать в специальной (коррекционной) школе положительный эмоциональный настрой для подобной работы.

Список литературы:

1. Т.Д. Зинкевич – Евстигнеева, Л.А.Нисневич «Как помочь «особому» ребенку». Санкт – Петербург, 2000.
2. Коррекционная педагогика:/Под ред. Б.П. Пузанова.-М.:Академия, 1998.- 144с.

Modern methods of teaching

к.ф.н Капышева Г.К, Ануарбекова Н.Е

НАО Восточно-Казахстанский Университет им С.Аманжолова

THE ROLE OF A LITERARY TEXT IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

In the process of learning a foreign language, familiarity with the culture to which the language being studied belongs plays a significant role. Culture in this case implies a set of codes that prescribe a certain behavior to a person with his own experiences and thoughts. Therefore, knowledge of a foreign language always presupposes knowledge of these codes: the cultural traditions of the people, their material and spiritual boundaries of everyday social relations, their living conditions, realities, history, mentality (taking into account the perception of space and time, emotional state), philosophical and imaginative thinking, type of behavior, non-verbal communication, etc.

An important role in learning a foreign language, taking into account its cultural aspect, is played by working with fiction - the corpus of literary texts of this language. Acquaintance and study of foreign fiction is necessarily included in the educational minimum for students. An artistic text (hereinafter: literary texts) is understood in the article as a separate highly individual work of artistic speech written in a given language, as well as an integral unit in the system of such texts. Literary text has long been firmly entrenched in the foreign language teaching program, and its role in the language learning process is difficult to overestimate.

When getting acquainted with the fiction of another nation, students get an idea of the cultural codes that underlie the language, and acquire such foundations that they can later rely on when interpreting a text in a foreign language. Understanding fiction in a foreign language is the key to further successful development of linguistic and cultural

Based on the experience of practical teachers, we have formulated some questions that arise when using literary text in the process of teaching a foreign language.

Firstly, can literary text be an integral part of teaching foreign languages? There are enough arguments for and against. Let's first consider the arguments - "against" working with literary text. Teachers often complain that working with literary text takes them a lot of time, both in preparation and in the classroom and does not bring significant results. This type of work is ineffective from the teacher's point of view, since the results are remote and it is difficult to objectively evaluate them. For this reason, many teachers refuse this type of work, preferring other forms of education. On the other hand, we can list a number of the following arguments in favor of including literary text in the process of teaching foreign languages:

1. Literary text can be a significant motivating factor in the process of learning a foreign language.
2. Literary text is a source of knowledge of the history of the people and their language, their culture and traditions.
3. Working with literary text significantly increases the vocabulary of students.
4. Poetic and poetic texts contribute to the assimilation of the phonetics of the studied language.
5. Even partial, superficial knowledge of foreign fiction and the ability to maintain a conversation on literary topics deepens the communicative competence of students, promotes the establishment of contacts with native speakers, allows them to translate at a higher quality level.

In our opinion, it is obvious that the arguments for outweigh the arguments against. But, having agreed with this, we are forced to solve some important didactic issues. Here are the main ones:

Readiness and ability of future teachers to use literary text in teaching a foreign language.

What exactly should be included in a textbook consisting of works of fiction? Is it worth including literary text in the main textbooks or publishing separate books for reading? However, from the practical experience of teachers and authors dealing with this problem, it follows that "the publication of an anthology will not completely solve the problem of including literary texts in the learning process."

If literary text is introduced into the main textbooks, what functions will literary text perform in the general didactic concept of textbooks and how will classes be built

using them? Should teachers develop methodological techniques for this, or rely on their creativity and erudition?

Literary text, like other types of texts, acts in teaching a foreign language in two functions – as a means and as a goal. Literary text, as a goal, acts as a serious motivating factor when learning a foreign language (and both in secondary and higher school). But how to approach literary text as a means? In this case, different approaches are possible. Here are the most important ones:

1. Literary text as a source of linguistic and cultural knowledge is one of the types of educational texts that do not require a special form of work and it can be worked with as with any narrative or reflexive text. In its essence, this method is an interpreted approach (in the sense of literary and scientific).

2. Literary texts are quite specific and require a special methodology and organization of the educational process. The teacher should encourage students to their own creativity in choosing texts and stimulate their interest in them.

3. Students, first of all, should know and be able to analyze the main literary texts of their native literature. And then use the acquired skills when reading literature in a foreign language. Unfortunately, even in higher educational institutions, a teacher often faces the fact that students are sometimes unable to analyze literary text. At best, they can only analyze the work at the level of composition and images. And only a small part of students are able to characterize the genre and stylistic features of literary text. It is even more difficult to teach a student to find such elements of the text that reflect certain artistic trends, school, style, era. These students' knowledge should be systematically developed and cultivated.

Perhaps it is difficult to stop at one of the approaches. The most reasonable, from our point of view, would be the synthesis of these approaches. But after we have decided on the approaches, we still have to solve the question of the proportionality of the creative and cognitive aspects, the question of to what extent the analysis and interpretation of literary text requires a context, both literary and non-literary (theory, history of criticism, author's biography, social and historical background, etc.). But this is not limited to the range of issues that the creators of new textbooks and new educational programs will face. In connection with the inclusion of literary text in the main textbooks of foreign languages, a number of specific practical problems arise. Next, we will list them and offer our vision of their solution:

1) Selection of authors and HT (HT compliance with the age of students and their linguistic and cultural competence).

The selection of literary texts should be such that a) it corresponds to the level of language knowledge and skills of students; b) the ability to comprehend and understand, first of all, modern creativity; c) the value of the text and the interest of students in it. Thanks to the careful selection of works by authors of different literary trends, students will have the opportunity to get acquainted with the typological development of aesthetic, philosophical and imaginative thinking.

2) Methods and degree of adaptation of texts, vocabulary processing. Practice shows that the vocabulary of literary texts in most cases exceeds the knowledge and skills of students, which often prevents the introduction of literary texts into the educational process. Are there ways to overcome these barriers?

3) These problems are closely related to the question of which language should be analyzed and interpreted in a foreign literary texts (in a foreign language, in a native language, or, if necessary, in both)?

Hence, when working on literary texts, independent units are distinguished as a verbal image in which the phonetic, morphological, syntactic, semantic level of the text is analyzed. As an educational literary texts, an exemplary work is offered that arouses the interest of students.

Modern linguistics considers the main task to be teaching speech communication (i.e. producing and understanding texts). For the selection of a literary text as an educational material, the communicative orientation of the text, its informativeness, integrity, coherence and imagery of literary texts in comparison is taken into account, which is considered the most information-rich material and the ability to transmit information of types (factual, evaluative, conceptual, emotive, etc.).

Conclusion

In the process of teaching a foreign language, both at the initial stage of training and sequential, they are used in secondary, specialized and higher schools of the variety of literary text as a traditional material. The modern innovative approach to teaching a foreign language involves the development of students' abilities to self-selection various texts from elementary to more complex, the plots of which are interesting and close to students and students. It is very important to take into account

the competent and effective work with the dictionary and the techniques of language guesswork. The results of teaching a foreign language are determined by a combination of systematic control by the teacher and self-control of students.

Литература:

Bagarić, V. (2007). Defining Communicative Competence. *Metodika Journal*, 8(1).

Brown, H. D. (2000). *Teaching by Principle: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. New Jersey: Pearson Education.

Davinson, J., & Dowson, J. (2005). *Learning to Teach English in the Secondary School* (2nd ed.). New York: RoutledgeFalmer.

Eun-Byung, Cho. (2004). Issues Concerning Korean Learners of English: English Education in Korea and Some Common Difficulties of Korean Student. *The East Asian Learner*, 1(2).

Florez, M. A. C. (1991). Communication language Teaching: The State of Art. *TESOL, Quarterly*. Gardner, H. (2006). *The Development and Education of the Mind*. New York: Routledge.

Garg, S., & Gautam, A. (2015). Learning English can change your life for the better. *International Journal of English Language, Literature and Humanities*, III(II).

Gate, M. (2003). *Language Teaching: A Scheme for Teacher Education; Speaking*. Oxford: Oxford University Press

Gunton, A. (2004). A Comparison of English Language Learning and Use by Balinese People Involved in the Tourist Industry and Refugee Student. *Australia-Asia Research and Education Foundation*, 14.

Hadfield, J. (1996). *Intermediate Communicative Games*. Edinburg: Addison Wesley Longman Ltd. Harmer, J. (2001). *The Practice of English Language Teaching* (3rd ed.). Edinburgh: Longman.

Heaton, B. (1990). *Classroom Testing: Longman Keys to Language Teaching*. New York: Longman. Jones, Rhodri. (1989). *Speaking and Listening*. London: John Murray Publishers Ltd.

Kayi, H. (2006). Teaching Speaking: Activities to Promote Speaking in a Second Language, 12(11) (<http://iteslj.org/Techniques/Kayi-TeachingSpeaking.html>).

Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From Intention to Articulation*. MA: MIT Press.

Mahmoud, A. A. A., & Tanni, Z. A. (2014). Using Games to Promote Student Motivation towards Learning English, Al-Quds. *Open University Journal for Educational & Psychological Research & Studies*, 2(5).

McDonough, J. (2013). *Materials and Methods in ELT*. Chichester: John Wiley and Sons, Inc.

Mills, G. E. (2003). *Action Research: A Guide for the Teacher Researcher*. New Jersey: Merrill Prentice Hall. Mogashoa, T. (2014). A Critical Review of the Concepts Associated with Women Entrepreneurs in Rural Areas.

Н.А. Пятибратова,

*учитель биологии, педагог-исследователь, школа «Абая» со
специализированными классами для одаренных детей, город Кызылорда*

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Большую роль в становлении и развитии активных методов обучения послужили работы М.М.Бирштейн, Т.П.Тимофеевского, И.М.Сыроежина, С.Р.Гидрович, В.И.Рабальского, Р.Ф.Жукова, В.Н.Буркова, Б.Н.Христенко, А.М.Смолкииа, А.А.Вербицкого, В.М.Ефимова, В.Ф.Комарова и т. д.

Системно были разработаны два основных направления развивающего обучения: психолого-педагогическая система И.А. Горяинова и дидактическая система Б.Ц. Бадмаева. В системе были заложены принципы проведения обучения на высоком уровне трудности, быстром темпе прохождения учебного материала, повышения теоретических знаний. Данная система обучения должна развивать мышление, эмоциональную сферу обучаемых, учить понимать и выделять общий смысл, основное содержание читаемого, но эта система повлекла за собой увеличение объема учебного образования и усложнила его теоретический уровень, что привело к перегрузке обучения и отрицательно сказалось на качестве успеваемости обучаемых. Акцент на овладение теоретическими знаниями в процессе обучения отрицательно сказался на выработке практических умений и навыков[1].

Система развивающего обучения И. А. Горяинова направлена на познание, познавательную деятельность обучающихся. Если в традиционной системе обучение направлено от частного, конкретного, единичного к общему, абстрактному, целому, то в системе обучения Б.Ц. Бадмаева наоборот, от общего к частному, от абстрактного к конкретному; знания усваиваются путем анализа усвоения. Обучаемые учатся обнаруживать в учебном материале основное, всеобщее отношение, определяющее содержание и структуру объекта данных знаний, это отношение они воспроизводят в особых предметных, графических или буквенных моделях, позволяющих изучить свойства учебного материала в чистом виде; обучаемые учатся переходить от выполнения действий в умственном плане к выполнению их во внешнем плане и обратно. Данная система получила всестороннее применение в практике обучения [2]. М.А.Данилов, В.П.Есипов в своей работе «Дидактика» сформулировали определенные правила активизации процесса обучения, отражающие некоторые принципы организации проблемного обучения: вести обучающихся к обобщению, а не давать им готовых определений, понятий; эпизодически знакомить обучающихся с методами науки; развивать самостоятельность их мысли с помощью творческих заданий. В этих направлениях была хорошо выражена цель преподавания, но не указан процесс обучения, средства и пути достижения цели. Далее, Е.Г. Бондаренко, анализируя исследования по активизации процесса обучения, акцентирует внимание на практике педагогов - новаторов и говорит о начале его исследования как нового направления в дидактике [3].

Свой вклад в развитие активных методов обучения внесли А.М. Матюшкин, Т.В. Кудрявцев, М.И. Махмутов, И.Я. Лернер, М.М. Леви и др. А.М. Матюшкин в своих работах обосновал необходимость использования активных методов во всех видах учебной работы учеников, ввел понятие диалогического проблемного обучения как наиболее полно передающего сущность процессов совместной деятельности учителя и учеников, их взаимной активности в рамках «субъект - субъектных» отношений. В основе исходных положений

теории активных методов обучения находится концепция «предметного содержания деятельности», разработанная академиком А.М. Леонтьевым, в которой познание определяется как деятельность, направленная на освоение предметного мира. Следовательно, она есть предметная деятельность. Вступая в контакт с предметами внешнего мира, человек познает их и обогащается практическим опытом как познания мира, так и воздействия на него.

Дифференциация обучения возможна с помощью активных методов, нетрадиционных дидактических средств, которые являются источником знаний, основой формирования умений и навыков производственного обучения, и направлена на повышение активизации мыслительной деятельности обучающихся. Для этого можно применять:

1. Оперативное закрепление одного из вопросов темы занятия с помощью карточек-заданий.
2. Фронтальное устное дифференцированное закрепление изученного на уроке, проводимое «сильным» учащимся с менее подготовленным под руководством педагога.
3. Рецензирование учащимися ответов своих товарищей.
4. Выполнение письменных оперативно оцениваемых заданий (тестов), проверка их по эталонам.
5. Зачеты с элементами игровых ситуаций.
6. Письменные зачеты. ;

С точки зрения педагогики, методы активного обучения как средство развития познавательной активности учащихся можно разделить на три группы методов, наиболее интересных для использования в целях управления формированием мышления. Это методы программированного обучения; проблемного обучения, интерактивного обучения [4].

Проблемное обучение. Исследованием этого метода обучения занимаются многие учёные - дидакты, психологи, педагоги - новаторы и т.д. Проблемное обучение - это форма организации умственного процесса при приобретении знаний путём решения проблем. От других видов обучения проблемное обучение отличается организацией обучения путём самостоятельного добывания знаний в процессе решения учебных проблем, развития творческого мышления и познавательной активности учащихся. Важным этапом является создание проблемной ситуации, представляющей собой ощущение мыслительного затруднения. Учебная проблема, которая вводится в момент возникновения проблемной ситуации, должна быть достаточно трудной, но посильной для учащихся. Преимущество проблемного обучения: самостоятельное добывание знаний путём собственной творческой деятельности, высокий интерес к учебному труду, развитие продуктивного мышления, прочные и действенные результаты обучения [5].

Интерактивное обучение - обучение, которое основано на психологии человеческих взаимоотношений и взаимодействий. В деятельности учителя центральное место занимает не отдельный учащийся как индивид, а группа взаимодействующих учащихся, которые, обсуждая вопросы, спорят и соглашаются между собой, стимулируют и активизируют друг друга. При применении интерактивных методов сильнее всего действует на интеллектуальную активность дух соревнования, соперничества, состязательности, который проявляется когда, люди коллективно ищут истину. Кроме того, действует такой психологический феномен, как заражение, и любая высказанная соседом мысль способна непроизвольно вызвать собственную, аналогичную или близкую к высказанной или, наоборот, вовсе противоположную. Во время такого занятия от учителя требуется гораздо больше активности и творчества, чем тогда, когда оно проходит пассивно, в форме пересказа вычитанных в книгах или давно известных истин. Интерактивные методы будут иметь наибольший эффект, не только обучающий, но и воспитательный, когда учитель будет влиять на обсуждение не только высказываний научно аргументированной точки зрения, но и выражением своего личного отношения к проблеме, своей мировоззренческой и нравственной позиции. Формы участия учителя в дискуссии учеников могут быть самыми разнообразными, но ни в коем случае не навязыванием своего мнения. Лучше всего это делать путём тонко рассчитанного управления

ходом дискуссии, через постановку проблемных вопросов, требующих продуктивного мышления, творческого поиска истины. Учитель высказывает свою точку зрения лишь в порядке извлечения выводов из высказываний учеников и аргументированного опровержения ошибочных суждений. Его позиция может совпадать с мнениями учеников, поскольку они появились в результате наводящих вопросов учителя. Такими приёмами можно не просто направлять содержательную, интеллектуально - познавательную сторону обсуждения теоретических вопросов, но и конструировать совместную продуктивную деятельность, тем самым влияя на личностную позицию учеников, превращая их учебную деятельность в учебно - воспитательную.

К методам интерактивного обучения могут быть отнесены следующие: эвристическая беседа, метод дискуссии, мозговая атака, метод круглого стола, метод деловой игры, конкурсы практических работ с их обсуждением и некоторые другие, применяемые отдельными учителями- энтузиастами активных методов обучения.

Эвристическая беседа. Метод получил название от восходящего к Сократу методу обучения «эвристика» (нахожу, открываю, отыскиваю). По своей психологической природе эвристическая беседа - это коллективное мышление или беседа как поиск ответа на проблему. Поэтому в педагогике это метод принято считать методом проблемного обучения. Дискуссия как метод обучения стала применяться в последние годы, когда была провозглашена гласность и были сняты запреты на плюрализм мнений не только по вопросам житейским, но и по проблемам теорий, политики, идеологии. Метод дискуссии представляет собой специально запрограммированное свободное обсуждение теоретических вопросов учебной программы, которые обычно начинаются с постановки вопроса. Метод дискуссии используется в групповых формах занятий, на семинарах- дискуссиях, семинарах - практикумах, собеседованиях по обсуждению итогов выполнения заданий, на практических и лабораторных занятиях, когда ученикам нужно высказываться. Иногда практикуются и лекции - дискуссии,

когда учитель по ходу изложения материала обращается к аудитории с отдельными вопросами, требующими коротких и быстрых ответов [6].

Метод «мозговой атаки» как метод обучения ещё не успел прижиться в практике преподавания. Само название метода родилось в системе управления, а также в сфере научных исследований. Он широко применяется в экономической управленческой деятельности. Суть этого метода заключается в поиске ответа специалистов на сложную проблему посредством интенсивных высказываний всевозможных приходящих в голову идей, догадок, предположений. «Золотое правило» мозговой атаки - ничего из произнесенного участниками разговора не подвергать сомнению, не критиковать, а обеспечить полную свободу высказывания любых идей. Такая психологическая свобода позволяет вести себя раскованно.

Метод «круглого стола» был заимствован педагогикой из области политики и науки. «Круглые столы» организуются обычно для обсуждения какой - нибудь проблемы представителями разных политических и научных направлений. В обучении метод «круглого стола» используется для повышения эффективности усвоения теоретических проблем путём рассмотрения их в разных научных аспектах, с участием специалистов разного профиля и т.д.

Метод «деловой игры». Первоначально появился не в системе образования, а в практической сфере управления. Сейчас деловые игры применяются в самых различных областях практики: в исследовательской работе, в процессе проективных разработок, при коллективной выработке решений и в военном деле.

Применение системы методов и средств обучения меняет традиционность занятия, требует соблюдения основных элементов методики, в число которых входит подготовка обучающихся к активному восприятию учебного материала, постановка вопросов и творческих заданий, проведение различных форм закрепления. Такой подход интенсифицирует труд учителя и обучающегося, увеличивает возможности педагога как организатора, наставника,

освобождает его на занятиях от большого объема чисто технической работы, увеличивая время для творческой [7].

Таким образом, технология активного обучения требует активной подготовки к уроку, однако затраты усилий окупаются более высокой эффективностью занятий, увеличивают творческий потенциал учителя и повышают интерес ученика к учебе.

Резюме

В статье рассматриваются различные методы развития познавательной активности учеников. Даны описания и различия некоторых методов активного обучения как средство развития познавательной активности учащихся. На ряду с этим раскрыты основные приемы использования различных методов обучения.

Summary

The paper maps the different methods of cognitive activity of students. Describes the differences and some of the methods of active learning as a tool for cognitive activity of students. Along with this summary of the use of different methods of teaching methods.

Список использованной литературы:

1. Горяинова И.А. Формирование познавательной деятельности студентов с использованием методов активного обучения в высшем учебном заведении. Автореф. дисс.... канд. пед. наук. Ставрополь – 2005. 27с
2. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2001-304с
3. Бондаренко Е.Г., Козулин А.В. Демократизация образования: основные принципы// Высш. образование в Европе. Т. XVI. - 1991. № 1. - С. 78
4. Е.Н.Кабанова-Меллер. Учебная деятельность и развивающее обучение. М., 1995
5. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. -М., Педагогика, 1975. - 403с.
6. Смолкин А.Н. Методы активного обучения. — М., Высшая школа., 1991-328с.
7. Хруцкий Е.А. Организация и проведение деловых игр. — М., 1991. —320с.

Осинина Татьяна Викторовна

*КГУ " Школа-лицей города Алтай " учитель русского языка и литературы
ВКО, Район Алтай*

РАБОТА СО СПЛОШНЫМИ И НЕСПЛОШНЫМИ ТЕКСТАМИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Наиважнейшей задачей современной образовательной системы становится воспитание личности, которая готова к коммуникации с окружающим обществом, к самообразованности и углублению знаний. И значительное положение среди общепредметных универсальных учебных действий отводится чтению и работа с материалами. То есть успех просвещения в школе невозможен без сформированной у детей читательской грамотности. Низкий же порог функциональной грамотности взрослеющего поколения замедляет его акклиматизацию и привыкание в обществе.

Развитие читательской грамотности связано с процессом коммуникативных знаний обучающихся, являющимися разно предметными. Поэтому на всех уроках можно организовывать подобную работу, направленную на формирование способов чтения и понимание любого текста. Деятельность, организованная в данном направлении, должна носить не случайный, а систематический подход. Для школьников должен быть понятен тот итог, к которому им следует стремиться при овладении читательской компетентностью. В рамках преподавания любого предмета присутствует работа с упражнениями на грамотность. Поэтому и на каждом уроке главной составляющей должно быть чтение, и чтение осознанное, нацеленное на получение знаний и таких навыков, которые помогут школьнику стать конкурентоспособной личностью.

Основной (высшей) дидактической единицей на уроках русского языка является текст. Тексториентированный подход к обучению предполагает, что обычно учитель-словесник в процессе преподавания нашего предмета

использует так называемые сплошные (традиционные) тексты разных типов и стилей речи. Однако в жизни человеку часто приходится сталкиваться с так называемыми несплошными текстами. Я думаю, что в целях формирования компетентного подхода работе с несплошными текстами на уроках русского языка на сегодня необходимо уделять особое внимание. Разновидности этих текстов выделяются на основе различных форм представления информации: сплошные тексты (без визуальных изображений) и несплошные (диаграммы, рисунки, карты, таблицы, графики).

Сплошные тексты: описание (художественное и техническое), повествование (рассказ, отчёт, репортаж), объяснение (объяснительное сочинение, определение, толкование, резюме, интерпретация), аргументация (комментарий, научное обоснование), инструкция (указание к выполнению работы, правило, уставы, законы).

Несплошные тексты: графики, диаграммы, таблицы, карты, списки, формы (налоговые, визовые, анкеты и др.).

На уроках русского языка учащиеся, как правило, получают знания по разновидностям сплошных текстов. А систематически организованная работа с несплошными текстами помогает формировать коммуникативную личность, развивает у учащихся такие умения, которые в дальнейшем используются в жизни. Поэтому можно утверждать, что работа с несплошными текстами на уроках русского языка реализует коммуникативно-деятельностный подход: текст является коммуникативной единицей, способной организовать дальнейшую деятельность индивида. Способности к ней формируются у школьников лишь тогда, когда они не пассивно усваивают новое знание, а включены в самостоятельную учебно-познавательную деятельность. Работа с несплошными текстами требуют несколько иных читательских навыков, так как организованы эти тексты иначе. Они содержат особые связи единиц текста и особые формальные указатели на эти связи. Эффективные методы и приемы работы с несплошными текстами на уроках русского языка в средней школе

позволяют научить ребенка не только критически мыслить, но и способствует развитию личностных, регулятивных, познавательных действий. Ведь текст – это образец реального использования языковых единиц. Он оказывается единственным источником знаний обучаемых в области лексико-грамматической организации русского языка. Подводя итог всему сказанному, хочется обратить внимание на то, что особо важно в каждом образовательном учреждении создать систему учебной работы, направленной на формирование грамотного читателя как основного фактора повышения успешности каждого ученика. Потому что группы читательских умений напрямую связаны с умениями, которые должны продемонстрировать в дальнейшем выпускники школ. Только систематическая работа по формированию читательской грамотности на всех ступенях обучения способна решить проблему формирования умного читателя. Для этого необходимо правильно выстраивать весь инструментарий педагога, распределив его по ступеням обучения, и задействовать его в учебной работе. В заключении хочется отметить, что эффективность работы по формированию читательской грамотности прежде всего зависит от педагога, задача которого, выступая организатором учебной деятельности, стать заинтересованным и интересным соучастником этого процесса. Работа с любым текстом для обучающихся – трудная работа. Учителю необходимо систематически вводить задания, направленные на формирование умения обучающихся читать несплошной текст, то есть воспринимать его, извлекать информацию, данную в явном и неявном виде, интерпретировать её.

Список литературы

1. Бунеева, Е.В. Немного теории литературного чтения в вопросах и ответах с практикумом и домашним заданием для читателей / Е.В. Бунеева, О.В. Чиндилова // Начальная школа плюс «До» и «После». – 2004. – № 11. – С. 3 – 10.
2. Бунеева, Е.В. Технология работы с текстом в начальной школе и 5–6 классах / Е.В. Бунеева, О.В. Чиндилова // Образовательные технологии: сборник материалов. – М. : Баласс, 2008. – 160 с. – С. 65 – 86.
3. Бунеева, Е.В. К определению понятия «функционально грамотная языковая личность младшего школьника» / Е.В. Бунеева // Начальная школа плюс До и После. – 2009. – № 7. – С. 65 – 70.

Магистр, старший преподаватель Казахбаева Г.И.
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Республика Казахстан, Алматы.

ПРИНЦИП НАРОДНОСТИ ВОСПИТАНИЯ В ТРУДАХ АБАЯ КУНАНБАЕВА

Каждый народ имеет духовные и нравственные опоры. Одной из таких фундаментальных опор в сознании казахского народа является творческое наследие выдающегося просветителя Абая Кунанбаева. В его произведениях максимально отражены традиции народного творчества и осмысление проблем общества.

Абай – один из величайших мыслителей XIX века. Воздействовать на умы и чувства людей, обновлять общество средством поэтического слова, глубокое уважение к достоинству человека – вот что характерно для Абая-гуманиста.

Не для забавы я слагаю стих, Не выдумками наполняю стих, Для чутких слухом, сердцем и душой Для молодых я свой рождаю стих, -так сам Абай определил предмет своего творчества. Да, именно к молодёжи – к будущему своего народа, а в его светлое будущее, несмотря ни на какие сложности своего времени, великий мыслитель, поэт просветитель-демократ не терял своей веры, утверждая: «Кто не испытывал зла? Теряет надежду лишь безвольный... Ведь истина, что в мире нет ничего постоянного, значит, и зло не вечно... Разве после суровой многоснежной зимы не приходит весна цветущая, многоводная, прекрасная?!». Одно из «Слов» он заканчивает мыслью «И думаю, что может быть, и хорошо жить так, устремляя взор надежды на будущее».

Если обратиться к педагогическим взглядам Абая, сформировавшимся в прошлом столетии, то в них отражены основополагающие общечеловеческие проблемы педагогической теории и практики.

Вот некоторые из них: «Лишь знаньем жив человек, Лишь знаньем движется век, Лишь знанье светоч сердец... »

Хотя Абай не писал специальных философских и педагогических трудов, но почти все без исключения произведения пламенного наставника молодёжи пронизаны нравственно-этическими назиданиями, опирающимися на интересы, нравственные идеалы и мудрость трудового народа, на творчество казахской народной интеллигенции – акынов и композиторов, на достижения общественной мысли народов Востока и Запада.

Актуальны сегодня мысли Абая о формировании нравственных принципов и нравственных ценностей в процессе самой жизни в противовес религиозному учению о «божественной предопределённости» морали. По мнению Абая, человек не рождается с какими-то готовыми качествами личности. Все понятия о добродетели, все правила поведения приобретаются в процессе его жизни и деятельности. Он призывает молодых:

Не кидайся на всё сгоряча, Дарованьем своим гордись:

И ты, человек, кирпич мироздания В здание жизни самой ложись.

Несмотря на разное социальное положение, утверждает Абай, люди от природы равны. Об этом прирождённом биологическом равенстве людей Абай пишет в 34 слове Назиданий: «В этом мире рождение и рост, сытость и голод, горе и смерть, строение тела и место, откуда взялся человек и куда он должен отправиться, — всё это одинаково»[1].

А поскольку люди равны, то им незачем стремиться навязывать свою волю, силу другим, ибо они не лучше других. Наоборот, люди, народы должны проникнуться взаимным уважением друг к другу, любить друг друга, жить в мире, не враждовать и не завидовать друг другу.

В центре миропонимания Абая, как и других мыслителей, таким образом, находится человек, сущность которого мыслитель рассматривает чрезвычайно многопланово, с точки зрения биологической, психологической, социальной и педагогической. Абая привлекает эстетический, этический облик человека, его

образование и воспитание, мир его чувств и интеллекта, его идеалы и цель жизни.

Свой высший этический идеал Абай выразил в нравственной формуле: «Адам бол! — Будь человеком!», с которой он обращается, прежде всего, к молодёжи. Этический смысл абаевской формулы «Адам бол!» состоит в высокой оценке роли назначения человека в жизни. В его понимании человек должен сочетать в себе разум и гуманность, трудолюбие и образованность, дружбу и любовь. Он не уставал напоминать современникам, что солнце и луна — украшение небес; леса и ягоды — украшение гор, а украшение земли — человек.

Особое значение в воспитании молодежи Абай придавал семейному воспитанию. Первые и самые главные воспитатели, учителя, по мысли Абая, — это родители.

Придавая первостепенное значение роли воспитания в становлении человека и борясь против тех, кто пытался пороки людей объяснить предписанием рока, судьбы, Абай подчеркивал, что человек не от природы получает нравственные качества, он становится нравственным или безнравственным лишь в процессе воспитания. Кто же является воспитателем ребёнка? Конечно же, это прежде всего люди, которые его окружают. Их Абай делит на 3 группы.

Во-первых, это по Абаю, родители, братья, сёстры, то есть семейное, родственное окружение ребёнка. Во-вторых, это учителя, воспитатели, наставники, то есть взрослые люди, профессионально отвечающие за воспитание ребёнка. И, в-третьих, это сверстники, друзья, товарищи [2].

Но Абай делает важный нравственно-этический вывод: кто из этих категорий людей наиболее уважаем детьми, кому из них они больше верят, влияние кого оказывается наиболее сильным, значительным. Согласно Абаю, любимый человек — есть первый и главный наставник детей.

Также Абай в своих Назиданиях неоднократно напоминает, что нравы казахских детей портятся из-за неправильного воспитания их родителями, наставниками, в результате пагубного влияния невежественных сверстников.

Формула нравственности в трактовке Абая: «Адам бол!» («Будь, стань человеком!») заключается также в следующих нижеприведенных положениях. Зрелость человека, на взгляд просветителя, определяют три главных качества: разум, сердце, воля. Опорой общества и народа должны быть личности, в полной мере овладевшие этими качествами. Будучи истинным патриотом, Абай видел будущее своего народа в образовании, просвещении, развитии науки и искусства, в упорном и созидательном труде. Он писал: «Тот, у кого больше знаний, любви, справедливости, – тот мудрец, тот ученый, тот и обладает миром»[3].

Мыслитель активно призывает свой народ не стоять на месте, постоянно развиваться, совершенствоваться, обогащать свой духовный мир. Абай в «Книге слов» размышляет о значении мировой культуры и науки для просвещения казахского народа.

Просвещение в трактовке Абая рассматривалось в качестве средства совершенствования человека и общества. Осваивая мир культуры, человек воспринимает те или иные идеи и идеалы, языки и нормы поведения. Для великого поэта, мыслителя, гуманиста, выразителя сокровенных дум казахского народа Абая Кунанбаева главное – человечность, ценность человеческого существования, нахождение своего места в жизни. Обращение к советам и нравственным заповедям Абая может очень нам помочь в преодолении собственного нравственного несовершенства и особенно в воспитании молодого поколения. Выдвигая свой нравственный принцип «Адам бол!» в цикле моралистических поэтических произведений, Абай разрабатывает для молодёжи целый кодекс этических норм дружбы и товарищества, любви в супружестве, долга и совести, мужества и красоты человеческих отношений и т.д. В этом отношении характерны такие произведения, как: «О, джигиты, дорог смех, не

шутство», «В интернате учиться» и многие другие. Если в одних стихотворениях Абай учит, что надо делать, чтобы быть человеком, то в других учит, чего не следует делать, чтобы стать человеком. Например, «Не щеголяй вещами», «Измучен, обманут я всем вокруг» и другие.

Высоко оценивая роль воспитания в изменении нравов людей, Абай определяет нравственные цели воспитания и образования. Высшая цель воспитания, по мнению Абая, — сделать из ребёнка труженика и патриота, а цель обучения — познание вселенной, приобретение знаний, получение образования и профессии.

Главными средствами нравственного воспитания Абай считает труд и просвещение народа. У него нет почти ни одного произведения, где не говорилось бы о значении труда в жизни человека. Абай воспекает труд как жизненную потребность человека и как основу его нравственности. Человек труда — есть истинный носитель добродетели. Что касается науки, просвещения, то их Абай считает универсальными средствами для разрешения всех нравственных проблем, то есть воспитание в молодом человеке стремления к знанию, к разумности. Абай стремится доказать необходимость сделать этику научной, а науку — этической, нравственной. Один из путей достижения этого идеального соотношения Абая видится в благоразумии и умеренности — «канағат ету».

Умеренность у Абая в потребностях и тем более в поступках выступает как единая нравственная категория, заповедь. Знать меру всему и всего — большое дело. А меру человеку должна подсказать совесть, являющаяся нравственным регулятором поступков и поведения. Совестьливый человек чувствует свою моральную ответственность перед окружающими людьми, так как совесть — это самооценка своих поступков. Чтобы вовремя удержаться от безнравственных поступков, Абай предлагает постоянные самоотчеты перед своей совестью.

Таким образом, Абаем формулируются в его поэзии и прозе наиболее общие нравственные принципы его высшего этического идеала «Адам бол!». Во-

первых, это трудолюбие, во-вторых, стремление к знанию, разумности, в-третьих, умеренность, в-четвёртых, совестливость и, в-пятых, самоконтроль, самовоспитание, самодисциплина.

Можно утверждать, что провозглашенные в прошлом столетии Абаем моральные нормы, осуждающие с одной стороны, подлость, нечестность, распутство, с другой — возвышающие любовь к труду, самоотверженную борьбу за интересы народа, честность, правдивость, упорство в изучении науки, его высший этический идеал «Адам бол!» не только не утратили своего значения в наше время, а приобрели новую силу звучания и требуют самого пристального изучения и овладения ими каждым.

Литература:

1. Құнанбаев А. Шығармаларының толық жинағы (екі томдық). – Алматы: Көркем әдебиет, 2002. – 368 б.
2. Абай Кунанбаев. Избранное. Серия «Мудрость веков». – М.: Русский раритет, – 426 с. 3 Құнанбаев А. Книга слов / Пер. с каз. Р. Сейсенбаева. – Семипалатинск, 2001. – 218 с.
3. Мамырбекова А.С. Нравственный оптимизм Абая // Мысль. – 2007. – № 8. – 116 с.

Акшабаева Гульжан Туякбаевна

Т.Рысқұлов атындағы №16 орта мектебі, математика пәні мұғалімі

Алматы облысы, Талғар ауданы

САТЫЛАЙ КЕШЕНДІ ТАЛДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫМЕН МАТЕМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУ

Педагогикалық технологиядағы басты мәселе, біріншіден, оқушының оқу танымдық әрекеттерінің құрылымы мен мазмұны, екіншіден, технологияландырудың түбегейлі проблемасы ретінде мақсат құру әдіснамасы алынады да, ал мақсат кез- келген технологияны көру процесін басқарудың негізі болып табылады. Педагогикалық технологияның басты мәні алға қойған мақсатқа толықтай жету болса, осыдан педагогикалық технологияның тиімділігі шығады.

Н.А. Оразахынованың «Сатылай кешенді талдау» технологиясы дегеніміз – қазақ тілін оқытудан бастау алып, халқымыздың әдебиетін, тарихын және т.б. пәндердің жиынтығын құрап, оқушыларға жан-жақты білім беретін, оларды өз елінде, өз жерінде ұлтының биік тұлғалы азаматы етіп қалыптастыра алатын оқыту. Сатылай кешенді талдау – тек қана білімді белгілі бір көлемде беріп, қажетті шеберлік пен дағдыны қалыптастырумен ғана шектелмейтін, сонымен қатар, баланың жалпы тұлғалық дамуына, ойлау, есте сақтау, қиялдау, елестету сияқты басқа танымдық-психологиялық қасиеттерінің жақсы үйлесімді дамуына бағытталған оқытудың түрі.

Бұл технологияны жасауға өзге елдің озық ой-пікірлерімен қатар қазақ халқының төл ғалымдарының оқытулары, тәрбие туралы жасаған ғылыми тұжырымдары, әдістемелік кешендері негіз етіп алынады. ОСКТТ-ның теориялық негізін А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, Т. Шонанов, Қ. Жұбанов, С. Аманжолов т.б. ғалымдардың ғылыми-әдістемелік тұжырымдамаларын басшылыққа алып, ағартушылық негізін – Ыбырай, Абай,

Шоқан т.б. ағартушылардың педагогикалық ұстанымдарын технология авторы ұлттық құндылыққа негізделген әдіс-тәсілдер енгізіп, бастауыш сыныптардан бастап төменгідей пәндерге енгізудің жолдарын көрсетті, олар: қазақ тілі, ана тілі, орыс тілі, ағылшын тілі, әдебиет, математика, тарих, география, биология, физика, химия, информатика.

Технологияның ерекшелігі мынада:

- ✓ оқу материалының жүйелілігі, бірізділігі;
- ✓ табиғилығы;
- ✓ дағдыға басым бағыт беруі;
- ✓ білімнің базалық деңгейінің барлық оқушылар үшін міндеттілігі;
- ✓ оқушыға өз деңгейін таңдауға ерік беру;
- ✓ оқушыларға берілетін білімнің саралануы;
- ✓ оқушылардың өз мүмкіндігіне қарай тек міндетті деңгейде кем емес білім алуға еріктілігі;
- ✓ оқыту мен тәрбиенің бірлігі;

ОСКТТ-ның 2-ші деңгейінен бастап мұғалім тек бағыт-бағдар беруші субъектілік қызмет атқарады. Жалпы білім беру жүйесіндегі пәндерге ОСКТТ-ны енгізудің мақсаты – математика пәнінен оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, білімді ғылыми негізде сатылай, жүйелі меңгертіп, оларға ұлттық құндылықтарды бағалай білуге машықтандыратын, білімді тек қана белгілі бір көлемде беріп, қажетті шеберлік пен дағдыны қалыптастырумен ғана шектелмейтін, құзыретті тұлғаны қалыптастыруға, ойлау, есте сақтау, қиялдау, елестету сияқты танымдық-психологиялық қасиеттердің үйлесімді дамуына бағытталған оқытудың түрі.

Мұғалім оқушыларға мәселе қояды, ойлаудың жолдарын үйретеді, оқып-үйрену барысында өз бетінше жұмыс жасау әрекетіне бағыт-бағдар береді, сондықтан оқушы белсенді субъектіге айналады. Оқушылар өзара заңдылықтарды, теорияларды, ұғымдарды, ережелерді қорытып, бірлескен ұжымдық әрекет жасайды. Олар өзін-өзі, бірін-бірі бақылау, бағалау, пікір айту,

баяндау, проблемалық, ізденушілік, шығармашылық, зерттеушілікке бейімделеді. Оқушыларда өз біліміне деген сенімділік орнап, кез келген ортада құзыретті тұлға ретінде түрлі жағдаяттан шығуға машықтанады.

ОСКТТ-ны өрнектеу жолдары: тірек сызбалар, алгоритм, кестелер, жүйелеу (*тараулар, тақырыптар, түрлер*). Тірек сызбалар – нәтижеге жету мақсатында біртіндеп сатылай орындалатын әрекеттер тізбегі. Алгоритм - нұсқаулар нәтижесінің шешімі.

ОСКТТ-ның шартты белгілері: берілген тапсырмаларды таңбалар арқылы өрнектеу.

«Сатылай кешенді талдау» технологиясының мақсаты:

- ✓ тақырыптар бойынша терең білім беру;
- ✓ оқу материалын оқушылардың түгел игеруі;
- ✓ оқушылардың зерттеушілікке, ғылымға құштарлығын ояту;
- ✓ түрлі шығармашылық жұмыстар жүргізу арқылы оқушыларды іскерлікке, тапқырлыққа баулу;
- ✓ берілген материалдарды оқушының жас ерекшелігін ескере отырып, ғылыми негізде меңгерту;
- ✓ бақылау жұмыстарын сауатты жоғары деңгейде шығармашылықпен орындай білуге төселдіру;

Математика пәні бойынша «Сатылай кешенді талдау» технологиясының құрылысы:

- ✓ Оқушыны бағыттау, белсенділігін арттыру, ынта-ықыласын аудару;
- ✓ Материалды (сан, өрнек, теңдеу т.б.) жазбаша СКТТ бойынша толық талдау, ауызша есептей білу;
- ✓ Материалды қысқаша жазылым бойынша талдап, айтылым бойынша толық ауызша талдау;
- ✓ Математикалық ұғымдарды математикалық тілде (сан, әріп, амал таңбасы мен белгілерін) көрсетіп жазу әрі оқу.

«Сатылай кешенді талдау» технологиясының негізі - тірек сызбалар. Өтілетін материалдардың негізгілері, ең басты теориялық мағлұматтар сызбаға жүйелеп орналастырылады. Әр саты бір-бірімен үндесіп, бір-біріне сілтеме жасап, бірін-бірі толықтырып, тұтас кешенді береді.

Бүгінгі таңдағы білім беру жүйесіндегі негізгі мәселе, негізгі талап «Бәсекеге сай білімді де, өркениетті елдің ұрпағын дайындау» болып табылады. Математика пәнін сатылай кешенді талдау технологиясы бойынша оқыту нәтижесінде оқушылар ғылыми тілде сөйлеуге жаттығады, болжаммен сөйлеуден құтқарады, дәлдікке, нақтылыққа, реттілікке, жүйелі ойлау мен сөйлеуге үйренеді, ізденуге мәжбүрлік туады, оқу дағдысы қалыптасады.

СКТТ оқушыны терең білім көзімен нәрлендіріп қана қоймайды, оны алған білімі негізінде бүгінгі өмір талабына сай, кез келген мәселені талдап, қорытындылап, мәселе түйінін өзі шешуге, шешім қабылдай білуге, бүгінгі өмір талабына сай өмір сүруге бейімдеп шығарады.

ҰБТ-ге, олимпиадаға, ғылыми жобаға дайындалудың оңтайлы тәсілі, оқушының шығармашылық ізденісін дамытады, сабақтың ғылыми сипаты артады.

Әдебиеттер тізімі

1. Алдамұратова Т. А. Жалпы білім беретін мектептің 5-сынып оқулығы А. «Атамұра». 2015.
2. Алдамұратова Т. А. Жалпы білім беретін мектептің 6-сынып оқулығы А. «Атамұра». 2015.
3. Ешмұқамет Б.Ү. Бейсебаев С.Н. Оразахынова Н.А. Сатылай кешенді талдау технологиясы. А. 2011.
4. Математика журналы. 2010. №2., 21 б.
5. Уайсбай Е.Б. Қартабаева А.Б. Математика. А. 2012.

Егембердиева Кумри Джурашовна

Е. Иззатуллаев атындағы жалпы орта мектеп" тарих пәні мұғалімі

Түркістан облысы, Түркістан қаласы

ТАРИХ САБАҒЫНДА БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ

Бүгінгі күні біз жаңа дәуір-жаңа ғасыр-жаңа мыңжылдықта өмір сүріп отырмыз. ХХІ ғасыр—білімділер ғасыры болмақ. Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі. Қазіргі заманның педагогінен заман талабына сай білімді, білікті, жаңа технологияларды меңгерген, саяси-әлеуметтік, педагогикалықпсихологиялық тұрғысынан сауаттылығы жоғары болуы талап етіледі. Бұл тұрғыда қарастырылып отырған, педагогтен талап етіліп отырған дүниелер өте орынды деп білемін. Бүгінгі таңда шәкірттеріміз жан-жақты, әсіресе, жаңа технологияларды меңгеру, басқару тұсына келгенде білгір деп те айта аламын. Сол себепті заман талабына сай педагог болу бұл біздің бірінші міндетіміз. Ж.Аймауытов «Сабақ беру үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол жаңадан жаңаны табатын өнер»- деген, яғни оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру, оқушылардың әрекеті арқылы ойлау дағдыларын жетілдіруге, шығармашылық қабілеттерін дамытуға негізделуі қажет. Демек бұл орайда қазіргі таңда педагогтер әрбір сабақты ерекше, шәкірттің қызығушылығын арттыратындай етіп, оның мектеп қабырғасында алған білімін өмірде қолдана алатындай дәрежеге жеткізу қажет. Егеменді еліміздің алғы шарттары өркениетті елдер қатарына көтерілуі керек болса, өркениетке жету үшін жан-жақты дамыған, рухани бай тұлғаны өсіру керек. Жас

ұрпақтың бойындағы қабілетін көру, оны жетілдіру ізденгіштік қасиетін дамыту мұғалімнің сабақ берудегі ізденушілік, шеберлік қабілеттеріне байланысты. Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. Бүгінгі таңдағы оқыту үдерісі жана әдіс-тәсілдерді, жаңаша идеяларды қолдануды талап етеді. Әр мұғалім өз іс-тәжірибесінде көптеген қиындықтармен, кедергілермен кездеседі. Ол заман көшіне ілесу үшін өз білімін жетілдіріп отыруы қажет. Оқушылар өз пікірлерін, көзқарастарын еркін, ерікті түрде білдірсе екен деп ойлаймыз. Бұл жерде тек оқушылардың көзқарастары мен пікірлерін жеткізуі ғана емес, олардың тіл тазалығын, сөйлеу мәнерін дұрыс қолдануын да талап ету қажеттілігі тұр [2,9 бет].

Қазір сындарлы оқытуға негізделген бағдарламалар төңірегінде оқушылар білім алуда. Негізгі мақсат оқушылардың теориялық алған білімдерін өмірде практикалық түрде қолдана білуге ұмтылдыру болып табылады. Сол үшін ойларын еркін жеткізу кезінде оқушылар әрбір сөздің мән-мағынасын түсініп барып жеткізу қажет деп білемін. Осы орайда бізге көмекке келетін оқыту түрі белсенді оқыту. Белсенді оқыту арқылы ұстаздар қауымы жас ұрпақтың түрлі қабілеттерін ашып, жан-жақты дамуына ықпал етеді. Белсенді оқыту арқылы оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін дамыту бұл іс-тәжірибелерде дәлелденген. Әр пән мұғалімі өз сабақтарында осыны басшылыққа алары сөзсіз. «Сөздің ең ұлысы, ең сипаттысы - тарих» деп А. Байтұрсынұлы айтқан екен. Мен өз тәжірибемде яғни тарих сабақтарын оқытуда ең бастысы оқушыларымның тіл тазалығын сақтап, тарихи терминдерді дұрыс жеткізе білуіне аса мән беремін. Себебі, тарих пәні баршамызға белгілі көп жағдайда ауызша айту, ойды дәлелдеумен байланысты болып келеді. Тарих сабағында маңызды бөлік бұл диалогтік оқыту, яғни осы арқылы оқушылар шешен, шебер сөйлеуге дағдыланады. Ғылыми зерттеу нәтижелері сабақта диалогтің маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Мерсер мен Литлтон (2007) өз еңбектерінде диалог сабақта оқушылардың қызығушылығын арттырумен қатар, олардың білім

деңгейінің өсуіне үлес қосатындығын атап көрсетеді [1,39 бет]. Аталған авторлардың зерттеулерінде ересектермен интербелсенді қарым-қатынас пен достарымен бірігіп жүргізілген жұмыстың балалардың оқуына және танымдық дамуына әсер ететіндігі айтылған. Тарих сабақтарында көп жағдайда ауызша сөйлеу қабілеттерін шыңдау барысында түрлі әдістерді қолданамын. Сабақта қолданылатын әдістер біріншіден оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай, екіншіден олардың қабілеттеріне қарай сараланады. Осыған орай мен сабақ барысында оқушылардың ішкі уәждеріне құлақ түріп, тапсырмаларды соған сәйкестендіріп беремін. Мұғалім оқу үрдісінде белсенді оқу стратегияларын тиімді қолдану оқушының кез келген материалды жақсы меңгеруіне ықпал етеді. Сондықтан белсенді оқыту стратегияларын іс-тәжірибеде қолданамын. Мысалы, өзім сабақта жиі қолданатын әдістің бірі «Бір айналым сөйлесу». Бұл стратегияны ауызша тапсырма орындау барысында өте тиімді. Осы стратегияның көмегімен оқушылардың ойларын, тақырыпты баяндауларын анықтау оңайға соғады. Тапсырма барысында бір-бірімен қарым-қатынас жасап, диалогтік әңгімеге түседі. Қай сыныпта болмасын білімді меңгеру оқушының оқу мақсатын түсінуіне байланысты. Білім беру жүйесінде күнделікті сабақ барысында оқу мақсатын түсінген оқушы тақырыпқа байланысты тапсырманы орындай алады. Тәжірибе барысында жиі қолданатын әдіс эссе. Эссе жазудың талаптарын сақтай отырып, тарихи оқиғаға байланысты теориялық білім мен ой-тұжырымдарын анықтай аламын. Бұл жерде сақталатын талап әрине тілдің тазалығы мен сөздің дұрыс қолданылуы және тарихи оқиғаның теориялық тұрғыдан нық жеткізілуі болып табылады. Выготскийдің оқуда сөз, сөйлеу негізгі рөл атқаратындығы туралы пікірі тәжірибеге негізделген зерттеулермен дәлелденген. Барнс (1971) сыныпта тіл қаншалықты қолданылса, оқушылардың оқуына соншалықты әсер ететінін айтады. Барнс оқудың мұғалімді селқос тыңдағанда ғана емес, вербалды құралдарды қолдану нәтижесінде, яғни сөйлесу, талдау және дәлелдеу барысында да жүзеге асатынын көрсетті. Кейінірек Мерсер және Ходжкинсон (2008) зерттеулері Барнстың ертеректегі жұмысына негізделе құрылып, оқу барысындағы диалог атқаратын негізгі рөлге назар аударуды

мақсат етеді. Қазірдің өзінде сыныптағы оқушылардың бірлескен сұхбаты үлкен пайда келтіретіндігін көрсететін дәлелдер жеткілікті. Олар: оқушылардың тақырып бойынша өз ойларын білдіруіне мүмкіндік береді; оқушылардың басқа адамдарда түрлі идеялардың болатындығын түсінуіне көмектеседі; оқушыларға өз идеяларын дәлелдеуге көмектеседі; мұғалімдерге оқушыларды оқыту барысында олардың оқушылары қандай деңгейде екендігін түсінуге көмектеседі. Жоғарыда аталған ғалымдардың еңбектеріне көз жүгірте отырып, үнемі сабақтарымда осындай әңгімелесу, диалог құруды жүзеге асырамын. Диалог құру арқылы оқушылардың өздеріне деген сенімі артып, бойларында өзіндік даралық қалыптасады. Осыны өз сабақтарымда қолдана отырып, әсіресе тұйық оқушыларымды басқа, жаңа қырынан аша бастадым. Олардың сабаққа, пәнге деген қызығушылықтарының артып, көзқарастарының өзгергендігін аңғардым. Осылайша олардың сабақ барысындағы белсенділіктерінің артып, бір-бірімен тез тіл табысып, бір мәмілеге келетіні, кейбір тұстарда қарсы пікір айтып, ойларын дәлелдеуге ұмтылғандығы менің сабағымның нәтижелі тұсы болды деп білемін. Сабақ барысында оқушы қажеттілігіне қарай, сабақ тақырыбының оқу мақсаттарына орай мен топтық, жұптық және жеке жұмыстарды жүргізіп отыруды қолға алып келемін. Себебі, бір сыныптағы оқушылардың қажеттіліктері, олардың білім деңгейлері, тақырыпты меңгеру қабілеттері әртүрлі. Сол үшін көп жағдайда диалогтік оқыту түріне мән беріп келемін. Елімізде орын алған эпидемиологиялық ахуалға байланысты оқушылар жартылай дәстүрлі жартылай қашықтықтан білім алуда. Осы орайда мен өзімнің қолданатын іс-тәжірибемнің тағы бір түрімен бөліскім келеді. Дәстүрлі немесе қашықтықтан білім алу кезінде де қолдануға болатын Kahoot ойыны. Kahoot - әлеуметтік оқыту үшін әзірленген сайт. Барлық ойыншылар мұғалім, бизнес-көшбасшы немесе басқа адам, оқытушы жасаған сұрақтарға жауап беру үшін құрылғыны қолданады. Сұрақтарға дұрыс жауаптар бонустық ұпайларға аударылады. Содан кейін жиналған ұпайлар көшбасшыларды әр сұрақтан кейін шығарады. Kahoot дәстүрлі сабақ кезінде де немесе қашықтықтан оқыту жағдайында да қолдануға өте тиімді.Өзімнің іс-тәжірибемде мұны

қолданамын.Сабақта оқушыларға берілетін барлық тапсырма түрлерін салуға болады. Оқушылар әрқайсысы өздерінің аттарын жазып, өздерінің білім деңгейін бірден білуге мүмкіндігі бар. Мысалы сабақтың соңына кері байланыс алу да мұның тиімді тұстары өте көп деп айтуға болады. Сонымен қатар іс-тәжірибемде қолданған әсіресе қашықтықтан оқыту жағдайына тиімді Padlet тақтасын айтар едім. Padlet тақтасының ұстаз бен оқушы арасындағы оқу мен оқытуда қолдануға болады. Бұл тақта арқылы оқушымен синхронды сабақ кезінде де немесе асинхронды сабақ кезінде де жүзеге асады. Яғни сабақтың барысын тақтаға жазып, келесі қадамдарды анық көрсетіп қоюға болады. Оқушыларға презентация, аудиотүсіндірме жазбасы, тақырып бойынша мәтін, түрлі тапсырмалар беруге болады сонымен қатар қолданылған тақтадағы жұмысты әлеуметтік желіге де жүктеуге болады. Аталған тәсілдер өзімнің іс-тәжірибемде қолданған тәсілдерім болып табылады. Бұл оқу мен оқытуда ұстаз бен шәкіртке берер мүмкіндігі мол жаңа технологиялық әдістер деп баға берер едім. Аталған әдістердің барлығы да оқушының пәнге деген қызығушылығын арттырып, белсенді оқуға жетелейтін тәсілдер болып табылады. Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттар ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту баршамыздың алдымыздағы басты міндет.Қорыта айтқанда, тиімді стратегияларды қолдану арқылы оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыра отырып белгілі бір жетістікке қол жеткізе алады.Болашақ ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуында білім беру жүйесін ізгілендіру, инновациялық үрдісте тиімді қолдану қазіргі заман талабы [4]. Бүгінгі білім мен білігі қатар озған өркениетті қоғамда бәсекеге қабілетті тұлға дайындау, болашағынан үміт күттірер шәкірт тәрбиелеу ұстаздардың басты міндеті. Ендеше, өскелең ұрпақ сауатты болып, жанжақты білім мен білігін қатар ұстай білсе ол да ұстаздардың қоғамға тигізген өте жақсы әсері деп білемін.Сол бағытта ұстаздардың әрбір өткізген сабағы шәкірт үшін маңызды болып отыр.Әр шәкірттің ішкі уәжіне мән беріп, оқушы үнін тыңдай білсек біздің болашағамыз осылай өркендей бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстарының бағдарламасы «Мұғалімге арналған нұсқаулық» үшінші деңгей.

2.«Қазақ ұстазы» республикалық ғылыми-педагогикалық журнал №02 (41) 2019 наурыз-сәуір

3.<https://infourok.ru/tzhiribe-belsendi-oitudi-tiimdiligi-3636138.html>

4.<https://u-s.kz/publ/10475-oytudy-innovaciyaly-tehnologiyalaryn-paydalanuerekshelkter-.html> 5.[https://kk.wikipedia.org/wiki/Кahoot\(қазақша\)](https://kk.wikipedia.org/wiki/Кahoot(қазақша))

Тураханова Динара Амзеевна

"Сабыр Рахимов атындағы жалпы орта мектеп"

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Түркістан облысы, Түркістан қаласы

МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Білім беру мазмұнын жаңарту арқылы біз өскелең ұрпақты тынысы өзге қоғамға икемдей келе, функционалдық сауаттылығы мен бәсекеге қабілеттілігін көрсете білетін тұлға дамытып, білім беру жүйесіне өзгерістер алып келеміз. Жалпы қоғамның дамуы-барлық салалардың өзгеріске ұшырауы, жаңару сатысына көтерілу. Ал ұстаздардың басты міндеттеріне жаңашыл бағытта жұмыс жүргізу, оқытудың жаңа әдістәсілдерін жетілдіру, педагогикалық-психологиялық технологияларды игерген, шығармашыл, зерттеуші мұғалім болу. Осыған орай, қазіргі білім берудің мақсаты—білім ала отыра дербес жылдам өзгеріп жатқан қоғамда лайықты өмір сүріп, жұмыс істей алатын, ақпаратты өзі іздеп тауып, ұтымды пайдалана алатын, жан-жақты дамыған білімді, өз ісіне баға бере алатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Әр пәннің өзіндік тәрбиелік, білімділік жағы болады. Тіл пәндеріне келетін болсақ, оқушы санасын өрбітуге, тіл байлығын дамытуға септігін тигізеді, адамгершілік пен ізгілік қасиеттерін өрбітеді. Шығармашыл, шебер мұғалім осы қасиеттерді ескере отырып тәрбие мен білімді қатар ұштастыру арқылы өз мақсатына жете алады. Білім беру мазмұнын жаңарту шеңберінде түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, мәтіндермен жұмыс жүргізу технологиялары арқылы, оқушының ой-санасын, тіл байлығын дамытуға болатыны бәрімізге аян. Көп жағдайда мәтінмен қалай жұмыс жасауға болатындығын ескермей жатамыз. Шын мәнісінде мәтінмен жұмыс жасау арқылы оның ішкі жанына үңілте білсек әлде қайда жетістікке жетер едік. «Өз еңбегін талдай білген адам ғана тәжірибелі ұстаз бола алады» деген В.Сухомлинскийдің сөзін жаңаша мұғалімінің талмай ізденген еңбегінің нәтижесінде ғана көрінеді. Жаңа технологияларды меңгеру мұғалімнің

зияткерлік, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және де басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзінөзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Қазіргі кезде білім мен техниканың даму деңгейі әрбір оқушыға сапалы және терең білім беруіне жағдай жасап отыр. Оқытушы баяндайды, әңгімелейді, түсіндіреді, ал оқушы тыңдайды, қабылдайды, ойлайды т.б, таным әрекеттерін жасайды. Тиімді, жүйелі түрде қолдану шеберлікке байланысты әр қилы жүзеге асырылуы ықтимал. Жаңа технологияны пайдаланудың тиімді тұстары мыналар деп ескеріледі: Оқушының пәнге деген жеке қызығушылығын оятады; Танымдық қабілеттілігін қалыптастырады; Әлеуметтік мәдени тәрбие қалыптастырады; Оқушыны шығармашылық жұмысқа баулиды; Оқытушының уақытын үнемдейді Қосымша мәліметтер береді. Жаңартылған бағдарлама мен қатар мемлекеттік тілді оқыту өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Сабаққа қажетті мәтінді таңдап алып, онымен жүргізілетін жұмыстарды үш кезең арқылы қарастырған тиімді, ұтымды.

- 1.Мәтінмен жұмыстың алдындағы кезеңі;
- 2.Мәтінмен жұмыс кезеңі;
- 3.Мәтін соңындағы жұмыс кезеңі.

Мәтінге дейінгі кезеңде мәтін алды жаттығулар беріліп, сөздікпен жұмыс, тірек сөздерді табу сияқты, әртүрлі құрлымдық, тіркестерді меңгерту көзделеді. Мәтінмен жұмыс кезеңінде оқыған мәтінді түсіну, мазмұнын айту, сұраққа жауап беру, негізгі ойды анықтау жұмыстары жүзеге асырылады. Сонымен қатар тақырыппен жұмыс жүргізу түрлері қарастырылады. Мәтін соңындағы жұмыс кезеңінде, мәтінге түсініктеме беруге арналған жаттығулар жасалады.Мәтіндегі терминдерді,тірек сөздерді есте сақтау мақсатында сол сөздерді пайдаанып мәтін құрау жұмыстарын жүргізу арқылы оқушылардың ой-өрісімен тіл байлығын дапта аламыз. Оқытудың жаңа технологиясын жете меңгеріп, оны оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай ыңғайластырып пайдаланудың маңызы зор. Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану әрбір жас ұрпақтың өз білімін көтеруіне қолайлы жағдай туғызумен қатар, оның жаңа әлемнің азаматы болып қалыптасуына, әсіресе сандық түрде жазылған ақпараттарды пайдалану кезінде қажетті мәліметтерді оңай табуға зор мүмкіндік беретіні дәлелденіп отыр. Жаңа оқыту

технологиясы арқылы оқушы қандайда болмасын ақпаратты өздігінше игеріп, өз өміріне жарата алатын түрлі тәсілдерді үйрену керек. Технологиялық жүйелікті сақтай отырып, қазіргі сабаққа қойылатын талаптарды қатаң ескерген ұстаз ғана оқушылар шығармашылығын арттырып, білім бәсекелестігіне дұрыс бағыт-бағдар бере алады. Әр ұстаз өз іс-тәжірибесінде байқап жүргендей, қандай технология болмасын, білімге негізделіп, оқушының пәнге қызығушылығын оята білсе, сол технология өміршең болмақ. Сондықтан нәтижеге бағыттталып жасалаған жұмыс қана көрсеткішке жеткізе алады. Осындай жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді өз сабақтарымызда жиі пайдалану арқылы оқушылардың мемлекеттік тілді жетік меңгерулеріне ықпал етуге болады. Заман талабына сай жаңа технологияның принциптері-оқытуды ізгілендіру, өздігінен білім алып, ізденіс арқылы дамитын, өзіндік дұрыс шешім қабылдай алатын, өмірге бейім жеке тұлғаны қалыптастыру. Жаңа технологиялар арқылы оқушыны ізденуге баулу. Яғни, қазақ тілі мен әдебиет пәндерінде мәтінмен жұмыстың түрлі технологияларын қолдану жолдары арқылы оқушының ой-өрісін ғана емес, шығармашылық қабілетін, сонымен қатар тіл байлығын дамыта аламыз. Ұстаздардың үздіксіз ізденулері арқылы, жаңа технологияларды дамытып, оқушы жанына нұр құя алатындығымыз сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Кадашева К.Қазақ тілін жаңаша жаңғыртып оқыту әдістемесі.Алматы, 2001.160б.
- 2.Тұрғынбаева Б.А.Мұғалімнің шығармашылық әлеуметін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе //Алматы. 2005. -174-б.
- 3.Назарбаев Н.Ә.Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан халқына жолдауы» – Астана: Елорда, 2006. -44б

Шерметов Садулла Файзуллаевич

" Е.Изатуллаев атындағы жалпы орта мектеп"

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Түркістан облысы, Түркістан қаласы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІ

«Құзыреттілік»-оқушылар дайындығы сапасының сан қырлы және қызметтік сипаттарының нақты жиынтығын білдіретін ұғым. Құзыреттілікті оқушының пән бойынша игерген білім, білігінің жинағы деп қабылдауға келмейді. Ол оқу нәтижесінде өзгермелі жағдайда меңгерген білім, білік, дағдыны тәжірибеде қолдана алу қабілеті болып табылатын сапа. ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында «Білім, білік, дағдылардың, қалыптасқан құзыреттіліктердің, әлеуметтік дағдылардың негізінде тұлғаның алдына қойған мақсаттарына жету үшін ішкі және сыртқы ресурстарын тиімді пайдалануға дайындығынан көрінетін құзырет–білім берудің негізгі нәтижесі болып табылады» делініп, оқушының проблеманың шешімін табу құзыреттілігі; ақпараттық құзіреттілік; коммуникативтік құзіреттіліктерді меңгеруіне ерекше назар аударылған. Осыған орай коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыру міндеттеріне қазақ және басқа тілдерді коммуникация құралдарын, топтық қарым-қатынас ережелерін меңгеру, ауызша және жазбаша сөйлеу іскерліктерін игеру т.б. жатқызылған. Жалпы бұл құзіреттіліктердің негізі бастауыш сыныптарда қалыптасатын болғандықтан, қазіргі білім беру қызметкерлерінің алдында тұрған басты міндеттердің бірі тұлғаның коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық, практикалық шарттарын негіздеу болып табылады. Білім беру нәтижелері ретіндегі құзыреттіліктердің бірі– коммуникативтік құзыреттілік. Ол нақты өмірлік жағдайларда өзінің міндеттерін шешу үшін қазақ және басқа тілдерде ауызша және жазбаша коммуникациялардың түрлі құралдарын қолдануға, стиль мен жанрды

қатысымдық міндеттердің барабар шешімдерін таңдауға және қолдануға, әдеп нормасына сәйкес өзіндік пікірін білдіруге, өнімді өзара іс-қимылды, оның ішінде басқа да көзқарас пен бағыттарды ұстанатын басқа ұлт өкілдерімен қарым-қатынас диалогына түсе отырып, жанжалды ахуалды шешуді жүзеге асыруға, жалпы нәтижеге қол жеткізу үшін түрлі позициядағы адамдармен топта қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Жазбаша қарым-қатынас құзыреттілігін қалыптастыруда қарапайым сауалнамаларға жауап беру (өзі туралы, қызығушылығы, отбасы, атааналары, т.б); құттықтау жазу; хат жазу; мәтіннің тірек сөздерін табу; тірек сөз бойынша мәтін құрау; мәтін мазмұнын көрнекілік арқылы беру; ұсынылған көрнекілік бойынша мәтін мазмұнын баяндау; мәтінге жақын мазмұндау; қысқаша мазмұндау; жоспар құру; сұрақ дайындау; ұсынылған тақырыпқа шығарма, баяндама т.б. жазу; тақырыпқа сай келетін мақалмәтел жазу, т.б. тапсырмалар түрлерін ұсынуға болады. Өнімді топтық қарым-қатынас орнатудың үш бағыты: 1) ортақ идея ұсыну, ынтымақтаса әрекет ету- топтық, командалық жарыстар түрінде жүзеге асырылып ұсынылған проблеманы шешудің топтық идеясын ұсыну, қарым-қатынасқа түсушілерден өз мүддесін ортақ мүддеге бағындыра білу, басқаларды қолдай білу; 2) қарым-қатынасқа қатысушылардың өзара ақпарат алмасуын қамтамасыз ету; 3) ақпаратты басқаға беру бұл көбінесе жұптық топтарда жүзеге асады. Осындай үлгідегі тапсырмалар сабақ барысында меңгерілген ақпаратты, мәтінді оқушының өз бетімен тілдік қарым-қатынасқа енгізуіне, олардың тілдік ойлау белсенділігінің артуына ықпалын тигізеді. Тек қана мәтінді меңгеруге арналған тапсырмалар репродуктивтік сипатта болып, оқушылардың шығармашылық ойлауын дамытпайды. Сондықтан әрбір сабақтың оқушылардың коммуникативтік іскерлігін қалыптастыруға бағытталып, оқытудың коммуникативтік қағидалары басшылыққа алынуын ескерген жөн. «Оқытудағы коммуникативтік тәсіл - ақпаратты тарату мен жариялау, екі немесе одан да көп адамдар өзара сөйлесім процесіне түскенде білім, білік және дағдымен алмасу. Коммуникативтік тәсілдің нәтижесі тілдік және сөйлеу нормаларын дұрыс пайдалана және коммуникативтік әрекетті дұрыс таңдай отырып, қарым-

қатынасқа қатысушы басқа адаммен өзара әрекет ету процесінде тіл арқылы қарым-қатынасты жүзеге асыру қабілеттілігі болып табылады. Оқыту процесінде коммуникативті тәсілдерге сәйкес қарым-қатынас жасай білуін қалыптастыруға ықпал ететін тапсырмалар және шынайы коммуникация шарттарына барабар жұмыс режимі (жұптық және топтық жұмыс) пайдаланылады» делінген Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы әдістемелік нұсқау хатында. Коммуникативтік құзыреттілікті жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы дамытуға болатыны тәжірибеден көрініс табуда. ЖИГСО әдісі, аквариум, бірлесе оқу, үш қадамды сұхбат, эссе, еркін жазу, хат жазу, жұптас, ойлан, т.с.с. стратегияларды қолданудың тиімділігі байқалды. Бұл жаңа әдіс-тәсілдерді сабақтарда пайдалана білу мұғалім шеберлігіне байланысты. Әр пәндердің өзіндік ерекшелігіне қарай түрлі формада қолдану мұғалімнен үлкен шеберлікті қажет етеді. Енді осы әдістерді сабақта қалай қолданып жүргеніме тоқталайын. «Әдебиеттік оқу» пәнінен өткізген «Халыққа жеткіз күйімді» тақырыбындағы сабағымның мақсаты әңгіменің мазмұнымен таныстыру, негізгі ойды анықтау және сол арқылы күй өнерінің құдыреттілігін ұғындыру болды. Бұл жерде айта кететін жай сабақтағы мақсат қолжетімді болуы керек, бір-екі негізгі мақсат қойылуы керек және ол сабақ үрдісінде ашылуы қажет. Сабақтың міндеттері сабақтың кезеңдерінде түрлі жұмыстарды орындау барысында жүзеге асырылып жатады. Бұл сабақтағы міндеттер оқушыларды нақты, дәлелді жауап беруге үйрету, жүйелі сөйлеу қабілеттерін дамыту, топта жұмыс істей білуге, топ алдында сөйлеуге, өзіндік пікір айтуға баулу және критерийлер бойынша өзін-өзі бағалау. Қазіргі сабақтарға қойылатын талаптардың бірі оқушыны сабаққа психологиялық тұрғыда дайындау, оның әдіс-тәсілдері сан алуан. Сабақ кезеңдерінде Блум таксономиясын қолдандым. Үй тапсырмасын «Білу» деңгейі деп алып, сұрақтар арқылы өткен сабақ пысықталып, ұжымдық жұмыс жүргіздім. Топтық жұмыс та орындалды. Жаңа форматтағы сабақтардың ерекшеліктерінің бірі жаңа сабақтың

тақырыбы мен мақсатын оқушылардың өздеріне айтқызу, мұғалім бағыт береді. Сол мақсатпен жаңа сабақты бастамас бұрын оқушыларға әуентыңдаттым. Сабақтың тақырыбы мен мақсатын ашылды. «Түсіну» кезеңінде автор туралы мәлімет берілді, жаңа мәтінді түсініп оқу, дауыстап, бөліктерге бөліп оқу, ой қозғау жұмыстары орындалды. «Қолдану» кезеңінде жоспар бойынша әңгімелеу тапсырылды. Келесі «Талдау» кезеңінде «Кейіпкерге хат жазу» тапсырмасы топтық жұмыс түрінде орындалды. Топ мүшелері жана тақырып бойынша қолданған білімін топ ішінде талдап, өз пікірлерін қорғады. Ал «жинақтау» кезеңінде оқушыларға тест жұмысы ұсынылды. Тест жұмысының көлемін мұғалім өзі уақытқа қарай алуына болады. Одан әрі «бағалау» кезеңін «Авторға тілек» деп алып, оқылған материалды бағалау, әңгіме ұнады ма, әңгімеден көңіліңе не түйдің, авторға не айтар едің деген сияқты сұрақтар беру арқылы оқушылардан өз пікірлері сұралды. Оқылған материалдың құндылығын бағалауды жазбаша түрде орындауға ұсыныс беруге болады. Сабақта кері байланыс болды. Оқушылардан сабақтан қандай әсер алғандығы, не ұнағаны, не ұнамағаны, не қызықтырғаны, қандай тапсырмаларды орындау кезінде қиналғандары туралы сұралды. Кері байланыс мұғалімге қажет деп ойлаймын, себебі мұғалім келесі сабақтарды жоспарлағанда басқаша әдіс-тәсілдерді ойластыруына себеп болады. Сабақ соңында оқушылар жауаптары бойынша алған ұпайларын қосып, өзін-өзі бағалады. Сабақта барлық оқушылар бағаланды, балалар өз жетістіктеріне риза болды, өздеріне сенімділіктері артты. Коммуникативтік құзыретті қалыптастыру арқылы оқушылардың бойында бірлесіп жұмыс істеуді бағалау, адамдар арасындағы сенімділік, бірін-бірі түсіну, тыңдау, сыйлау, этикет сақтау, дәстүрді білу, дау-жанжалды шеше алу, бұзылған қатынастарды түзету, өз қателігін түсіне білу, топпен жұмыс жасай алу, ұйымдастыру, басқару шешімдерін таба білу, қолдана білу қабілеттерінің артуына мүмкіндік туатыны сөзсіз. Құзыреттілік біліктіліктен көрінеді. Құзыреттіліктің қалыптасуы—бұл ешқашан аяқталмайтын үдеріс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.ҚР мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты Астана 2006,72б

2.Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының 2017-2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы әдістемелік нұсқау хаты

3. Бастауыш мектеп №5 2009 4. Бастауыш мектеп №11-12 2014 №8-9 2013

Анарбаева Феруза Хабибуллаевна
«Е.Иззатуллаев атындағы жалпы орта мектеп»
өзбек тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Түркістан облысы, Түркістан қаласы

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақ тілі мемлекеттік мәртебе алған жылдан бастап оның қоғамдық қызметін жақсарту жолында көптеген жұмыстар істеліп жатыр. Содан бері Қазақстан Республикасының Тіл туралы заңы, тілімізге арналған мемлекеттік бағдарлама екі рет қабылданды. Осы бағдарламалардың екіншісінде оны толық қолданысқа енгізіп, қызмет аясын кеңейтіп жан-жақты дамытудың бір жолы – түрлі оқу орындарындағы қазақ тілі пәнін мемлекеттік тіл ретінде тиімді оқытып-үйрету екені көрсетілген. Бүгінге дейін оған арналып, түрлі оқыту бағдарламалармен қатар оқулық, оқу құралдары, сөздіктер көптеп шығарылады. Бірақ оның оқу-әдістемелік жағы ойдағыдай деңгейге көтеріліп, жақсарып кетті деуге әлі ертерек сияқты. Әсіресе, оқулықтар күні бүгінге дейін бірізге түсе қойған жоқ. Қазіргі оқулықтарды пайдаланып жүрген мұғалім-оқытушылар сол оқулықтардың тілдік (лингвистикалық) материалдарын барынша пайдаланса да, тіл дамытуға арналған мәтіндерін іс жүзінде толық қолданып кете алмай, өзі сабақ беріп жүрген кәсіби бағыт, мамандық, ғылым салаларына арнап, қосымша мәтіндер жинағын, әдістемелік құралдар құрастыруға мәжбүр болып, қолданыстағы оқулықтарға онша сәйкес келе бермейтін өздері құрастырған бағдарламалармен жұмыс істеуде. Әлбетте, бұндай көмекші оқу құралдарының пайдасынан басқа ешқандай зиянының жоқ екенін түсінеміз. Сондай-ақ, қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде немесе екінші тіл ретінде шетелдік азаматтарға оқытып-үйрету бағытында қолға алынып жатқан істер мен ізденістер жоқ емес.

Қазақ тілі пәнін оқытып-үйретудің тілдік материалдары қазақтілді дәрісхана мен орыстілді дәрісханада бірдей болғанымен, мақсат-міндетіне қарай бір-бірінен ерекшеленеді. Қазақ мектебі мен қазақ филология факультетінде оқытылатын осы пәннің негізгі мақсаты – оқушылар мен студенттерге тіл үйрету емес, оларға мектепке дейін ешқандай оқытушы-мұғалімдерсіз-ақ, ана

сүтімен, ана әлдиімен беріліп қалыптасқан тілдерін одан әрі жетілдіріп, оның құрылымын, қалыптасу тарихын, әдеби нормаларын, функциональді стильдерін т.б. қырларын жан-жақты оқыту арқылы өз ана тілінің табиғатын терең түсіндіріп, болашақта оны басқаларға оқытып-үйрететін маман болуға дайындау немесе өз ана тілінің құрылымына (грамматикасына) сүйене отырып, олардың өздерінің де келешекте басқа ұлттардың тілін еркін меңгерулеріне негіз салу болып табылады.

Ал орыс мектептері мен кәсіби орта және жоғары оқу орындарының орыс бөліміндегі тіл үйрету сабақтарының мақсат-міндеті басқаша. Себебі, онда, ең алдымен, тіл үйренушіге өз ойын басқаларға ауызша біршама түсінікті етіп жатық жеткізе алуды меңгерту негізгі мақсат етіліп қойылады.

Міне, осыдан екі дәрісханада оқытылатын қазақ тілі пәнінің бір-бірінен өзгешеленетін әрқайсысына тән өзіндік әдістемесі шығады. Қазақ мектептері мен қазақ филология факультеттерінде қазақ тілі пәнінің барлық материалы қамтылып оқытылуы міндетті болса, орыстілді дәрісханаға арналған қазақ тілі сабақтарында тілдік материалдарды (дыбыс-әріптер, сөздер-сөз таптары, морфологиялық тұлғалар, сөз формалар, сөз тіркестер, синтаксистік құрылымдар т.б) сұрыптап оқыту керек. Себебі, оның негізгі мақсат-міндеті сөйлеу тілін үйрету болғандықтан, тілді оқытып-үйреткенде тілдік материалдардың қайсысы тіл үйренушілердің басқалармен сөйлесіп, қарым-қатынас (коммуникация) жасауына аса қажетті деген мәселе ең бірінші кезекке қойылады.

Орыс мектептері оқушылары мен кәсіби орта және жоғары оқу орындарының орыс бөлімі студенттеріне тіл үйретуде тілдік материалдардың ең керектілерін сұрыптап оқыту, әрқайсысына қажетті уақыт мөлшерін дәл бөлу, тілдік материалдарға сәйкес келетін қажетті мәтіндерді таңдап алу, мәтін құрамындағы қажетті сөз, сөз тіркестерін оқытылып-үйретілетін тілдік формаларға, синтаксистік құрылымдарға ыңғайластыру, мәтіндерді оқып-түсінуге, тіл үйретуге лайықтау және т.б. жақтарына көңіл аудару негізгі бағыт-бағдар екені ақиқат. Бірақ тілдік материалдарды оқытуға бөлінген сағат көлемі қаншалықты дәл болып, материалдар қаншалықты сұрыпталып алынса да, кейбір танымдық мәтіндер мен арнайы мәтіндердің сабақтың тақырыбына сәйкес келмей қалатын кездері іс жүзінде байқалып жүр. Оларды бір-біріне үйлестіру тіл үйретудің басты мәселелерінің бірі болып қала бермек. Дегенмен, аталған мәселелер бойынша жұмыс жасау барысында

мектеп мұғалімдері мен ЖОО оқытушыларының қол жеткізген табыстары аз емес. Олар барынша тиімді болып саналатын амал-тәсілдерді сабақ беруде пайдаланып-ақ жүр. Әр тарапты ізденістер де баршылық.

Қай тілді болмасын, өзге ұлт өкілдеріне немесе өз ана тілін жеткілікті дәрежеде білмейтіндерге оқытып-үйрету, ең әуелі, тіл дыбыстары мен оларды таңбалайтын әріптерді үйретуден бастау дәстүрге айланғаны баршаға аян. Алайда, тіл үйретуде тілдің дыбыстық жүйесі негізгі рөл атқармайды. Тілдің дыбыстық жүйесі мен оның түрлі заңдылықтарын арнайы оқып, терең меңгермей-ақ, сөйлеу тілін жап-жақсы үйреніп алғандар өмірде көп кездеседі. Себебі, олар, ең әуелі, барынша көп сөз үйренуге тырысқан. Сөйтіп, сол сөздер арқылы тіл дыбыстары мен олардың бір-бірімен тіркесім заңдылықтарын да қатар меңгерген. Сондықтан да, біздің ойымызша, орыстілді дәрісханалардағы қазақ тілін оқытып-үйрету әдістемесінде сөздерді практикалық жолмен айтып-жазуды үйрете отырып, сөз таптары мен олардың әрқайсысына тиесілі категорияларды меңгерту – тіл үйрету сабақтарының негізі болып саналады.

Тіл үйренуші жеткілікті сөздік қорсыз (словарный запас) грамматиканы қаншалықты жетік білсе де, өзінің айтайын деген ой-пікірін тыңдаушыға ешқашан түсінікті етіп, толық жеткізе алмайды. Керісінше, сөздік қоры біршама толық кез келген өзге ұлттың өкілі өзі үйренгісі келетін тілдің грамматикасын онша білмесе де, өзі білетін сөздерді өз ана тілінің сөйлем құрылысына сәйкестендіріп тізіп айтып, айтайын деген ой-пікірін әйтеуір бірдеңе қып жеткізеді. Бірақ біз бұны айтып, тіл үйретуде тілдің құрылымдық жүйесіне мүлде көңіл аудармау керек дегенді айтып отырған жоқпыз. Сөз таптары мен олардың әрқайсына тән сан алуан сөздерді практикалық амал-тәсілдермен (сөйлету, мәтін оқыту, өлең, мақал-мәтел жаттатқызу, бір-бірлерімен сұхбаттастыру т.б.) оқытқанда грамматикаға сүйенбей, жақсы нәтижеге қол жеткізу, әрине, мүмкін емес. Бұнымен қоса, тілді грамматикаға сүйенбей, жеделдетіп үйрететін қысқа мерзімдік арнайы курстарды есепке алмағанда, еліміздегі мемлекеттік және мемлекеттік емес түрлі деңгейлік барлық оқу орындарындағы орыстілді дәрісханаларға арналған қазақ тілі пәнінің толық курсы мемлекеттік стандартқа сәйкес арнайы бағдарламамен жүйелі түрде оқытылуы міндетті болған соң, осы пәнге қатысты барлық тілдік материалдар машықтық (практикалық) сабақтарда барынша қамтылуы тиіс.

Сөз таптары мен олардың әрқайсысына қатысты грамматикалық категорияларды оқытып-үйреткен кезде тіл үйренушілердің мектептен оқып-үйренген базалық білімі, демек, олардың өз ана тілдерінің дыбыстық жүйесі мен лексика-морфологиялық және синтаксистік-стистикалық, қысқасы, өз ана тілінің материалдарын қаншалықты дәрежеде білетіндіктері үлкен көмек болады. Себебі, тіл үйренушілер өз ой-пікірлерін өзге тілде айтып жеткізу үшін өз ана тілінде ойлап, соның негізінде сөйлем құрайды. Қазақ тілін елімізде оқытып-үйретуде қазіргі уақытта мұндай тіл орыс тілі болып отыр. Осы ретте ескере кететін бір мәселе, екінші тілді үйренуге тірек ретінде өз ана тілінің құрылымын жетік білу тіл үйренушіге қаншалықты керек болса, қазақ тілін оқытып-үйрететін мұғалім-оқытушыларға да оны білу соншалықты қажет. Әлбетте, бұл – қазақ тілі материалдарын орысша түсіндіріп-үйретіп, сабақты орысша жүргізу керек дегендік емес. Бұндай біліктілік немесе әдістемелік амал-тәсіл – тіл үйретуші мұғалім-оқытушының сабақ жүргізу барысында қазақ тілінің кейбір қиын материалдарын орыс тілімен салғастыра түсіндіріп, жақсы нәтижеге қол жеткізуі үшін қажет. Кез келген тіл үйренушінің айтайын деген өз ой-пікірін тыңдаушыға түсінікті етіп емін-еркін жеткізуі үшін жеткілікті мөлшерде іс-қимыл атауларын, яғни етістіктерді көп білуі және оларды өмірде (практикада) пайдалана алуы маңызды. Сол себептен, тіл үйрету сабақтарында етістікке және оның түрлі категорияларына мол орын беріледі. Бір қарағанда оның қай категориясы болмасын, тіл үйренуші үшін аса қажетті сияқты болып көрінеді. Бірақ осы етістікті оқытуда да артық-ауыс материалдар бар екені аңғарылады. Әсіресе, етіс түрлерін тудыратын жұрнақтарды және туынды етістіктерді оқытып-үйрету, біздің ойымызша, артық. Одан да, кемінде жүз етістік жаттатып, солар бойынша түрлі практикалық жұмыстар жүргізіп, сол етістіктерді түрлі жағдайда (көсемше, есімше т.б тұлғада) жекеше-көпше, жақтық-шақтық тұрғыдан талдату жақсы нәтиже беретіні сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Тіл туралы Заңы. Астана, 1997 жыл.
2. Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. «Ана тілі» газеті, 2001 жыл, 22 ақпан.

3. Қадашева Қ. Жаңаша жаңғыртып оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: өзгетілді дәрісханалардағы қазақ тілі. Алматы, 2001 жыл.
4. Құрышжанова Ә. Қазақ тілі (оқу-әдістемелік нұсқау). Астана, 2008 жыл.
5. Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Алматы, 2007 жыл.

PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY

Modern methods of teaching

Магистр педагогических наук Иматова Б.

Международный Университет Инновационных Технологий

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ КОНФЛИКТА

Аннотация

Жизнь конфликтна по своей сути, т. к. конкуренция заключена в природе самого человека, осуществляющего свою деятельность в сообществе с другими, а не изолированно. Конкуренция и соперничество являются естественными формами поведения, поскольку не существует двух абсолютно одинаковых людей, чьи интересы, взгляды, склонности и настроения совпадают полностью.

Ключевые слова: конфликт, столкновение, студент, преподаватель, взаимодействие.

Конфликт — наиболее острый способ разрешения противоречий в интересах, целях, взглядах, возникающий в процессе социального взаимодействия, заключающийся в противодействии участников этого взаимодействия, и обычно сопровождающийся негативными эмоциями^[1], выходящий за рамки правил и норм.

Можно говорить о том, что конфликтологическая компетентность имеет трекокомпонентную трехуровневую структуру. Наличие и степень выраженности мотивации к диалоговому взаимодействию, конфликтологических знаний, коммуникативных умений и способности к саморегуляции позволяет конструктивно разрешать конфликт. Итак, социальный заказ явно обращает внимание на формирование и развитие конфликтологической компетентности у специалистов: сложного синтеза когнитивного, предметно-практического и личностного опыта в разрешении конфликта. Это целостный опыт преподавателей и студентов в решении

проблемы конфликтного взаимодействия, освоенные способы разрешения конфликта.

Системно-деятельностный подход. Процесс психолого-педагогического сопровождения преподавателей и студентов в конфликте предполагает не случайные акты взаимодействия преподавателей, студентов и педагога-психолога, а их устойчивое взаимодействие.

«Система» (с греч. «целое, составленное из частей») в общем виде представляет собой совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом и образующих определенную целостность, единство [70, с. 14]. В другом значении - это порядок, определенный планомерным, правильным расположением частей и их взаимосвязями [30, с. 527].

Все многочисленные подходы к определению понятия «система», в соответствии с концепцией В.А. Якунина, следует объединить в две группы. В одной группе определений в качестве существенного признака всякой системы указывается целостность, в другой - система рассматривается как множество элементов вместе с отношениями [175, с. 88-98].

Помимо этого система является процессуальной категорией [70, с. 20-28]. С одной стороны, она определяет содержание и способ деятельности, а с другой, - связана с системой механизмов, методов, средств и форм, реализующих эту деятельность и контролирующих ее. Но есть еще и третья сторона - эмоционально-ценностное отношение субъекта к производимой им деятельности: этическое, эстетическое, экономическое, экологическое. В нашем исследовании психолого-педагогическое сопровождение преподавателей и студентов в конфликте мы будем рассматривать с позиции системного подхода. Системный подход является направлением методологии научного познания, рассматривающим объект как систему [28, с. 70-73]. Сама категория «подход» позволяет говорить о том, что системный подход является средством новой постановки проблемы, заставляющим рассматривать объекты с точки зрения их целостности, комплексности, сложности, структуры и функций, организации, управления и т. д., то есть задающим новую организацию подлежащего исследованию материала [173, с. 43]. Таким образом, психолого-педагогическое сопровождение преподавателей и студентов в конфликте должно быть организовано как система мероприятий, направленных на разрешение конфликта

между преподавателем и студентом. Через организацию такой системы можно развивать конфликтологическую компетентность.

Формирование конфликтологической компетентности обеспечивается системой действий - деятельностью, направленной на разрешение конфликта. Начало построения психологического подхода к теории деятельности положено в работах А.Н. Леонтьева [103, с. 24]. Дальнейшее развитие этот подход получил в трудах В.В. Давыдова, Д.Б. Эльконина и др. [50, с. 44], [172, с. 6]. При этом деятельность не просто исполнительский акт - она смыслообразующая система действий. Данная система должна реализовываться с учетом всех ее компонентов: цель, содержание, организация, осмысление и оценка результатов, отношения [103, с. 24].

Возникает необходимость синтеза основных положений системного и деятельностного подходов, позволяющих учитывать объективных и субъективных сторон процесса формирования конфликтологической компетентности. Как отмечает М.С. Каган: «системное представление о человеческой деятельности открывает философии путь к целостному видению культуры» [78, с. 43]. Продолжив эту мысль, можно сказать, что развитие конфликтологической компетентности должно быть основано на следующих методологических позициях:

Таким образом, в соответствии с системно-деятельностным подходом модель психолого-педагогического сопровождения преподавателей и студентов в конфликте построена в соответствии с системой компонентов деятельности. Более подробно рассмотрим сущность конкретной деятельности на примере развития деятельностно-практического компонента конфликтологической компетентности. Как известно, деятельность определяется рядом целесообразных действий [103, с. 24]. Основным является преобразование условий конфликтной ситуации. Информация о конфликтных ситуациях становится конфликтологическим знанием, когда субъект образовательного процесса увидит в ней существенные связи, установит логические зависимости частного и общего, приведет информацию о конфликтологических ситуациях в систему.

Следующее действие - моделирование. Преподаватель / студент выражает обобщенные способы разрешения конфликта. Важным действием является конкретизация найденных общих способов разрешения конфликта в похожей

ситуации. Значимыми действиями выступают контроль и оценка, обеспечивающие субъектам образовательного процесса «границы» действий и позволяющие определить степень освоения способов разрешения конфликта. Таким образом, овладение основными действиями в ходе разрешения конфликта - это процесс личностного присвоения конфликтологических знаний и коммуникативных умений.

Личностно-ориентированный подход. Как известно, педагогическое взаимодействие - это, прежде всего, межличностное общение «от субъекта». Педагогическое взаимодействие осуществляется как отношение субъектов в совместной деятельности и общении. В соответствии с основными положениями данного подхода в центре внимания педагога-психолога личный опыт впечатлений и переживаний, деятельности, взаимодействия, общения преподавателей и студентов.

Литература:

1. Игнатова, Е.С. Исследование конфликтогенных факторов педагогического взаимодействия в вузе / Е.С. Игнатова // Дискуссия. - 2014. - № 10. -С. 126-130.-0,25 пл.
2. Игнатова, Е.С. Профессиональная деятельность педагога-психолога в учебной среде вуза / Е.С. Игнатова // European Social Science Journal. - 2012. -№12.-С. 117-127.-0,7 пл.
3. Вяткин, М. Б. Подготовка квалифицированных кадров в области безопасности: проблемы и перспективы / М. Б. Вяткин // Социально-экономические и психологические проблемы управления: материалы IV Международной научно-практической конференции, 23-25 апреля 2013 г. г. Москва. - М.: МГППУ, 2013. С. 59-62.

Educational psychology

Master of Psychological sciences Imatova B.

International Innovative Technologies University, Kazakhstan, Almaty

THE BIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SIGNIFICANCE OF EMOTIONS

We call emotions a person's experiences, accompanied by feelings of pleasant and unpleasant, pleasure and displeasure, as well as their various shades and combinations. Pleasure and displeasure are the simplest emotions. Their more complex variants are represented by such feelings as joy, sadness, fear, anger.

Emotion is a general, generalized reaction of the body to vital influences. Emotions regulate mental activity not specifically, but through the corresponding general mental states, influencing the course of all mental processes.”

It is thanks to emotions that the body is extremely favourably adapted to environmental conditions, since it, without even determining the form, type, mechanism and other parameters of the impact, can respond with saving speed to it with a certain emotional state, reducing it, so to speak, to a common biological denominator, i.e. to determine whether a given particular effect is beneficial or harmful to him. Emotions arise in response to the key features of objects to satisfy a specific need. Separate biologically significant properties of objects and situations cause an emotional tone of sensations. They signal the meeting of the body with the desired or dangerous property of objects. Emotions and feelings are a subjective attitude to objects and phenomena, arising from the reflection of their direct connection with actualized needs.

The psychological significance of emotions in the article is described as: “All emotions are object related and bivalent - they are either positive or negative (because objects either satisfy or do not satisfy the corresponding needs). Emotions induce stereotypical forms of behavior. However, the features of human emotions are determined by the general law of human mental development - higher education, higher mental functions, being formed on the basis of lower functions, rebuild them. The emotional and evaluative activity of a person is inextricably linked with his conceptual and evaluative sphere. And this sphere itself affects the emotional state of a person.

Conscious, rational regulation of behavior, on the one hand, is stimulated by emotions, but, on the other hand, it opposes current emotions. All volitional actions are performed in spite of strong competing emotions. A person acts, overcoming pain, thirst, hunger and all kinds of inclinations.

However, the lower the level of conscious regulation, the more freedom emotional-impulsive actions receive. These actions do not have conscious motivation, the goals of these actions are also not formed by consciousness, but are unambiguously predetermined by the nature of the impact itself.

The article also describes situations with the deprivation of emotion and the psychological impact on a person due to the absence of emotion: “Positive emotions, constantly combined with the satisfaction of needs, themselves become an urgent need. A person strives for positive emotions. Deprivation of emotional influences disorganizes the human psyche, and prolonged deprivation of positive emotional influences in childhood can lead to negative deformations of the personality.

Substituting needs, emotions in themselves are in many cases an incentive to action, a motivating factor.

There are lower emotions associated with unconditioned reflex activity, based on instincts and being their expression (emotions of hunger, thirst, fear, selfishness, etc.), and higher, truly human emotions - feelings.

After reading the article, you can understand several things... One of which is related to feelings. It is said that feelings and emotions go hand in hand: “Feelings are associated with the satisfaction of socially developed needs. A sense of duty, love, camaraderie, shame, curiosity, etc. are formed in a person as he is included in social ties, i.e. as the individual develops as a person. Experiencing certain feelings, a person operates with historically developed moral and aesthetic concepts (“good”, “evil”, “justice”, “beautiful”, “ugly”, etc.),

Thus, feelings, to a greater extent than emotions, are associated with the second signaling system. Emotions are situational or are conditioned, feelings can be long-lasting and enduring. The most stable feelings are personality traits.

Moving on to the conclusion, one can obtain information about the biological side of a person (the brain): “The fact of the close connection of emotions with life processes indicates the natural origin of at least the simplest emotions. In all those cases when the life of a living being freezes, is partially or completely lost, we first of all

discover that its external, emotional manifestations have disappeared. An area of skin temporarily deprived of blood supply ceases to be sensitive; a physically ill person becomes apathetic, indifferent to what is happening around him, that is, insensitive. He loses the ability to emotionally respond to external influences in the same way as in the normal course of life.

All higher animals and humans have structures in the brain that are closely related to emotional life. This is the so-called limbic system, which includes clusters of nerve cells located under the cerebral cortex, in close proximity to its center, which controls the main organic processes: blood circulation, digestion, endocrine glands. Hence the close connection of emotions both with the consciousness of a person and with the states of his body.

To the conclusion, the article refers us to the theory of the famous scientist C. Darwin - and about the meanings of emotions in general terms: “Taking into account the vital importance of emotions, C. Darwin proposed a theory explaining the origin and purpose of those organic changes and movements that usually accompany brightly expressed emotions. In it, the naturalist drew attention to the fact that pleasure and displeasure, joy, fear, anger, sadness are manifested in approximately the same way both in humans and in anthropoid apes. C. Darwin was interested in the vital meaning of those changes in the body that accompany the corresponding emotions. Comparing the facts, Darwin came to the following conclusions about the nature and role of emotions in life.”

References:

1. Leont'ev A.N. Potrebnosti, motivy i 'emocii. Moskva, 1971.
2. Izard K.'E. Psihologiya 'emocij. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo «Piter», 2000.
3. Vilyunas V.K. Psihologiya 'emocij. Sankt-Peterburg: Piter, 2007.
4. Anohin P.K. 'Emocii. Psihologiya 'emocij: hrestomatiya. Avtor-sostavitel' V. Vilyunas. Sankt-Peterburg: Piter, 2004: 268 - 275.

AGRICULTURE

Technology of storage and processing of agricultural products

**Бакалавр Бертолеев И.Д., зав.каф., Phd Джуринская И.М.,
сениор-лектор Логинова Л.В.**

*(Алматинский технологический университет, г. Алматы, Республика
Казахстан*

E-mail: just_do_it_97@mail.ru; llii.ru@mail.ru)

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ КРАШЕНИЯ ШЕРСТЯНЫХ ТКАНЕЙ ЭКСТРАКТАМИ ПРИРОДНЫХ КРАСИТЕЛЕЙ В ВЫСОКОТЕМПЕРАТУРНОМ РЕЖИМЕ

В Казахстане в результате утверждения государственной Концепции по реализации зеленой экономики ожидается существенная экономия за счет внедрения технологических открытий. Одним из этих быстро развивающихся путей является «зеленая химия» [1].

Использование данного метода может достичь результатов в области решения экологических проблем отделочного производства и повышения потребительских свойств текстильных материалов. Одним из таких путей является возвращение к природным ресурсам – натуральным природным красителям [2,3].

У природных красителей не существует соперников по создаваемому ими богатству оттенков и полутонов. Растительные пигменты дают глубокие и мягкие цвета, которые даже при большой интенсивности не смотрятся кричаще. Текстильные материалы, окрашенные такими красителями, безопасны для здоровья [4,5].

Для широкого применения природных красителей в отделочном производстве главенствующим остаётся вопрос технологии производства продукта, в нашем случае – природных красителей. Необходимо извлечь из различных природных материалов, в которых они распределены, и где находятся для выполнения своих природных функций. Кроме того, необходимо

разработать технологию крашения текстильных материалов для каждого полученного красителя, так как в зависимости от сырьевого состава материала не всегда можно получить окраску природными красителями в высокими качественными показателями [6].

Целью данной научно-исследовательской работы является разработка методов извлечения красителей и разработка технологии крашения шерстяных материалов экстрактами растительных приправ.

Объектом исследования является шерстяной овечий плед, артикул - 782, 100% шерсть, производство ТОО «BMPOMERON», Алматинская область.

Концентрированные растворы красителей были получены путем экстрагирования из растительных приправ, представленных в таблице 1.

Для получения красящего вещества из приправы путем экстрагирования, 25 г. сухого сырья помещали в фарфоровый стакан, заливали 600 мл горячей воды. Закрывали крышкой и нагревали на водяной бане 80-90 0С в течение 60 минут. Полученный красильный раствор охлаждали при комнатной температуре в течение 10 минут, затем процеживали через один слой капроновой сетки, оставшиеся сырье отжимали. Объем доводили до первоначального. Приготовленный раствор можно хранить не более 2 суток.

Таблица 1 – классификация природных красителей

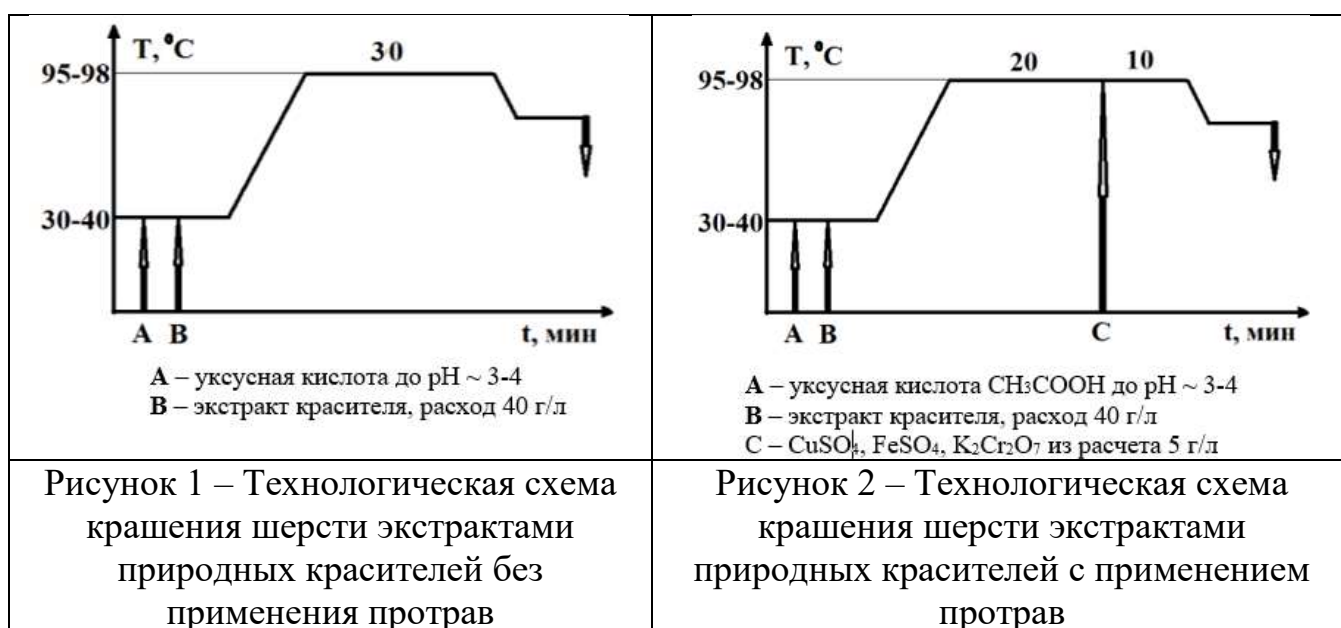
№	Класс красителей	Свойства красителя
1	кислые	красят шерсть и шелк без протравы в кислой ванне
2	основные	окрашивают шелк, шерсть и хлопок
3	соляные	требуют для крашения прибавления нейтральных или щелочных солей;
4	серные или сернистые	окрашивают хлопок в щелочной ванне с добавкой растворимых серосодержащих соединений
5	кубовые	красят с помощью восстановления и последующего окисления
6	протравные	закрепляются на волокне с помощью протрав
7	проявляемые	получают прямо на волокне

8	альбуминные	требуют для крашения проклейки альбумином или другими веществами
---	-------------	--

Таблица 2 – Приправы, использованные для получения концентрированных красильных растворов

<u>Шафран</u>	- красящее вещество содержится в рыльцах растения <i>Crocussativus</i>
<u>Куркума</u>	- (желтый корень, имбирь) краситель представляет собой высушенный корень растений <i>Curcuma tinctoria</i>
Сумак или <i>сумах</i>	(от арамейского «Sumaqa» — красный) пряность из молотых ягод одного из видов сумаха
<u>Чили</u>	– порошок, представляет собой высушенный измельченный фрукт одного или нескольких сортов перца чили, иногда с добавлением других специй
<u>Паприка</u>	- порошкообразная пряность из сладких сортов стручкового перца (<i>Capsicum annuum</i>)
<u>Хмели - сунели</u>	- приправа, состоящая из высушенных и мелко измельченных пряностей

Для крашения образцов шерстяного материала использовали концентрированные растворы красителей, полученные путем экстрагирования растительных приправ. Крашение проводили согласно технологическим режимам 1 и 2 (рисунок 1, 2)

Крашение проводили по разработанным рецептурам, представленным в таблице 3.

Определение устойчивости окраски к физико-химическим воздействиям: к стирке, мокрому и сухому трению проводились согласно ГОСТ 9733.4-83; ГОСТ 9733.27-83; ГОСТ 9733.7-83.

Таблица 3 – Рецептуры крашения шерстяного текстильного материала

№	Наименование приправы	Добавка при экстрагировании г/л		Добавление протравы, г/л			Температура Т, °С / Время τ, мин	pH красильной ванны
		тио-мочевина	этиловый спирт	CuSO ₄	FeSO ₄	K ₂ Cr ₂ O ₇		
1	шафран	10	-	-	-	-	90 / 30	3-4
2	шафран	-	5	-	-	-	90 / 30	3-4
3	сумах	10	-	-	-	-	90 / 30	3-4
4	сумах	-	5	-	-	-	90 / 30	3-4
5	паприка	10	-	-	-	-	90 / 30	3-4
6	паприка	-	5	-	-	-	90 / 30	3-4
7	чили	10	-	-	-	-	90 / 30	3-4
8	чили	-	5	-	-	-	90 / 30	3-4
9	хмели-сунели	10	-	-	-	-	90 / 30	3-4
10	хмели-сунели	-	5	-	-	-	90 / 30	3-4
11	куркума	-	-	-	-	5	90 / 30	7-8,5
12	куркума	-	-	5	-	-	90 / 30	7-8,5
13	куркума	-	-	-	5	-	90 / 30	7-8,5
14	куркума	-	-	-	-	5	90 / 30	3-4
15	куркума	-	-	5	-	-	90 / 30	3-4
16	куркума	-	-	-	5	-	90 / 30	3-4

Интенсивность окрашивания оценивали по значениям коэффициентов L^*a^*b для каждого образца, которые определили с помощью спектрофотометра Precise ColorimeterCS– 210 и графическо-аналитической программы COLORER.

Из анализа полученных данных следует, что применение протрав вызывает углубление окраски в интервале на 6,2 - 11,8 балла и интенсивность цветового тона сдвигается в красно-коричневую гамму в щелочной среде. Концентрация протравы, ее природа («активный» металл, образующий комплекс с красителем на волокне) и рН среды являются важными факторами управления процесса крашения.

Выводы

1. Проведены исследования химического строения окрашивающих веществ, используемых в виде растительных приправ, применяемых на территории РК

2. Разработаны режимы экстрагирования красителей из растительных приправ и технологические режимы крашения шерстяных материалов полученными экстрактами и с применением неорганических протрав;

3. Разработанные режимы крашения шерстяной ткани обеспечивают хорошую прочность и устойчивость окраски к мокрым обработкам и трению;

Список используемой литературы

1. Кричевский Г.Е. Основы «Зелёных технологий», «Зелёная химия», Ренессанс природных полимеров и красителей, Бионика, «Зелёная энергетика», Книга 1, М., 2019. – 417 с.
2. Нұрмаханқызы Н., Тасымбекова А.Н., Логинова Л.В. Совмещенная технология крашения и придания антимикробных свойств шерсти с применением природных красителей и протрав // Научный журнал Венгрии, №8, 2019, с.36-38.
3. Шагина Н.А. Разработка экологичной технологии использования природных красителей растительного происхождения в колорировании текстиля: Диссертация на соискание ученой степени кандидата технических наук. 05.19.02 / Шагина Надежда Александровна. – М., 2015. – 134 с.

4. Кричевский Г. Е. Химическая технология текстильных материалов: учебник для вузов. – в 3 т. Т. 2. Колорирование текстильных материалов / Г.Е. Кричевский. – М., 2001. – 540 с.
5. Перспективы колорирования текстильных материалов: Сборник научно-исследовательских работ. [текст] / Под.ред. В.В.Сафонова. - М.: МГТУ им.А.Н. Косыгина, 2005. - 100 с
6. Способ крашения текстильных материалов / Буринская А.А., Петрова О.В., Могильная Л.Н., Гусаков А.В. Оpubл. 2003.

TECHNICAL SCIENCE**Technology of storage and processing of agricultural products**

**Д.т.н., профессор Голубев В.Г., к.т.н., профессор Жантасов М.К.,
магистрант Байменов А., PhD Сакыбаев Б.А.,
магистр Джусенов А.У., магистр Бегимова А.Р.**

Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Республика Казахстан

**ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СНИЖЕНИЕ ДЕБИТОВ СКВАЖИН И
ПРИЧИНЫ, УХУДШАЮЩИЕ СОСТОЯНИЕ ПРИЗАБОЙНОЙ ЗОНЫ
ПЛАСТА**

Нефтегазовая промышленность в Казахстане относится к одной из стратегически важных отраслей экономики. XXI век - век научно-технического прогресса, сопряжен с проблемой нехватки энергоресурсов. Запасы углеводородов в мире истощаются с каждым годом. Борьба за ресурсы нарастает, проблема открытия новых месторождений нефти и газа стоит очень остро. Увеличение доли трудноизвлекаемых запасов, в частности, низкопроницаемых коллекторов и месторождений на поздней стадии разработки, сопровождается снижением вытесняющей способности рабочих агентов, используемых при традиционных технологиях, в частности, при заводнении, вызывает необходимость применения методов увеличения нефтеотдачи (третичные методы - тепловые, газовые, физико-химические), обеспечивающих более высокий потенциал вытеснения нефти, чем традиционные методы разработки. В этой связи возникает необходимость повышения коэффициента углеводородоотдачи, а также освоение месторождений с повышенной обводненностью скважин. Поэтому задачи применения новых технологий разработки месторождений Казахстана, связанных с разработкой и исследованием комплексной технологии интенсификации добычи нефти и ограничения водопритокков, на которых традиционными методами извлечь значительные запасы нефти было невозможно с самого начала разработки этих месторождений, являются актуальными [1].

Анализ промыслового опыта показал, что продуктивность скважин начинает уменьшаться с момента ее строительства и длится в течение всего

процесса эксплуатации. Это вполне объяснимо, так как является следствием как низких коллекторских свойств как раз тех пластов, которые являются продуктивными, но трудноизвлекаемыми, а кроме этого, связано с тем, что призабойная зона таких пластов (ПЗП) интенсивно загрязняется различными кольматантами [2,3]. Кроме этого, сам процесс эксплуатации нефтяных и газовых скважин от начала и до его завершения сопровождается факторами, негативно влияющими на дебит скважин.

Для того, чтобы увеличить продуктивность скважины, требуется декольматировать, т.е. произвести очистку пористой среды, в которой произошло накопление и забивание частиц. Таким образом, декальмотация позволяет очищать поры, являющимися ловушками частиц, разрушая эти частицы как единичные, так и агрегатированные, а также удаляя их из самой среды, являющейся чрезвычайно пористой. К сожалению, на многих месторождениях Казахстана (Кумколь, Узень, Жетыбай, Каламкас, Каражанбас и др.) наблюдается падение продуктивности после выполнения ГРП, приводящих к закупориванию механическими примесями с различным составом особенно после вторично выполненных ГРП. В общей сложности на территории Казахстана выделено 15 осадочных бассейнов, причем промышленная добыча УВС ведется только в пяти из них: Прикаспийском, Южно-Мангышлакском, Устюрт-Бузашинском, Южно-Торгайском и Шу-Сарысуйском. В пределах этих бассейнов разрабатывается более 100 месторождений углеводородов, а в эксплуатацию вовлечено более 65% извлекаемых запасов нефти и свыше 70% – свободного газа, учтенных государственным балансом. Промышленные запасы нефти в основном сосредоточены на 13 крупных месторождениях (91%), в том числе на двух месторождениях-гигантах (69%) – Тенгиз и Кашаган. Таким образом, восточные, северные и центральные регионы Казахстана не располагают ресурсным углеводородным потенциалом. Интенсивное загрязнение призабойной зоны пласта отмечается и в результате проникновения в нее рабочих жидкостей при проведении в скважинах различных ремонтных работ. Приемистость нагнетательных скважин ухудшается вследствие закупорки порового пространства пласта продуктами коррозии, илом, нефтепродуктами, содержащимися в закачиваемой воде. В результате протекания подобных процессов возрастают сопротивления фильтрации жидкости и газа, снижаются

дебиты скважин и возникает необходимость в искусственном воздействии на призабойную зону пласта с целью повышения продуктивности скважин и улучшения их гидродинамической связи с пластом (рис.1).

Рисунок 1 - Схематическое изображение гидроразрыва пласта

Рабочей жидкостью при выполнении ГРП используют растворы, содержащие высокомолекулярные полимеры, имеющие водную основу, позволяющие уменьшать потери давления, к которым можно отнести: техническую или пластовую воду, иногда солянокислотные растворы для карбонатных пород или сырая нефть; кислота, противокоррозийный элемент, фрикционная смесь, клей и добавки для вязкости геля. Расклинивающими материалами представлены такие, как пропанты, кварцевый песок и другие, имеющие фракции от 0,5 до 1,5 мм. Данный метод начинают с закачки геля под давлением в пласт. Гель представляет собой воду в совокупности с гуаром - растительным полимером. Такой гель, являясь основным источником гидроразрыва, позволяет не только разорвать пласт за счет образуемого давления, но и позволяет получить информацию для дальнейшей работы со скважиной. Достаточно широко используется многостадийный гидроразрыв пласта (МГРП), являющийся одной из самых передовых технологий в нефтяной отрасли, и зарекомендовавший себя эффективностью для горизонтальных скважин [2,4]. С целью повышения нефтеотдачи пластов Акционерным обществом «СНПС – Актобемунайгаз» в 2003 году были приобретены техника и оборудование для производства ГРП, КРП, Раздельного КРП (РКРП), Многостадийный КРП (МКРП) своими силами, которые находятся на балансе Управления «Актобемунайсервис». На протяжении 18 лет управление «Актобемунайсервис» успешно занимается проведением ГРП, КРП на месторождениях Жанажол, Северная Трува, Кенкияк и по месторождению Разведочный Блок. В 2020 году силами флота ГРП Управления

«Актобемунайсервис» были проведены по Кислотному разрыву пласта (КРП), РКРП, МКРП, ГРП на – 37 скважинах, в среднем за год ГРП проводятся на 35-40 скважинах. Смесь, которая закачивается в скважину во время гидроразрыва, на 99% состоит из воды и песка, и лишь на 1% – из химических реагентов [1,3,5].

Главная причина, при которой имеется низкая продуктивность скважин в совокупности с такими, как неудовлетворительная естественная проницаемость пласта, а также некачественная перфорация связаны с уменьшением проницаемости ПЗП [6].

Для повышения нефтеотдачи пласта, интенсификации работы нефтяных и газовых скважин и увеличения приёмистости нагнетательных скважин используется метод гидравлического разрыва пласта или фрекинга. Технология заключается в создании высокопроводимой трещины в целевом пласте под действием подаваемой в него под давлением жидкости для обеспечения притока добываемого флюида к забою скважины. После проведения ГРП дебит скважины, как правило, резко возрастает – либо же существенно снижается депрессия. Технология ГРП позволяет «оживить» простаивающие скважины, на которых добыча нефти или газа традиционными способами уже невозможна или малорентабельна.

Гидравлический разрыв пласта (ГРП) является одним из наиболее эффективных средств повышения производительности скважин, поскольку приводит не только к интенсификации выработки запасов, находящихся в зоне дренирования скважины. Применение технологии ГРП достаточно обширно – от низко- до высоко проницаемых коллекторов в газовых, газоконденсатных и нефтяных скважинах. Кроме того, с использованием ГРП можно решать специфические задачи, например, ликвидировать пескопроявления в скважинах, получать информацию о ФЕС объектов испытания в поисково-разведочных скважинах и т.д.

В последние годы развитие технологий ГРП в различных странах направлено на увеличение объемов закачки пропанта, производство азотных ГРП, а также многостадийных ГРП в пласте.

Метод ГРП имеет определенные недостатки, к которым можно отнести непредвиденные ситуации с высоким риском возникновения (непредвиденное нарушение герметичности близлежащего водного резервуара). Однако, гидравлический разрыв пласта, это один из самых эффективных методов,

позволяющих интенсифицировать работу скважин за счет вскрытия не только низкопроницаемых пластов, но и коллекторов средней и высокой проницаемости. Максимум отдачи от применения ГРП может быть получен при использовании комплексного подхода. А проектировать гидроразрыв, как элемент системы разработки, необходимо с учетом таких факторов, как проводимость пласта, система расстановки скважин, энергетический потенциал пласта, механика трещины, характеристики жидкости разрыва и проппанта, технологические и экономические ограничения.

Литература

1. <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2021-08/likvidaciya-shesti-ariynykh-neftyanykh-skvazhin-v-kazakhstane>.
2. Яркеева Н.Р., Хазиев А.М. Применение гидроразрыва пласта для интенсификации притока нефти в скважинах. Нефтегазовое дело. 2018, т. 16, No 5.-С.30-36. DOI: 10.17122/ngdelo-2018-5-30-36
3. Лысенко В.Д. О работе добывающей скважины в условиях режима истощения пластовой энергии // Нефтепромысловое дело, 2002. – №3. – С. 27-30.
4. Газизов А.А. Интенсификация добычи нефти в осложненных условиях/ А.Ш. Газизов, М.М. Кабиров, Р.Г. Ханнанов. – Казань, 2008. – С. 5-6.
5. Ибрагимов Г.З. Справочное пособие по применению химических реагентов в добыче нефти / Г.З. Ибрагимов, Н.И. Хисамутдинов. – М.: Недра, 1983. – 312 с.
6. Щуров В.И. Технология и техника добыча нефти: учебник для вузов /В.И. Щуров – М.: Недра, 1983. – 510с.

**к.т.н., профессор Жантасов М.К., PhD Сақыбаев Б.А.,
магистрант Усманов З., магистр Джусенов А.У.**

Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Республика Казахстан

ГЕОЛОГО-ФИЗИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРОЕНИЯ ПРОДУКТИВНЫХ ПЛАСТОВ ТУРАНСКОЙ НЕФТЕГАЗОНОСНОЙ ПРОВИНЦИИ

Повышение конечной нефтеотдачи пластов в настоящее время является одной из важнейших проблем энергообеспечения мирового сообщества. Современные технологии разработки нефтяных месторождений как у нас, так и за рубежом обеспечивают получение конечного коэффициента нефтеотдачи пластов в пределах 0,25 - 0,45, что явно недостаточно. Остаточные запасы нефти, составляющие 55 - 75% от начальных геологических, достигают сотни миллиардов тонн и представляют собой большой резерв запасов углеводородного сырья, извлечение которых требует применения новых методов увеличения нефтеотдачи пластов (МУН).

Республика Казахстан обладает крупным нефтегазовым потенциалом, который включает в себя значительные разведанные запасы и еще более значительные прогнозируемые ресурсы.

На территории республики развита группа осадочных бассейнов, различающихся по геологическому строению, стратиграфическому диапазону платформенного чехла и нефтегазоносности.

Месторождения Туранской нефтегазовосной провинции многопластовые, продуктивными являются отложения средней и верхней юры [1].

Разрез продуктивной части сложен терригенными отложениями, представленными переслаивающимися песчаниками, глинами и алевролитами, в нижней части проявляются прослои аргиллитов.

Нефти легкие, высокопарафинистые (4,2 - 22,3%), с температурой застывания (+8 +29 °С), плотность нефти 812-819 кг/м³, содержание серы 0,11 – 0,52 %, парафинов 10,8 – 11,5%, асфальтенов 0,11 -0,92%, смол 4,8 – 8,42%.

Начальные пластовые давления изменяются в пределах 25,3-29,7 МПа, температура 78-111 °С. Дебиты по горизонтам варьируют в пределах от 25,3 м³/сут до 153 м³/сут. Пластовые воды высокоминерализованные, хлоркальциевого типа, с пластовой температурой 104-110 °С. Минерализация меняется от 132 г/л до 177.

Одним из основных факторов, осложняющих выработку пластов заводнением и физико-химическими МУН на месторождениях Казахстана, является высокая минерализация пластовых вод, на некоторых месторождениях она достигает аномально высоких значений - до 87,7 г/л, а её относительная плотность изменяется в пределах 1068,0 до 1186,9 кг/м³ [2,3].

Таблица 1 - Характеристика некоторых месторождений Туранской нефтегазоносной провинции

Наименование показателей	Месторождения			
	Кумколь	Арысқум	Нуралы	Коньыс
1	2	3	4	7
Начальное пластовое давление, МПа	11,5-13,76	10,49	19,4-21,5	11,2-11,35
Пластовая температура, °С	49-56	44	85-90	56
Открытая пористость коллекторов, %	19,3-23,7	17,4	15-19	19,6
Проницаемость, мкм ²	0,172-1,333	0,054	0,002-0,308	0,015
Коэффициент нефтенасыщенности	0,58-0,71	0,66	0,689	0,58-0,68
Плотность, кг/м ³	812-819	854	800-845	830
Вязкость, мПа·с	15,6-18,3	16,9-23,8	14,6-22,5	18,5-26-6
Дебит нефти, м ³ /сут (начальный)	125,8	60,9	от 12,8 до 111-149	70,1-72,7

Анализ геолого-физические особенности строения продуктивных пластов Туранской нефтегазоносной провинции показывает, что к основным геолого-

физическим факторам, определяющим условия извлечения нефти из недр и, следовательно, конечную нефтеотдачу, можно отнести следующие:

- геологическую неоднородность пластов и свойств нефти и воды;
- литолого- минералогический (вещественный) состав коллекторов;
- физико-химические свойства нефти и пластовой воды;
- условия залегания нефти и воды.

Месторождения Туранской нефтегазоносной провинции представлены высоковязкими нефтями (вязкость достигает более 20 мПа·с). По содержанию асфальто-смолистых веществ нефти сильно различаются между собой. Так, содержание силикагелевых смол изменяется от 4,8 до 8,42 %, а совместное содержание смол и асфальтенов доходит до 16,55%. Относительная плотность нефтей изменяется в широких пределах - от 812 до 945 кг/м³.

Одним из основных факторов, осложняющих выработку пластов заводнением и физико-химическими МУН на месторождениях, является высокая минерализация пластовых вод, на некоторых месторождениях она достигает аномально высоких значений - до 87,7 г/л (месторождение Нуралы), а её относительная плотность изменяется в пределах 1068,0 до 1186,9 кг/м³.

Исходя из выполненного анализа, с целью повышения конечной нефтеотдачи пластов рассматриваемых месторождений является:

- применение физико-химических МУН, основанных на повышении тепловой энергии пласта, поддержания внутрипластового давления на уровне начального и использование растворов влияющих на вытеснение нефти из пористой среды.

С этой целью, предполагается использовать метод щелочного заводнения нефтяных пластов в присутствии энерго-аккумулирующих добавок [4].

Применение растворов щелочей – один из самых эффективных способов уменьшения контактного угла смачивания породы водой, то есть гидрофилизации пористой среды, что приводит к повышению коэффициента вытеснения нефти водой.

Процессы вытеснения нефти щелочными растворами реализуются закачиванием в пласт 0,2 - 0,5 поровых объемов раствора щелочи с концентрацией 0,5 % и последующим нагнетанием воды.

Применение щелочи для увеличения нефтеотдачи основывается на снижении поверхностного натяжения на границе вытесняющего агента с нефтью в результате химической реакции, приводящей к образованию в зоне контакта ПАВ натриевых мыл.

Они легко растворяются в пресной воде, закачиваемой после оторочки щелочи. Поверхностно-активные вещества указанного типа резко снижают поверхностное натяжение на границе нефть - раствор ПАВ и повышают смачиваемость пласта водой.

Применение щелочных растворов позволит использовать в качестве энерго-аккумулирующих добавок ферросплавы, алюминий которые в щелочном растворе взаимодействуют с водой с выделением водорода.

Это даст возможность дополнительного увеличения внутрипластового давления, а тепловой эффект реакции повысит температуру пласта.

Литература

1. Справочник «Месторождения нефти и газа Казахстан». Под редакцией Абдулина А.А., Беспяева Ж.А., Воцалевского Э.С., Даукеева С.Ж., Мирошниченко Л.А. - Алматы, 1999. - 326 с.

2. Мищенко И.Т. Скважинная добыча нефти. Учебное пособие для вузов. – М.:ФГУП Нефть и газ РГУ нефти и газа им. И.М.Губкина, 2003.– 816 с.

3. Газизов А.Ш., Галактионова Л.А., Газизов А.А. Повышение нефтеотдачи пластов на поздней стадии разработки месторождений с применением полимердисперсных систем и других химреагентов //РНТС Нефтепромысловое дело. 1995. -№ 2-3. - С. 29-34.

4. Тулендиев Д.Б., Жантасов М.К., Голубев В.Г. Методы увеличения нефтеотдачи. Сборник научных трудов аспирантов, магистрантов, стажеров-исследователей ЮКГУ М.Ауезова, №12. Шымкент, 2011. – С. 43-45.

**Д.т.н., профессор Голубев В.Г., магистрант Ма Яньсун,
магистрант Чу Чжень, магистр Джусенов А.У., магистр Зият А.Ж.**

Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Республика Казахстан

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА И МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ГИДРОДИНАМИЧЕСКИХ И МАССОБМЕННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК КОНТАКТНОЙ ТАРЕЛКИ С ЗАКРУЧЕННЫМ ГАЗОЖИДКОСТНЫМ ПОТОКОМ

В настоящее время очистку попутных газов наиболее продуктивно осуществлять, используя абсорбционно-десорбционные системы очистки на современном оборудовании [1-3]. Перспективным направлением является разработка оборудования, обладающего большой производительностью, малым гидравлическим сопротивлением и развитой поверхностью массообмена [4]. Для этого необходима разработка теории массообмена, базирующейся на фундаментальных законах классической механики, механики жидкости и газа, физической химии и термодинамики, позволяющих осуществлять процессы обмена массы с использованием поля центробежных сил, закрученных потоков газовой и жидкой фазы, воздействие вихревых и кавитационных эффектов [5-7]. Аналитический обзор, выполненный сравнительным сопоставлением современного оборудования, используемого с целью очистки от примесей в газе в 2-х фазовой среде достаточно убедительно показал достоинства применяемых вихревого и центробежного механизмов [6-10]. Использование этих механизмов дает возможность использовать центробежные и инерционные силы, а также вихревой контакт фаз, показавшие положительные результаты при очистке различных газов. Массообмен, осуществляемый в конструкциях, где создаются закрученные потоки газа и жидкости, использует эффект центробежно-вихревого характера, позволяющий его реализовать при формировании и взаимодействии закрученных вихрей. При такой организации процесса он гораздо больше интенсифицируется в оборудовании вращательно-вихревого типа. Необходимость проведения исследований гидродинамических показателей предлагаемой контактной тарелки в среде с организованным газовым потоком, имеющим необходимую закрутку, продиктовано определением воздействия ряда

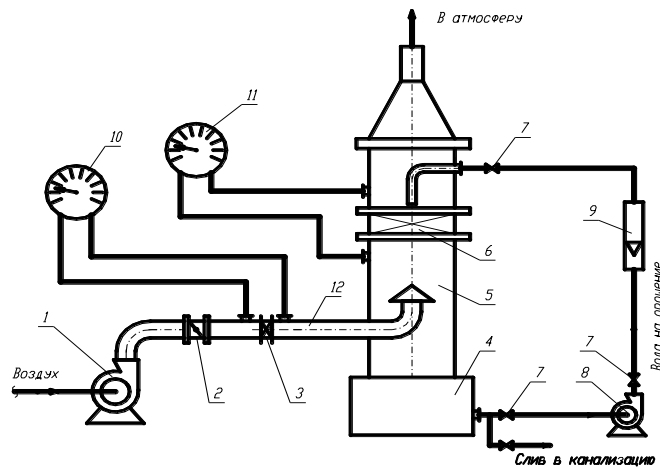
параметров конструктивного и технологического характера на гидравлическое сопротивление, включая одноименный коэффициент конструкции.

Данная задача ставилась с целью установления оптимальных параметров конструкции, используя конкретные гидродинамические зависимости. Т.е. конкретные размеры конструкция вырисовывалась на основании полученных гидродинамических зависимостей на экспериментальной установке, изображенной на рис. 1. На первом этапе выполненных экспериментов, использовались тарелки, имеющие свободное сечение $f = 40\%, 30\%$ и 20% . При этом, наклон элементов для распределения газового потока составлял $\alpha = 30^\circ$. Поток газа в колонне регулировался для каждого конкретного случая и составлял диапазон $0,5-4$ м/с.

Гидродинамические и массообменные показатели разработанной конструкции изучались на установке, изображенной на рис.1. Установка представлена узлами: колонной для абсорбции 5; тарелкой 6; трубопровода газовой смеси, состоящей из воздуходувки 1, газохода 12, регулировочного шиберы 2 по газовой смеси, диафрагмы 3; сборочной емкости жидкости для орошения 4. Расход газового потока, подаваемого в колонну, измерялся при помощи диафрагменного манометра 10. Перепад давления, образующийся за счет установки тарелки, определяется при помощи дифференциального манометра 11. Жидкость, поступающая в колонну для орошения, подается насосом 8 центробежного типа из емкости 4. С целью контролирования расхода орошаемой жидкости использовался ротаметр 9. Расход жидкости для орошения осуществлялся при помощи регулировочного вентиля 7. Методика отбора проб газа, позволяющая оценивать степень и качество газа после его очистки от H_2S , соответствовала ГОСТ 3137-2008 (ISO 10715:1997) «Руководство по отбору проб».

Исследовательская часть работы на экспериментальной установке состояла в определении гидродинамических параметров контактной тарелки как без орошения, так и с орошением. Таким образом, все замеры осуществлялись на первой стадии на «сухой» тарелке, а на второй стадии при непрерывном поступлении водного потока на плоскость тарелки. Гидродинамика в аппарате исследовалась при максимальных нагрузках системы воздуха и воды с соблюдением изотермического режима по газу и по жидкости, характеризующегося условиями $t_r \approx t_{ж} = 20 \pm 2^\circ C$. Наличие в аппарате избыточного

давления, равного 3-5 кПа, составляло меньшее значение, чем его сопротивление. Поток газовой фазы составлял $G_v=100-2500 \text{ м}^3/\text{ч}$, при расходе жидкостного потока, равного L_v – от 1,25 до 4,0 $\text{м}^3/\text{ч}$.

1- Воздуходувка; 2- Шибер; 3-Диафрагма; 4- Емкость для сбора орошаемой жидкости; 5- Абсорбционная колонна; 6- Контактная тарелка; 7- Вентили для регулирования подачи жидкости на орошение; 8- Центробежный насос для подачи орошаемой жидкости; 9- Ротаметр; 10- Дифференциальный манометр для определения расхода воздуха; 11- Дифференциальный манометр для определения перепада давления на контактной тарелке; 12- Газоход.

Рисунок 1 - Схема экспериментальной установки для исследования гидродинамических и массообменных характеристик контактной тарелки с закрученными газожидкостными потоками

Расход воздуха в колонне определялся по выражению [11,12]:

$$V_r = 0,152\sqrt{\Delta h}, \quad (1)$$

где: Δh – показания манометра, мм

Фиктивная скорость в колонне определялась по выражению[11,12]:

$$\omega_o = \frac{V_r}{0,14} \quad (2)$$

где: V – скорость воздуха в колонне, м/с.

Коэффициент гидравлического сопротивления сухой тарелки[11,12]:

$$\Delta P = \xi \frac{\omega_o^2 \rho_r}{2} \quad (3)$$

где: ξ - коэффициент сопротивления.

Сопротивление газожидкостного слоя на тарелке[11,12]:

$$\Delta P_{г.ж.} = \rho_{ж} g h, Pa \quad (4)$$

Гидравлическое сопротивление орошаемой тарелки[11,12]:

$$\Delta P_{ст} = \xi \frac{\omega_{пр}^2 \rho_r}{2}, Pa \quad (5)$$

Сопротивление, обусловленное силами поверхности натяжения [11,12]:

$$\Delta P_{\sigma} = \frac{4\sigma}{d}, Pa \quad (6)$$

Гидравлическое сопротивление орошаемой тарелки[11,12]:

$$\Delta P_m = \Delta P_{ст} + \Delta P_{г.ж.} + \Delta P_{\sigma}, Pa \quad (7)$$

Процесс массоотдачи, осуществляемый в газовой среде, исследовали при адиабатическом испарении водяных паров в окружающий воздух, а процесс массоотдачи, осуществляемый в жидкости, т.е. в воде, исследовали при десорбции, т.е. извлечения кислорода из водной среды. Необходимо отметить идентичность технологических показателей, полученных на экспериментальной установке и используемым в реальных производственных условиях. Состав водогазовой смеси, подаваемой в аппарат в период работы на установке, не изменялся. Процесс абсорбции в исследуемом аппарате осуществляли таким образом, чтобы при помощи изменения скоростных параметров газа, плотностей орошающей жидкости, живого сечения тарелки и наклоном элементов для распределения газа, добиваться отсутствия провала жидкой фазы на опытных конструкциях тарелок.

Таким образом, на основании проделанных исследований, представлена схема экспериментальной установки для проведения экспериментов для исследования гидродинамических и массообменных характеристик контактной тарелки с закрученным газожидкостным потоком. Разработана методика проведения экспериментов для исследования гидродинамических и массообменных характеристик контактной тарелки с закрученным газожидкостным потоком.

Литература

1.Холин Б.Г. Центробежные и вибрационные грануляторы плавов и распылители жидкости // М.: Машиностроение, 1977.- 182 с.

2.Склабинский В.И. Радиальное течение газового потока в вихревой камере ВРПМА // Вісник Сум ДУ. - 2008. - №2. – С.163-168.

3. Бусаев Е.А., Алексеев В.В., Поникаров И.И. Исследование гидравлического сопротивления аппарата вихревого типа комплексной очистки газов. Казанский технологический университет. Химия и компьютерное моделирование. Бутлеровские сообщения. 2014. т 5. № 2.
4. ШервудТ., Массопередача. - М.: Химия,1982.
5. Олевский В.И., Пленочная тепло-массообменная аппаратура / ОлевскийВ.М., Ручинский В.Р., Кашников А.М.- М.: Химия, 2009. - 240 с.
6. Богатых С.А., Циклонно-пенные аппараты. - Ленинград: Машиностроение, 1978. - 224 с.
7. Борисов И.И., Халатов А.А., Центробежные контакторы: основные типы и практичекое применение. Обзор // Промышленная теплотехника. №2., 2007. - 29-31 с.
8. Борисов И.И., Халатов А.А., Варганов И.С., Вихревой барботажный тепломассообменный аппарат. // Пат. № 73872.- Украина.-2005.-Бюл. №9.
9. Варганов И.С., Халатов А.А., Борисов И.И., Гелетуха Г.Г., Вихревой барботажный тепломассообменный аппарат. // Пат. № 23520А. - Украина. - 2008.
10. Манойло Е.В. Закономерности массообмена в центробежном аппарате. // Восточно-Европейский журнал передовых технологий // Технологии органических и неорганических веществ и экология. 2021г., 1/9 (49)., 4с.
- 11.Рамм В. М. Абсорбция газов.- М.: Химия, 1976,- 656 с.
12. Кафаров В.В. Основы массопередачи. - М: Высш. школа, 1979.- 439с.

**к.т.н., профессор Жантасов М.К., PhD Сақыбаев Б.А.,
магистрант Усманов З., магистр Джусенов А.У., студент Батыр Г.Ж.**
Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Республика Казахстан

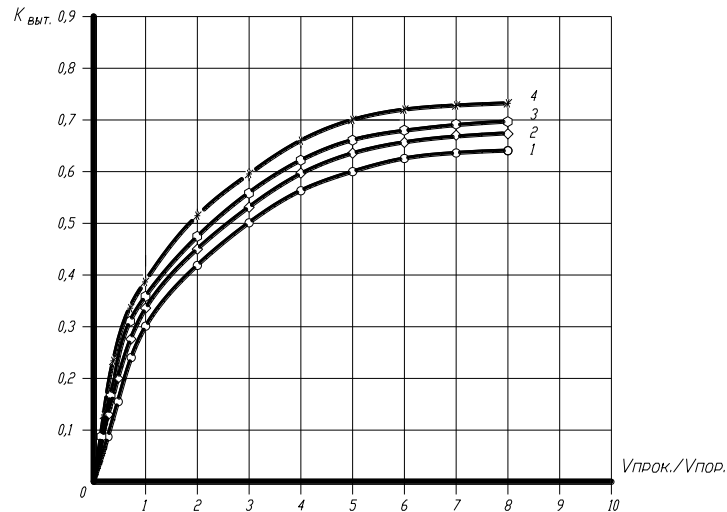
ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССА ВЫТЕСНЕНИЯ НЕФТИ НА МОДЕЛИ ПЛАСТА

Республика Казахстан обладает крупным нефтегазоносным потенциалом, который включает в себя значительные разведанные запасы и еще более значительные прогнозируемые ресурсы. На территории республики развита группа осадочных бассейнов, различающихся по геологическому строению, стратиграфическому диапазону платформенного чехла и нефтегазоносности.

В западных районах республики к осадочным бассейнам относятся: Прикаспийский и Мангышлакско-Устюртский с преимущественно юрско-палеогеновым осадочным выполнением и наличием переходного нижнемезозойского (верхнепалеозойского) структурного этажа. В юго-восточных и восточных районах Казахстана выделяются юрско-палеогеновые Приаральский, Сырдарьинский и Южно-Тургайский осадочные бассейны, а также группа разновозрастных межгорных впадин, таких как Шу-Сарысуйская. Зайсанская, Алакольская и Илийская [1].

Исследования вытеснения нефти различными методами воздействия на модель нефтяного пласта, показывают, что динамика вытеснения нефти зависит объема прокачиваемой жидкости отнесенной к объему пор модельного пласта ($V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$) и технологии воздействия на пласт. Так, при проведении эталонных экспериментов с использованием в качестве вытесняющего агента горячей воды (рис. 1, линия – 1), при изменении соотношения $V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$ от 5 до 8, коэффициент извлечения нефти изменяется от 0,602 до 0,642%.

Нагнетание в нефтяной пласт горячей воды с добавкой 0,75% щелочи (NaOH) (рис 1 линия – 2), при изменении соотношения $V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$ от 5 до 8, увеличивает коэффициент извлечения нефти от 0,63 до 0,68%, что позволит дополнительно извлечь 5-5,92% нефти.

- 1 – Горячая вода 90 °С; 2 – Пластовая вода 90 °С + раствор NaOH - 0,75%;
 3 – Пластовая вода 50 °С + раствор NaOH - 0,5% + ФС65 + Al (4,5:0,4);
 4 – Пластовая вода 50 °С + раствор NaOH - 0,5% + ФС75 + Al (4,5:0,4)

Рисунок 1 - Зависимость степени извлечения нефти от объема прокачиваемой жидкости ($V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$) и технологии воздействия на пласт

Воздействие на модель пласта щелочного раствора пластовой воды, с концентрацией NaOH 0,5% и энерго-аккумулирующими добавками ФС65 + Al и ФС75 + Al с соотношением (4,5:0,4) (рис 1 линии – 3 и 4), соответственно, показывает изменение динамики вытеснения нефти в сторону увеличения коэффициента извлечения, как с увеличением соотношения $V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$, так и от использования марки ферросилиция. Изменение соотношения $V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$ от 5 до 8, при воздействии на модель пласта щелочного раствора пластовой воды, с концентрацией NaOH 0,5% и энерго-аккумулирующей добавкой ФС65 + Al с соотношением (4,5:0,4) (рис. 1, линия – 3), увеличивает коэффициент извлечения нефти от 0,656 до 0,698%, что соответствует дополнительному извлечению 8,97% нефти по сравнению с использованием в качестве вытесняющего агента горячей воды и 2,6-4,1% по сравнению с использованием в качестве вытесняющего агента щелочного раствора NaOH с концентрацией 0,75%. Замена марки ферросилиция в составе аккумулялирующей добавкой с ФС65 на ФС75 с изменением соотношения $V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$ от 5 до 8 повышает коэффициент извлечения нефти от 0,7 до 0,726% (рис. 1 - линия 4), что связано с увеличением

содержания реакционно-способного кремния в составе ФС75, что в конечном итоге способствует повышению термодинамического эффекта реакции, что соответственно увеличивает температуру модели пласта.

Результаты экспериментов описанные выше, были получены с использованием раствора NaOH, для создания щелочной среды в пластовой воде. Следует отметить, что NaOH является дорогим реагентом и в республике не производится.

В этой связи, представляет интерес поиска его возможной замены, на другие реагенты, способные создать щелочную среду в пластовой воде. В качестве таких реагентов с успехом могут быть использованы щелочные отходы различных производств.

С этой целью, была проведена серия экспериментов с использованием в качестве таких добавок - щелочных отходов производства хромовых соединений и щелочных отходов после выщелачивания дистиллятов дизельного топлива.

В ходе исследований вытеснения нефти щелочными отходами производства хромовых соединений и щелочными отходами после выщелачивания дистиллятов дизельного топлива с энерго-аккумулирующими добавками, проведенных на модельной установки рис. 3.1, установлено, что как и предыдущей серии опытов динамика вытеснения нефти зависит объема прокачиваемой жидкости отнесенной к объему пор модельного пласта ($V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$), состава энерго-аккумулирующих добавок.

Так, в экспериментах (рис. 2 линия – 1), при вытеснении нефти пластовой водой, содержащей 0,5% NaOH, в виде щелочных отходов производства хромовых соединений и энерго-аккумулирующую добавку (ФС65 + Al), с соотношением (4,5:0,4), с увеличением увеличением соотношения $V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$ от 4 до 8 коэффициент извлечения нефти, увеличивается от 0,65 до 0,708%, а дополнительное извлечение нефти составит 10,28%.

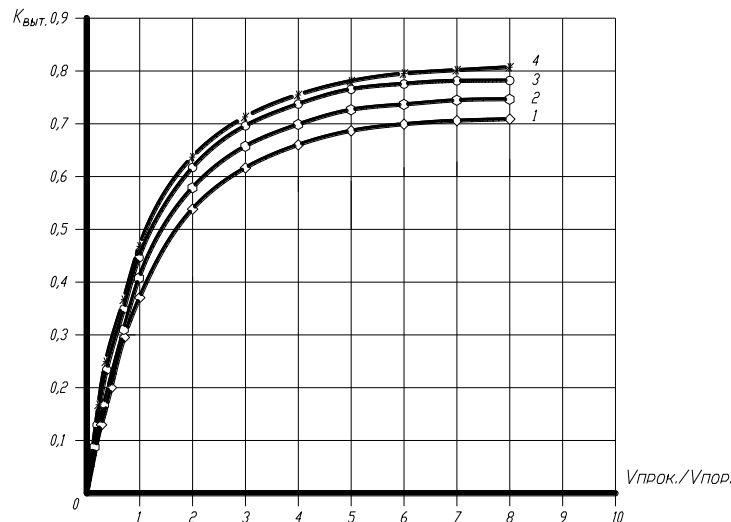

Рисунок 2 - Зависимость степени извлечения нефти от объема прокачиваемой жидкости ($V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$) и технологии воздействия на пласт

1 – Пластовая вода 50°C + водный раствор щелочных отходов производства хромовых соединений с концентрацией $\text{NaOH} - 0,5\% + \text{ФС65} + \text{Al} (4,5:0,4)$;

2 – Пластовая вода 50°C + водный раствор щелочных отходов производства хромовых соединений, с концентрацией $\text{NaOH} - 0,5\% + \text{ФС75} + \text{Al} (4,5:0,4)$;

3 - Пластовая вода 50°C + водный раствор щелочных отходов после выщелачивания дистиллятов дизельного топлива с концентрацией $\text{NaOH} - 0,5\% + \text{ФС65} + \text{Al} (4,5:0,4)$;

4 - Пластовая вода 50°C + водный раствор щелочных отходов после выщелачивания дистиллятов дизельного топлива, с концентрацией $\text{NaOH} - 0,5\% + \text{ФС75} + \text{Al} (4,5:0,4)$.

В этих же условиях, замена ФС65 на ФС75, в экспериментах (рис. 2 линия – 2), приводит к увеличению коэффициента извлечения нефти от 0,694 до 0,734%, при этом извлечение нефти увеличится до 14,33%, по отношению к воздействию на пласт горячей водой при $T=90^{\circ}\text{C}$. Аналогичная тенденция наблюдается при воздействии на модельный пласт в тех же условиях щелочными отходами после выщелачивания дистиллятов дизельного топлива (рис. 2 линии

3 – 4). Здесь (рис 2 линия – 3), с увеличением соотношения $V_{\text{прок.}}/V_{\text{пор.}}$ от 4 до 8 коэффициент извлечения нефти, при использовании добавки (ФС65 + Al), с соотношением (4,5:0,4), увеличивается от 0,698 до 0,784%, а дополнительное извлечение нефти составит 22,11%.

При использовании ФС75 (рис. 2 линия – 4), коэффициент извлечения нефти увеличивается от 0,75 до 0,81%, при этом извлечение нефти увеличится до 26,16%, по отношению к воздействию на пласт горячей водой при $T=90$ °С.

Анализ результатов экспериментов показывает заметное увеличение коэффициента извлечения нефти при использовании исследуемых щелочных отходов в качестве подщелачивающего реагента вместо традиционной щелочи NaOH. Это увеличение, по всей вероятности объясняется возможным присутствием в их составе компонентов обладающих поверхностно-активным действием. Особенно это относится к щелочным отходам после выщелачивания дистиллятов дизельного топлива, содержащих натриевые мыла нафтеновых кислот, являющиеся эффективными ПАВ.

Таким образом, проведенная серия экспериментов показала принципиальную возможность использования в технологии воздействия на нефтяной пласт пластовой воды в комплексе с щелочными отходами и энергоаккумулирующими добавками на основе ферросилиция и алюминия.

Литература

1. Справочник «Месторождения нефти и газа Казахстан». Под редакцией Абдулина А.А., Беспяева Ж.А., Воцалевского Э.С., Даукеева С.Ж., Мирошниченко Л.А. - Алматы, 1999 г. - 326 с.

2. Мищенко И.Т. Скважинная добыча нефти. Учебное пособие для вузов. –М.:ФГУП Нефть и газ РГУ нефти и газа им. И.М.Губкина, 2003г.– 816с.

3.Голубев В.Г., Жантасов М.К., Тулендиев Д.Б., Кембаев А.Р. Физико-химические основы применения энергоаккумулирующих добавок и щелочных растворов для повышения нефтеотдачи пластов. Труды МНПК «Ауезовские чтения – 10: «20-летний рубеж: Инновационные направления развития науки, образования и культуры». Том 5, Шымкент, 2011, с. 329-333.

**к.т.н., профессор Жантасов М.К., PhD Сакыбаев Б.А., к.х.н., доцент
Орынбасаров А.К., магистрант Мұхтар М., магистр Джусенов А.У.,
магистр Ерменов С.М.**

Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Республика Казахстан

АНАЛИЗ ПРИЧИН ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПЕСКОПРОЯВЛЕНИЙ

На завершающем этапе разработки нефтегазовых месторождений в сложных горно-геологических условиях эксплуатация скважин сопряжена с различными осложнениями – падением пластового давления, увеличением обводнённости добываемой продукции и количества механических примесей, разрушение целостности призабойной зоны скважин [1-3].

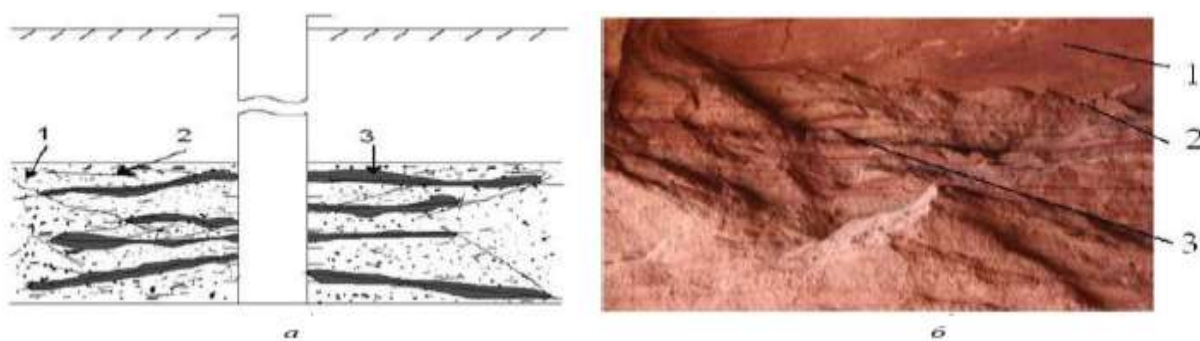
Все большая часть запасов углеводородного сырья приходится на долю продуктивных пластов в слабосцементированных породах, подверженных разрушению при разработке, проявляющемуся в выносе песка из скважин. Освоение таких месторождений может инициировать разрушение призабойной зоны пласта и поступление на забой скважины продуктов разрушения, что вызывает значительные осложнения [1,2], связанные с выносом механических примесей в ствол скважин с образованием глинисто-песчаных пробок на забое и в насосно-компрессорных трубах (НКТ). Кроме того, при наличии механических примесей в добываемой продукции внутрискважинное и наземное оборудование подвергается интенсивному эрозионному износу, что является одной из причин выхода добывающих скважин из действующего фонда, что является весьма актуальным.

Анализ источников [1-4] показывает, что пескопроявление – многофакторная и многоэлементная сложноустроенная техническая система, включающая причинно-следственные связи и причинно-следственный подход, на основе которого строится модель пескопроявления, в которой систематизируются факторы и элементы сложной системы. Относительно причин возникновения пескопроявлений существуют разные точки зрения. В исследованиях, связанных с обоснованием технологии крепления слабосцементированных песчаников в призабойной зоне нефтяных и газовых скважин химическим способом [4], показано, что имеет место избирательный

характер разрушения слабосцементированных песчаников, обусловленный образованием высокопроницаемых каналов вдоль трещин, развитых в продуктивном пласте по вертикали и вдоль плоскостей напластования слоев. Задача управления процессами пескопроявления решается на основе вышеописанных методов и включает в себя такие элементы, как прогнозирование пескопроявления и эффективные методы воздействия на фазы пескопроявления с целью снижения негативных последствий. На рис. 1 представлена схема пескопроявления как целостного явления, характерными стадиями жизненного цикла – предпосылки зарождения, механизмы появления и развития [2]. Исследования подтверждают, что при выносе частиц породы из пласта в процессе эксплуатации скважин в призабойной зоне пласта образуются высокопроницаемые каналы различной ширины и длины вдоль трещин и плоскостей напластования (рис. 2), по которым фильтруется основная масса газа и пластовой воды.

Рисунок 1 – Схема пескопроявления как целостного явления с характерными стадиями жизненного цикла

а – образование высокопроницаемых каналов в призабойной зоне пласта, полученное в результате анализа работы скважин; б – разрушение терригенных девонских песчаников из обнажений коренных пород; 1 – слабосцементированный песчаник; 2 – тектоническая трещиноватость; 3 – высокопроницаемые каналы в песчанике

Рисунок 2 – Схема разрушения призабойной зоны пласта

Наряду с указанными факторами в работе [4] указывается, что механизмами, вызывающими отделение песка от основной породы коллектора и его дальнейший вынос, могут быть: - превышение максимально-допустимой

депрессии на забое; - прорыв воды; - истощение пласта; - аномальное распределение вертикальных и горизонтальных стрессов в пласте; - частые изменения перепадов давления на забое как результат внезапных и частых остановок скважины.

В работах, связанных с исследованием и разработкой техники, технологии заканчивания скважин с неустойчивыми коллекторами [3,4], предложена классификация причин разрушения коллектора и выноса песка с разделением их на три основные группы, исходя из условий возникновения: геологические (особенности залегания пласта-коллектора, литология), технологические (условия вскрытия пластов и эксплуатации скважин) и технические (конструкция забоя). Характеристика вышеуказанных основных групп состоит в следующем:

1. Геологические факторы: глубина залегания пласта и пластовое давление; горизонтальная составляющая горного давления; степень цементированности породы пласта, её уплотненность и естественная проницаемость; характер добываемого флюида и его фазовое состояние; характеристика пластового песка (угловатость, глинистость); внедрение подошвенных вод в залежь и растворение цементирующего материала; продолжительность выноса песка.

2. Технологические факторы: дебит скважины; величина репрессии и депрессии на пласт; ухудшение естественной проницаемости (скин-эффект), фильтрационные нагрузки и нарушение капиллярного сцепления песка.

3. Технические факторы: конструкция забоя; поверхность забоя, через которую происходит фильтрация (интервал вскрытия пласта, открыты или закупорены перфорационные каналы и т.д.).

Наряду с этим, специалисты [1-4] указывают на то, что причины выноса песка (рисунок 3) также могут быть разделены на три группы.

Рисунок 3 – Причины выноса песка

На завершающей стадии эксплуатации месторождений вопрос о выборе рационального технологического решения напрямую зависит от экономических показателей. В условиях пескопроявления критерий экономической целесообразности технологий должен учитывать всю гамму последствий применяемых решений. Необходимо отметить, что в большинстве случаев, попытки борьбы с сильным выносом песка в течение жизни скважины экономически непривлекательны и нецелесообразны.

На основании анализа литературных данных можно заключить, что вопросы исследования причин разрушения коллектора и выноса песка изучены достаточно фрагментарно и не последовательно, что представляет принципиальную научно-техническую проблему.

Показано, что пескопроявление – многофакторная и многоэлементная сложноустроенная техническая система, для описания которой должны быть созданы общие модели песчаников как пород-коллекторов, изучена их структура, состав и базовые характеристики.

При решении задачи химического крепления пород-коллекторов не уделяется достаточного внимания исследованию таких вопросов, как исследование характеристик пород-коллекторов и методам прогнозирования пескопроявления, а также эффективного технологического управления наступившего пескопроявления в зависимости от стадии выноса песка.

Литература

1. Антониади, Д.Г. Анализ известных представлений по проблеме пескопроявления / Д.Г. Антониади, О.В. Савенок, В.А. Бондаренко // Газовая промышленность спецвыпуск: Эксплуатация месторождений углеводородов на поздней стадии разработки. – 2014. – № 708. – С.61-65.
2. Могутов, Н.А. Решение проблем выноса песка из продуктивных слоев Приразломного месторождения / Н.А. Могутов // Бурение и нефть. – 2013. – № 4. – С. 23-25.
3. Башкатов, А.Д. Предупреждение пескования скважин / А.Д. Башкатов. – М.: Недра, 1991. – 176 с.
4. Басарыгин, Ю.М. Осложнения и аварии при бурении нефтяных и газовых скважин / Ю.М. Басарыгин, А.И. Булатов, Ю.М. Проселков – М.: Недра, 2000. – 679 с.

**к.т.н., профессор Жантасов М.К., PhD Сақыбаев Б.А., к.х.н., доцент
Орынбасаров А.К., магистрант Мұхтар М., магистр Джусенов А.У.,
магистр Ерменов С.М.**

Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Республика Казахстан

КЛАССИФИКАЦИИ МЕТОДОВ БОРЬБЫ С ПЕСКОПРОЯВЛЕНИЯМИ

На завершающем этапе разработки нефтегазовых месторождений в сложных горно-геологических условиях эксплуатация скважин сопряжена с различными осложнениями – падением пластового давления, увеличением обводнённости добываемой продукции и количества механических примесей, разрушение целостности призабойной зоны скважин [1-3].

Все большая часть запасов углеводородного сырья приходится на долю продуктивных пластов в слабосцементированных породах, подверженных разрушению при разработке, проявляющемуся в увеличении осложнений и увеличении экономических затрат.

Существует ряд методов и технологий управления осложнениями, обусловленных пескопроявлениями [3-7]. В работе [6] отмечено, что крепление песчаников ПЗП является наиболее рациональным способом борьбы с пескопроявлениями. Для этого на практике применяют химические, физико-химические, механические способы и их комбинации [6]. Ниже приведена классификация современных способов борьбы с выносом песка из продуктивных пластов (рис. 1). Механические методы наиболее просты и доступны, и поэтому получили наибольшее распространение. К ним относится оборудование нефтяных скважин противопесочными фильтрами различных конструкций. Химические методы основаны на искусственном закреплении горных пород различными вяжущими веществами (в основном полимерного типа).

К физико-химическим также относятся методы закрепления коллекторов путём коксования нефти в призабойной зоне в результате её полимеризации.

Рисунок 1 – Классификация современных способов борьбы с выносом песка из продуктивных пластов

В статье [7] описан опыт борьбы с пескопроявлениями при эксплуатации скважин. Прослежена взаимосвязь между осложнениями при эксплуатации скважин, вызванных пескопроявлениями, и методами борьбы с указанными осложнениями. Так, показано, что основным методом крепления призабойной зоны пласта до 2006 года являлся намыв песчано-гравийного фильтра фракцией 0,8-1,2 мм с последующим оборудованием забоев эксплуатационных скважин противопесочными проволочными фильтрами. Эта технология показала достаточно высокую эффективность при эксплуатации скважин, позволила увеличить отборы жидкости и достижения дебитов более 100 тонн в сутки. Однако, с увеличением скорости подъёма нефтяного слоя из-за разработки одновременно нефтяной залежи и газовой шапки, приходилось периодически (до двух раз в год) осуществлять перенос фильтра вверх, вслед за движением нефтяного слоя. Следующий интервал перфорации попадал в интервал размещения пакера ППФ. Поэтому требовалось извлечение противопесочного фильтра, приводящее к трудоёмким и дорогостоящим работам по ликвидации его прихвата и последующим работам по установке нового ППФ. В связи с этим начали использовать технологию крепления ПЗП с использованием полимеризованного пропанта в зависимости от остаточной толщины нефтенасыщенного слоя.

Основными этапами при выборе технологий заканчивания скважин [6] являются: корректный отбор керна и представительный анализ на гранулометрию; выбор типа технологии (оборудования) и его характеристик; оценка продуктивности скважины; оценка влияния технологии заканчивания на

продуктивность и работу скважины; оценка рисков; расчёт экономической эффективности применения технологии.

При этом необходимо отметить, что исследований размеров частиц песка явно мало для описания характеристик пород-коллекторов [6].

В ряде источников описаны такие принципиальные вопросы, как предотвращение выноса песка, методы крепления пласта с разделением на механические и альтернативные способы [8]. К числу эффективных методов борьбы с пескопроявлениями относятся такие методы, как увеличение площади дренирования, снижение депрессии на пласт и использование механического экрана (рис.2).

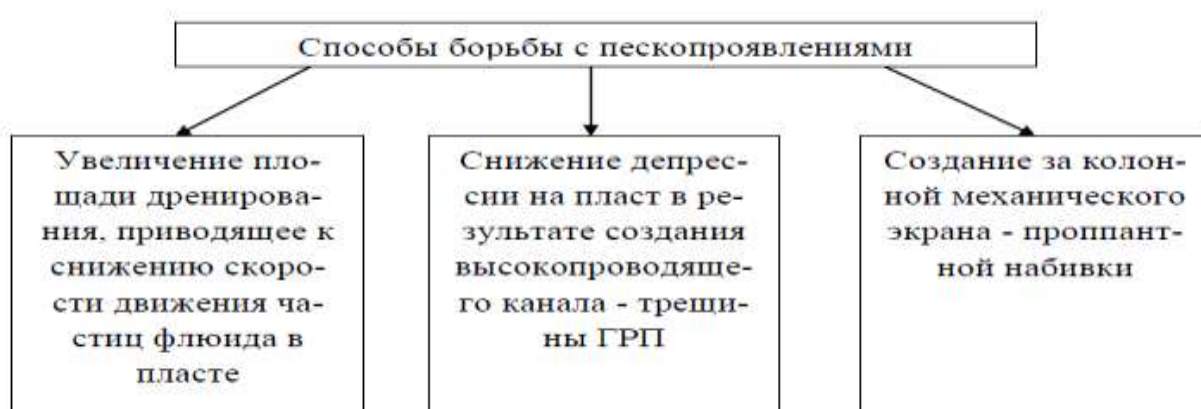

Рисунок 2 – Методы борьбы с пескопроявлениями

В работах по направлению повышения эффективности гравийных фильтров в борьбе с пескопроявлением в нефтяных скважинах [6], [7], [8] показано, что пескопроявление происходит в результате фильтрационно-механической деформации пород. Установлены критические скорости фильтрации и аналитическая зависимость, связывающая забойное давление с устойчивостью пород призабойной зоны. Разработана методика прогнозирования состояния призабойной зоны пескопроявляющих скважин и классификация их в зависимости от степени выработанности призабойной зоны. В качестве эффективного способа борьбы выносом песка предложен комплекс специального оборудования, включающий щелевой фильтр, устройство для установки фильтра, намыва и уплотнения гравия.

Подводя итог рассмотрению вопросов классификации методов борьбы с пескопроявлениями, можно отметить следующее: - представленные методы преимущественно связаны со способами минимизации последствий выноса

песка, а не с предупреждением наступления этого процесса;- не уделяется достаточного внимания исследованию таких вопросов, как исследование характеристик пород-коллекторов и методов прогнозирования пескопроявления, а также эффективного технологического управления наступившего пескопроявления в зависимости от стадии выноса песка.

Литература

1. Тананыхин Д.С. Обоснование технологии крепления слабоцементированных песчаников в призабойной зоне нефтяных и газовых скважин химическим способом. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата технических наук. – Санкт-Петербург, 2013.

2. Попов П.И. Ликвидация пескопроявлений – технология вывода скважин из бездействия // Совещание по рассмотрению результативности геолого-технических мероприятий (ГТМ) на фонде скважин ОАО «Газпром» // ООО «Нефтегазтехнология». – Кисловодск, 02-06 апреля 2012 г.: <http://ngt.ru/>.

3. Бабазаде Э.М. Роль интеллектуальных скважин в осуществлении контроля над пескопроявлением // ELMİ ƏSƏRLƏR. PROCEEDINGS НАУЧНЫЕ ТРУДЫ «Разработка и эксплуатация нефтяных и газовых месторождений» 03.2011. – С. 39-43. Режим доступа: http://www.socar.az/1/Babazade_39-43..

4. Бондаренко В.А., Климовец В.Н., Щетников В.И., Сухляев А.О., Долгов С.В., Шостак А.В. Опыт борьбы с пескопроявлениями при эксплуатации скважин Анастасиевско-Троицкого месторождения Краснодарского края // Научно-технический журнал «Строительство нефтяных и газовых скважин на суше и на море». – М.: ВНИИОЭНГ, 2013. – № 6. – С. 17-21.

5. Шашкин М.А. Применяемые в ТПП «Лангепаснефтегаз» методы защиты для снижения негативного влияния механических примесей на работу ГНО//Производственно-технический нефтегазовый журнал «Инженерная практика», 2019. – № 2. – С. 26-30.

Режим доступа:
http://www.glavteh.ru/files/InPraktika_2_2010_6_Shashkin.pdf.

6. Антониади Д.Г., Савенок О.В., Бондаренко В.А. Анализ известных представлений по проблеме пескопроявления. Ежемесячный научно-

технический и производственный журнал «Газовая промышленность». Спецвыпуск журнала «Газовая промышленность»: Эксплуатация месторождений углеводородов на поздней стадии разработки. – М.: Издательство ООО «Газоил пресс», 2019. – № 708/2014. – С. 61-65.

7. Бондаренко В.А., Савенок О.В. Исследование методов и технологий управления осложнениями, обусловленных пескопроявлениями. Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). Отдельная статья (специальный выпуск). – 2014. – № 5. – 28 с. – М.: Издательство «Горная книга».

8. Бондаренко В.А., Гюлумян Е.К., Савенок О.В. Анализ методов борьбы с пескопроявлениями на месторождениях Краснодарского края и разработка эффективных технологий. Материалы VII Всероссийской конференции «Проблемы разработки месторождений углеводородных и рудных полезных ископаемых». 28-31 октября 2014 г. – Пермь: Издательство Пермского национального исследовательского политехнического университета, 2014. – С. 215-218.

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCE

Accounting and auditing

Евгеньева А.С., Разливаева Л.В. УЧЕТ ЗАТРАТ НА ПРОИЗВОДСТВО, КАЛЬКУЛИРОВАНИЕ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ	3
---	---

PHYSICAL CULTURE AND SPORT

Physical culture and sport: problems, researches, offers

Казахбаева Г.И. ,Көкебаева Р.С. ,Жұмағұлов А.А. СПОРТШЫНЫҢ ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	9
Казахбаева Г.И. ,Көкебаева Р.С. , Жұмағұлов А.А. СПОРТ ЖӘНЕ ТҰЛФАНЫҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ	16
Расулов С.М., Бейсенбаев С.К., Байзаков А.Б., Атыгаев Ж.М. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ НА УРОКАХ ФИЗКУЛЬТУРЫ	22

PHILOLOGICAL SCIENCES

Language, speech, speech communication

Даутова С.Б., Сабыр М. Б., Оспанова Б.Р. ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІНДІК ЖӘНЕ ЭТНОМӘДЕНИ БЕЙЕСІНІҢ ӘДЕБИ ЖӘНЕ ТІЛДІК СИПАТТАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ..	24
---	----

MEDICINE

Гавриков И.К. СРАВНЕНИЕ МОДЕЛЕЙ СИСТЕМ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РАЗЛИЧНЫХ СТРАН С СИСТЕМОЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	29
---	----

MUSIC AND LIFE

Music: learning and teaching

Карсыбаева А.М. ҚАЗАҚТЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ФОЛЬКЛОРЫНЫҢ ЖИНАҚТАЛУЫ... 35	35
Байбатшаева С.З. ШЕРТПЕ КҮЙ ДӘСТҮРІ, ОНЫҢ ЖАНРЛЫҚ-КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	40
Бектұрған Н., Карсыбаева А.М. МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ... ..	44

PEDAGOGICAL SCIENCES

Music: learning and teaching

Бисембаева Ж.К., Ергазиев Серикбол ШЫҒАРМА БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА СӨЙЛЕУДІ ДАМУЫ БОЙЫНША ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІНІҢ БІРІ	48
Пятибратова Н.А. ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР САМОРАЗВИТИЯ ШКОЛЬНИКОВ	52
Омарова М.Т. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ПОДРОСТКОВ	57

Problems of training of specialists

Казахбаева Г.И. КЕМЕЛ АДАМ – ХАЛЫҚТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МАҚСАТЫ.....	61
---	-----------

Methodical bases of the educational process

Капышева Г.К, Ануарбекова Н.Е ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ИГР В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ У УЧЕНИКОВ.....	67
Асланова Е.В., Макарушко М.В., Журавлёва Е.И. РОЛЬ АДАПТИВНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР ДЛЯ РАЗВИТИЯ ДВИГАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ЗРЕНИЯ	73

Modern methods of teaching

Капышева Г.К, Ануарбекова Н.Е THE ROLE OF A LITERARY TEXT IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE	77
Пятибратова Н.А. АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ	83
Осинина Т. В. РАБОТА СО СПЛОШНЫМИ И НЕСПЛОШНЫМИ ТЕКСТАМИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	87
Казахбаева Г.И. ПРИНЦИП НАРОДНОСТИ ВОСПИТАНИЯ В ТРУДАХ АБАЯ КУНАНБАЕВА	90
Акшабаева Г.Т. САТЫЛАЙ КЕШЕНДІ ТАЛДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫМЕН МАТЕМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУ.....	96
Егембердиева К.Д. ТАРИХ САБАҒЫНДА БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ	100
Тураханова Д.А. МәТІНМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	106

Шерметов С.Ф. ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІ	109
Анарбаева Ф.Х. ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	114

PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY

Modern methods of teaching

Иматова Б. Б. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ КОНФЛИКТА	119
---	------------

Educational psychology

Иматова Б.Б. BIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SIGNIFICANCE OF EMOTIONS	123
---	------------

AGRICULTURE

Technology of storage and processing of agricultural products

Бертолеев И.Д., Джурина И.М., Логинова Л.В. РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ КРАШЕНИЯ ШЕРСТЯНЫХ ТКАНЕЙ ЭКСТРАКТАМИ ПРИРОДНЫХ КРАСИТЕЛЕЙ В ВЫСОКОТЕМПЕРАТУРНОМ РЕЖИМЕ	126
--	------------

TECHNICAL SCIENCE

Technology of storage and processing of agricultural products

Голубев В.Г., Жантасов М.К., Байменов А., Сақыбаев Б.А., Джусенов А.У., Бегимова А.Р. ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СНИЖЕНИЕ ДЕБИТОВ СКВАЖИН И ПРИЧИНЫ, УХУДШАЮЩИЕ СОСТОЯНИЕ ПРИЗАБОЙНОЙ ЗОНЫ ПЛАСТА	132
--	------------

Жантасов М.К., Сақыбаев Б.А., Усманов З., Джусенов А.У. ГЕОЛОГО-ФИЗИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРОЕНИЯ ПРОДУКТИВНЫХ ПЛАСТОВ ТУРАНСКОЙ НЕФТЕГАЗОНОСНОЙ ПРОВИНЦИИ	137
---	------------

Голубев В.Г., Ма Яньсун, Чу Чжень, Джусенов А.У., Зият А.Ж. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА И МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ГИДРОДИНАМИЧЕСКИХ И МАССООБМЕННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК КОНТАКТНОЙ ТАРЕЛКИ С ЗАКРУЧЕННЫМ ГАЗОЖИДКОСТНЫМ ПОТОКОМ	141
---	------------

Жантасов М.К., Сақыбаев Б.А., Усманов З., Джусенов А.У., Батыр Г.Ж. ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССА ВЫТЕСНЕНИЯ НЕФТИ НА МОДЕЛИ ПЛАСТА.....	146
---	------------

Жантасов М.К., Сакыбаев Б.А., Орынбасаров А.К., Мұхтар М., Джусенов А.У., Ерменов С.М. АНАЛИЗ ПРИЧИН ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПЕСКОПРОЯВЛЕНИЙ 151

Жантасов М.К., Сакыбаев Б.А., Орынбасаров А.К., Мұхтар М., Джусенов А.У., Ерменов С.М. КЛАССИФИКАЦИИ МЕТОДОВ БОРЬБЫ С ПЕСКОПРОЯВЛЕНИЯМИ..... 156

CONTENTS.....161

294556	*294116*
294547	*294119*
294553	*294483*
294607	*294484*
294575	
288595	
293540	
294570	
294576	
294144	
294347	
294521	
294554	
294574	
294587	
292139	
294346	
294474	
294548	
294588	
294592	
294593	
294594	
294597	
294591	
294562	
294569	
294114	
294115	